

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN KİMYA SƏNAYESİ

FİKRƏT SADIQOV

HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ AZƏRBAYCANIN
KİMYA
SƏNAYESİ

ГЕЙДАР АЛИЕВ
И ХИМИЧЕСКАЯ
ПРОМЫШЛЕННОСТЬ
АЗЕРБАЙДЖАНА

Kitab Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin respublikanın kimya sənayesinin inkişafı tarixindəki roluna həsr olunmuşdur. Sənayenin bu sahəsinin əsas inkişaf mərhələləri geniş və dərin təhlil olunmuş, konkret tarixi və elmi materiallar əsasında respublikanın, Sumqayıt şəhərinin kimya kompleksinin yenidən qurulmasında, Sovet (1960-1980-ci illər) və postsovet dövründə neft-kimya sənayesinin formalaşmasında Heydər Əliyevin xidmətləri və qiymətli tövsiyələri işıqlandırılmışdır.

Kitab geniş oxucu kütləsi, neft emalı və kimya sənayesi işçiləri, elm və texnika tarixi mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Книга посвящена роли Президента Азербайджана Гейдара Алиева в истории химической промышленности республики. Проанализированы основные этапы развития этой отрасли и на конкретных исторических и научных материалах отражен его вклад в формирование нефтепереработки и нефтехимии республики в советское (1960-1980гг.) и постсоветское время, в модернизацию химического комплекса города Сумгайыта.

Работа предназначена для широкого круга читателей, работников химической индустрии, специалистов по истории науки и техники.

Sumqayıtda iri kimya kompleksi yaradarkən, biz bunu Azərbaycanca kimya sənayesinin inkişafı üçün etdik. Şübhəsiz, o zaman aparılmış işlər yüksək qiymətə layiqdir.

Heydər Əliyev

Созданный крупный химический комплекс в Сумгайте, мы сделали это для развития химической отрасли промышленности в Азербайджане. Несомненно, проведенные тогда работы заслуживают высокой оценки.

Гейдар Алиев

© "AZƏRBAYCAN" nəşriyyatı, 200

ÖN SÖZ

Təqdim edilən kitab mühüm bir tarixi mövzuya həsr olunmuşdur. Bu kitabda Fikrət Sadiqov Azərbaycan xalqının görkəmli lideri, dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin kimya kompleksinin - Azərbaycan sənayesinin bu aparıcı sahəsinin inkişafında oynadığı böyük rolunu işıqlandırmaq kimi çox mühüm və aktual bir məsələni qarşısına məqsəd qoymuşdur. Məlumdur ki, bu çoxprofilli və çoxstrukturlu sahə özündə onlarla müəssisəni birləşdirir, yüzlərlə texnoloji prosesin inkişafını, son nəticə olaraq isə ən geniş assortimentli məhsulların - yanacaq, sürtkü yağlarından tutmuş mineral gübrələr, plastik kütlə və məişət kimyası mallarınadək müxtəlif məhsulların istehsalını təmin edir.

Heydər Əliyevin kimya sənayesinin inkişafındakı rolunu müəllif tarixi-elmi mövqedən təhlil edərək, onun bugünkü mərhələdə kimya sənayesinin yənidən əsaslı qurulmasında dəyərli məsləhət və göstərişlərini bir mütəxəssis və sənaye rəhbəri kimi peşəkarcasına qiymətləndirir və Azərbaycan kimya sənayesinin perspektivlərini proqnozlaşdırır. F.M.Sadiqov materialı izah və şərh edərkən peşəsinə vurğun bir insan kimi heç də həmləyə biteraf qalmır. Başqa cür sadəcə, mümkün də deyil: bəzi hadisələrin şərhində peşə marağı üstün gələ bilər, soyuqqanlı analitik kimi görünür, məsələni səbr və ardicilliyə izləyir, digər hallarda isə hadisələrin bilavasitə və fəal iştirakçısına çevrilir. Bu, sözsüz ki, müəllif

ПРЕДИСЛОВИЕ

Tруд Фикрета Садыхова посвящен сложной, исторически важной теме. Автор взялся за освещение весьма интересного и актуального вопроса - роли лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева в развитии химической промышленности, его влияния на процессы этой ведущей отрасли индустрии Азербайджана. Известно, что эта многопрофильная и многоструктурная отрасль включает в себя десятки крупных предприятий, обеспечивает развитие сотни различных технологических процессов, в результате которых налажен выпуск продукции самого широкого ассортимента - от топлив и смазочных масел до минеральных удобрений, пластмасс и товаров бытовой химии.

Анализируя с историко-научных позиций роль Гейдара Алиева в развитии химической промышленности, автор компетентно, профессионально оценивает его вклад в модернизацию химической промышленности на нынешнем этапе и прогнозирует перспективы ее развития. Излагая материал, Ф.М.Садыхов как и всякий увлеченный человек не всегда остается беспристрастным. Иначе и не может быть: в одних случаях он сторонний, хотя и заинтересованный, наблюдатель, в других - активный участник событий. Безусловно, это повлияло на творческий метод автора и структуру книги. Думается, что именно

lin yaradıcılıq metoduna, kitabın quruluşuna təsirsiz olmamışdır. Məhz "subyektivlik", problema bələkədən hədsiz maraq göstərilməsi kitabın müsbət məziyyətlərindən biridir.

Respublikanın kimya sənayesinin problem və xüsusiyyətlərini dərinlən bilən müəllif "Böyük kimya"nın inkişafında dövlətimizin rəhbəri Heydər Əliyevin xidmətlərini oxucuya inandırıcı şəkildə təqdim edir. Kitabda göstərilən faktlar Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, unikal təşkilatçılıq bacarığını bir daha parlaq surətdə sübut edir. Onun kimya sənayesinin inkişafına ciddi diqqət yetirməsi, məhz kimyanın inkişafı nəticəsində mümkün olmuş sənaye və elmi-texniki inqilaba əsaslanır. İqtisadiyyatın, elmin, sosial məişətin əla bir sahəsi yoxdur ki, orada kimya məhsullarından istifadə olunmasın. Kimya məhsullarından qara və alvan metallurgiyada, energetika, elektronika, kosmos, aviasiya, inşaat, kənd təsərrüfatı, toxuculuq sənayesi və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunur.

Ölkədə kimya sənayesinin daha sürətli və yüksək inkişafını vacib sayan ölkə rəhbəri Heydər Əliyev demişdir: "Sumqayıtda in kimya kompleksi yaradarkən, biz bunu Azərbaycan kimya sənayesinin inkişafı üçün etdik. Şübhəsiz, o zaman aparılmış işlər yüksək qiymətə layiqdir. Sənaye obyektlərinin və in sənaye potensialının yaradılması Azərbaycan Respublikasının tarixində əlamətdar hadisədir.

Bu gün yenidən keçmişə qayıdarkən, mən qətiyyətlə dəyə bilərim ki, Sumqayıtda edilmiş hər şey Azərbaycan xalqının rifahının yüksəlməsinə, bizim müstəqil respublikamızın iqtisadi potensialının yaradılmasına yönəldilmişdir."

Heydər Əliyevin "iqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir" sözləri onun respublikanın gələcək inkişafı üçün fikir və layihələrinin genişliyindən, əhəmiyyətindən söz ağız. 70-80-ci illərdə respublikamızda rəhbərlik edərkən, o, kimya sənayesinin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Məhz Heydər

"subyektivlik", намеренно заостренная заинтересованность стала одним из достоинств книги.

Автор, отлично знающий химическую отрасль республики, убедителен в показе заслуг руководителя государства Гейдара Алиева в развитии "Большой химии". Изложенные в книге факты являются еще одним ярким подтверждением прозорливости, великого организаторского таланта Гейдара Алиева. Его внимание к развитию химической промышленности продуктивно индустриальной и научно-технической революцией, которая произошла в основном благодаря развитию химии. Нет ни одной области экономики, науки, социальной сферы, где бы ни использовалась химическая продукция. Ее широко применяют в цветной и черной металлургии, в строительстве, сельском хозяйстве, текстильной промышленности и других отраслях народного хозяйства.

Əliyevin səyləri nəticəsində yaradılmış iri kimya müəssisələri təkcə Azərbaycan iqtisadiyyatının deyil, bütövlükdə Zaqafqaziyanın inkişafında həlledici rol oynamışdır. Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi və müdrikliyi ondadır ki, o, lazım olan strateji qərarları vaxtında qəbul edir və onları ən qısa müddətdə həyata keçirir.

Ölkə rəhbərinin bilavasitə təşəbbüsü ilə respublikamızda geniş istehsal olunan bəzi kimyəvi məhsulların əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək lazım gəlir. Məlumdur ki, respublikamızın su hövzələrində su xlor vasitəsilə təmizlənir, neft sənayesində və istilik-elektrik stansiyalarında isə natrium qələvisindən istifadə edilir. Son illərdə də yuyucu vasitələrin istehsalında əsas xammal kimi sulfanoldan istifadə olunurdu. Respublikanın müəssisələrində istehsal olunan bu məhsullar Azərbaycanın ehtiyaclarını təmin etməklə yanaşı, müxtəlif xarici ölkələrə də ixrac edilirdi.

Yeni müəssisələr yaradılması ilə yanaşı, keçən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyev

В одном из своих выступлений Гейдар Алиев подчеркивал: "Создавая крупный химический комплекс в Sumqayıte, мы сделали это для развития химической отрасли промышленности в Azerbaydžane. Несомненно, проведенные тогда работы заслуживают высокой оценки. Создание промышленных объектов и крупного промышленного потенциала явилось знаменательным событием в истории Azerbaydžanской Республики. Сегодня, вновь обращаясь к прошлому, я с уверенностью могу сказать, что все, что сделано в Sumqayıte, направлено на повышение благосостояния Azerbaydžанского народа и создание экономического потенциала нашей независимой республики".

Слова Гейдара Алиева о том, что "государство с сильной экономикой способно решить многие проблемы", говорят о широте, масштабности его проектов развития республики. Будучи руководителем нашей республики, он придавал развитию

şində məhsul istehsalına görə 5-ci yərə çıxmışdı. Onun məhsullarına xarici ölkələrdə də tələbat var idi.

Vaxtilə Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış istehsal bazası əsasında bu gün bu müəssisələr Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Bakı xüsusiləşdirilmiş avtomobil zavodunu, ölkənin və MDB dövlətlərinin digər təşkilat və müəssisələrini öz məhsulları ilə təmin edir.

Demək olar ki, kimya kompleksi müəssisələri bu gün ikinci yüksəliş dövrünü yaşayır.

Sonda qeyd etmək istəyirəm ki, F.M.Sadiqovun bu kitabı orijinal əsərdir, ədəbiyyatda onun analoqu yoxdur. Müəllif real faktlara əsaslanaraq peşəkar təhlilə, populyar formada Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin respublikamızın kimya sənayesinin inkişafındakı böyük xidmətlərini və rolunu göstərir.

Seçilmiş mövzunun aktuallığı kimya sənayesinin yaranma və inkişaf tarixini daha dərindən ərk etmək zərurətinə əsaslanır, respublika liderinin müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişafındakı rolunu geniş oxucu kütləsinə,ictimaiyyətlə oxunaqlı bir şəkildə çatdırır.

Toğrul ŞAHTAXTİNSKI,
kimya elmləri doktoru,
professor,
Azərbaycan Milli Elmlər
Akademiyasının akademiki

важное народнохозяйственное значение для всего СССР. Сданный в эксплуатацию в 1971 г. завод резинотехнических изделий развивался быстрыми темпами и в течение первых лет эксплуатации объем его продукции возрос приблизительно в 5 раз. В целом этот завод в бывшем СССР по объему производства занимал пятое место среди 58 заводов подобного профиля. Его продукция пользовалась спросом и в зарубежных странах.

Благодаря созданной в свое время Гейдаром Алиевым производственной базе, сегодня изделиями этого предприятия снабжаются Государственная Нефтяная Компания Azerbaijan, Министерство сельского хозяйства, Бакинский специализированный автомобильный завод и другие организации и предприятия республики, а также государства СНГ. Можно сказать, что предприятия химического комплекса сегодня переживают второй подъем.

В заключение хочу отметить, что книга Ф.М.Садыхова является оригинальной работой и не имеет аналогов в литературе подобного рода. Основываясь на компетентные и профессиональные анализы реальных фактов, автор в популярной форме показывает роль Президента Azerbaijan в развитии химической промышленности республики. Актуальность избранной темы обусловлена необходимостью более углубленного осмысления истории становления и развития химической промышленности, роли лидера республики в развитии экономики независимого Azerbaijan.

Тоғрул ШАХТАХТИНСКИЙ,
Академик Национальной
Академии Наук Azerbaijan,
доктор химических наук,
профессор

miş və heç biri təsadüfi olmamışdır. Onun bütün ideya və layihələrində aydın bir məntiq olmuş, onların hamısı orijinal texniki məzmun daşıdığıdır. Müzakirə edilib hazırlanan hər bir məsələdə - istər sənaye obyektinin tikintisi olsun, istər zavodun işə salınması, yaxud çox qiymətli xarici avadanlığın quraşdırılması, yaxud da sənayenin maliyyə təminatı - fərqi yoxdur, həmişə dərindən düşünülmüş yanaşma nümunəsi göstərilmişdir. Erudisiya, təcürbə, fəvqəladə intuisiya ona bu və ya digər sənaye obyektli tikilməsinin vacibliyini həmişə qabaq duymaq imkanı vermişdir. Onun məsələnin tarixinə, prosesin gəzənməsinin özü-ənə münasibətli çöxlərini daim heyrotləndirmiş, problemlərə əhatəli baxışı bizim sənayenin inkişaf strategiyasının hazırlanmasına yaradıcı münasibətin ən əsas meyarı olmuşdur. İllər bu mürəkkəb sənaye sahəsində yüksək tereqqiyə istiqamətlənmiş addımlar atıldığını təsdiqlədi. Qeyd etmək lazımdır ki, biz bütün problemləri operativliklə, "hər şeyə qadir" keçmiş mərkəzə o qədər də məhəl qoymadan yerindəcə həll edirdik. Respublikanın istedadlı mühəndislərdən və mütəxəssislərdən, iqtisadçılardan və fəhlə kadrlardan ibarət intellektual potensialı o illərdə, indi olduğu kimi, çox güclü idi. Və heç kim mövcud problemlərin həllindən kənarında qalmırdı və hər kəs öz işinin öhdəsindən bacarıqla və peşəkarcasına gəlməyi bacarırdı.

Bu dənılmaz bir həqiqətdir ki, xalqımızın görkəmli oğlu Heydər Əliyevdə tarixi realitiyi və iqtisadi məqsədyönlülüğü duymaq hissi qeyri-adi dərəcədə yüksəkdir. Biz onun optimalılığı ilə seçilən dəyərli tövsiyələrinin sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişafına müsbət təsirinə dəfələrlə şahidi olmuşuq. Onun qətiyyətdə neft strategiyası Bakı neftinin milli müstəqillik şəraitində Azərbaycanın dirçəliyi və inkişafında xüsusi üstünlük qazanmasını mümkün etmişdir.

ской реальности и экономической целесообразности. Мы не раз были свидетелями триумфа предложенных им оптимальных рекомендаций, их позитивного влияния на развитие различных отраслей индустрии. Глубокое знание им нефтяной стратегии позволило в условиях национального суверенитета сделать бакинскую нефть приоритетным направлением в становлении и развитии Азербайджана. Первым его шагом к достижению экономической и политической самостоятельности явилось заключение "Контракта века".

История свидетельствует, что бакинская нефть всегда была катализатором развития экономики Азербайджана и всегда оказывала огромное влияние на формирование общественно-политической атмосферы в стране.

Поэтому нефтяные контракты, заключенные благодаря инициативе и настойчивости Гейдара Алиева, стали главным условием социально-экономического развития народного хозяйства республики в период перехода на рельсы рыночных отношений.

Сейчас, когда впервые за последние два века Азербайджан может самостоятельно распоряжаться своим богатством, перед страной стоит исключительно важная задача - использовать природные ресурсы, промышленный потенциал, высококвалифицированные кадры на благо народа, превратить их в основное средство строительства нового, свободного Азербайджана.

Сделать это было необходимо и для адекватного осмысления значения химической промышленности для судьбы Азербайджана, его народа. Химия стала эпицентром экономического бума, передним

Халқımızın, bütövlükdə Azərbaycanın taleyi üçün kimya sənayesinin əhəmiyyətini adekvat şəkildə dərk etmək üçün də bunu etmək vacibdir. Kimya iqtisadi canlanmanın episeniti, elmi-texniki kadrlar formalaşdırılması, yüksək ixtisaslı mütəxəssis-kimyəçilər yetişdirilməsi üzrə görülən işlərin qabaqcıl bir sahəsidir. Şəxsiyyətin rotunu təsdiq etmək, konkret mäsallərlə respublika rəhbərinin ön mühüm iqtisadi sahələrdən birinin - kimyanın yüksəlmiş təminat edən fenomenal keyfiyyətlərini göstərmək kimya sənayesində baş vermiş proseslərin tarixi təhlili və retrospektiv göstərilməsi üçün deyil, həm də gələcək üçün vacibdir.

Bütün bu söylədiklərim məni sövq etdi ki, Heydər Əliyevin tərcümeyi-halının Azərbaycan kimya sənayesinin təşəkkülü və inkişafı tarixi ilə bilavasitə bağlı olan bir dövrünə müaricət edim.

Bəhs edəcəyim mövzu Azərbaycan kimya sənayesinin hələ indiyədək tarixi və elmi ədəbiyyatda öz əksini lazımınca tapmamış son dövrlərin əsas inkişaf aspektlərini aşkar etməyə kömək göstərəcəkdir.

краем работы по формированию научной и технической интеллигенции, постановки высококвалифицированных специалистов-химиков. Не только для исторического анализа и ретроспективного показа процессов, происходивших в химической промышленности, но и для будущего важно раскрыть роль личности, показать на конкретных примерах феноменальные качества руководителя республики, обеспечившего подъем одной из самых важных отраслей экономики.

Все вышесказанное и побудило меня обратиться к тому отрезку биографии Гейдара Алиева, который непосредственно связан с историей становления и развития химической промышленности Азербайджана.

Избранный тема поможет также выделить, главные аспекты развития химической промышленности Азербайджана последних десятилетий, которые еще не нашли должного отражения в исторической и научной литературе.

AZƏRBAYCANDA KİMYA KOMPLEKSİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Azərbaycanın kimya sənayesi mü-
rəkkəb və uzun bir tərəqqi yolu
keçmişdir. Kimya sənayesinin yar-
anması şəhsiz olaraq neft emalı sənayesinin
inkişafı ilə bağlıdır.

XIX əsrin sonlarında Bakı zavodlarında, o
dövrün miqyasına görə, iri kükürd turşusu və
kaustik soda istehsalı mövcud idi. Bunlardan
yanacaq və sürtkü yağlarının təmizlənməsində
istifadə olunurdu. İstehsalın həcmi yerli
tələbatı ödəməklə yanaşı, onu Azərbaycandan
kənara göndərməyə də imkan verirdi. Nobel
qardaşlarının, Şibayev, Tağıyev və digər
neft sahibkarlarının kükürd turşusu və
soda istehsal edən zavodları dünyada məş-
hur idi, bu müəssisələrdə ən müasir texnika
və texnologiyalar tətbiq edilirdi. Artıq 1905-ci
ildə bu zavodlarda mütorəqqi kontakt üsulu
tətbiq edilirdi ki, bu da kükürd turşusunun
keyfiyyətinin və istehsalının artırılmasına
güclü tökən vermişdi.

1916-ci ildə Bakı zavodlarında 1,5 milyon
pud kükürd turşusu istehsal olunurdu. Bunun
58 faizi neft emalı sənayesinin ehtiyacını
ödəməyə bərf olunurdu.

Kükürd turşusu istehsalı ilə yanaşı, Azər-
baycanda digər kimya müəssisələri - xüsusilə
ilə soda zavodları inkişaf edirdi ki, burada
susuzlaşdırılmış soda və natrium qələvəsi

СТАНОВЛЕНИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ ХИМИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА АЗЕРБАЙДЖАНА

Xимическая промышленность Азэр-
байджана прошла сложную и дол-
гительную историю развития. Но бес-
спорным остается исторический факт - с самого
начала она была обязана бакинскому
нефтеперерабатывающей индустрии.

К концу XIX века на бакинских заводах
сформировались крупно по тому времени
производства серной кислоты и клаусти-
ческой соды, необходимо для очистки
топлива и смазочных масел. Объемы их
производства не только удовлетворяли
местные потребности, но и позволили выво-
зить продукцию за пределы Азербайджана.
Сернокислотные и содовые заводы
"Товарищество Бр. Нобель", нефтепромы-
шленников Шибаяна, Тагичева и других по-
лучили всомирную известность, на них
применялась самая современная техника
и технология. Уже в 1905-1908 гг. на этих
заводах был внедрен прогрессивный кон-
тактный метод, который дал мощный тол-
чок увеличению выработки серной кисло-
ты, улучшению ее качества.

К 1916 году производство серной кисло-
ты на бакинских заводах составило 1,5
млн. пудов в пересчете на монсизувант, из
которых почти 58% шло на удовлетворе-
ние нужд нефтепереработки.

istehsal olunurdu. Bu sahənin də inkişafının əsasında Bakıdakı neft emalı müəssisələrinin dururdu.

Artıq XIX əsrin ortalarında Bakı soda zavodları istehsal gücünü və fəhələrin sayına görə Rusiyada ən iri müəssisələrdən idi. Zavodlarda soda istehsalında Solvə üsulu ilə ən müəvəqqəf texnologiya tətbiq olunurdu.

Bu zavodların illik istehsal gücünü susuzlaşdırılmış soda üzrə 500 min puda, kaustik soda üzrə 100 min puda çatdırırdı.

XIX əsrin əvvəllərində Bakının kükürd turşusu və kaustik soda zavodlarında həm də azot və xlorid turşuları, kənd təsərrüfatı üçün lazım olan dəmir və mis kuporosu, sabunlaşdırma və toxcuqluq fabrikləri üçün sabun surqatları istehsal olunurdu.

Bu dövrdə Bakıda xam neftdən benzol və toluol istehsal edən pirogen zavodları tikməyə başlanırdı. 1917-ci ildə Nobel qardaşlarının böyük pirogen zavodu işə düşdü. Onun istehsal gücü 60 min pud benzola, 30 min pud toluola bərabər idi. Toluolu əsas istehlakçıların təstüsusü bənzir hazırlayan hərbi zavodları idi. Aromatik karbohidrogen istehsal edən Bakı pirogen zavodları ölkəmizdə neft-kimyə sənayesinin təməlini qoydu.

Azərbaycanda kimya sənayesinin yaranmasında Rusiya Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin "Nobel qardaşları və C", Mirzəyev qardaşları, H. Tağıyev və s. neft sahibkarlarının Bakı zavodları nəzdindəki kimya laboratoriyalarında çalışan alim və mütəxəssislərin böyük rolu olmuşdur.

Bu laboratoriyalarda çalışan kimyaçı mütəxəssislərinin bir çoxu Avropanın nüfuzlu təhsil ocaqlarında yüksək ixtisasla yiyələnmişdir. Onların arasında X.S.Melik-Ağamirov, Q.I.Eminov, A.S.Mahmudbəyov, A.K. Əfəndiyev və başqaları vardı.

1914-cü ildə Bakıda buruq lay sularının tətqiq edən xüsusi kimyəvi laboratoriya yaradıldı. Məqsəd lay sularından hərbi dövrdə

Narıqduz sənəkişlənmə istehsalatında Azərbaycanın inkişafı və digər kimyəvi sənəkişlənmə istehsalatında, xüsusən də intensiv sənəkişlənmə zavodları, istehsalatda kalsiyum sənəkişlənmə zavodları və kaustik turşu. Sənəkişlənmə zavodlarının inkişafı üçün əsasən neft sənəkişlənmə zavodlarının inkişafı oldu.

Uzun müddət XIX əsrdə Bakının sənəkişlənmə zavodları üçün əsasən rusiyalı işçilər çalışırdı. Bu zavodların inkişafı üçün əsasən rusiyalı işçilər çalışırdı. Bu zavodların inkişafı üçün əsasən rusiyalı işçilər çalışırdı. Bu zavodların inkişafı üçün əsasən rusiyalı işçilər çalışırdı.

Bu dövrdə Bakıda xam neftdən benzol və toluol istehsal edən pirogen zavodları tikməyə başlanırdı. 1917-ci ildə Nobel qardaşlarının böyük pirogen zavodu işə düşdü. Onun istehsal gücü 60 min pud benzola, 30 min pud toluola bərabər idi. Toluolu əsas istehlakçıların təstüsusü bənzir hazırlayan hərbi zavodları idi. Aromatik karbohidrogen istehsal edən Bakı pirogen zavodları ölkəmizdə neft-kimyə sənayesinin təməlini qoydu.

Azərbaycanda kimya sənayesinin yaranmasında Rusiya Texniki Cəmiyyətinin Bakı şöbəsinin "Nobel qardaşları və C", Mirzəyev qardaşları, H. Tağıyev və s. neft sahibkarlarının Bakı zavodları nəzdindəki kimya laboratoriyalarında çalışan alim və mütəxəssislərin böyük rolu olmuşdur.

Bu laboratoriyalarda çalışan kimyaçı mütəxəssislərinin bir çoxu Avropanın nüfuzlu təhsil ocaqlarında yüksək ixtisasla yiyələnmişdir. Onların arasında X.S.Melik-Ağamirov, Q.I.Eminov, A.S.Mahmudbəyov, A.K. Əfəndiyev və başqaları vardı.

istehsal etmək idi. Tətqiqatların nəticəsində Bakıda, Böyük Şor gölünün yaxınlığında Rusiyada ilk yod zavodu tikildi. Müəssisə yerli sahibkar R.M.Rüstəmovə məxsus idi. Lakin lay sularının buxartandırılmasına, sonra isə kükürd turşusu və xlorid məhlulə emalına əsaslanan texnologiyaların öz mürəkkəbliyi və həm də məhsulun baha başa gəlməsi bu müəssisələrin rentabilliyinə mane olurdu. Bundan başqa alınan yodun keyfiyyəti də istehlakçıların tələbini ödəmirdi.

Oyduz ölkəmizdə ilk Bakının alim və mütəxəssisləri bu istiqamətdə işləri davam etdirirdilər. 20-ci illərdə bu tətqiqatlar Dövlət Tətbiq Kimya İnstitutunun alimləri ilə birgə aparılırdı. Böyük Şor gölündə təcridə zavodunda yod istehsalı təşkil olunmuşdu. adsorbent özünə nisbətən istiləndirilmişdi. Eyni vaxtda təcrid yod stansiyası da salınmışdı. Burada Bakı mütəxəssislərinin köməyi ilə ekstrakt kimi ağ neftdən istiləndirilmişdi.

Bu tətqiqatların nəticəsində artıq 30-cu illərin əvvəllərində buruq sularından yod və brom istehsal edən zavodların inşası mümkün oldu.

1931-ci ildə Nəftçala yod-brom zavodu işə salındı. Zavodda xammal kimi Xilix yatağının buruq sularından istiləndirilmişdi. 1930-1935-ci illərdə yaradılmış Suraxanı və Ramana sənəkişlənmə zavodları Bakı yod zavodu xammal kimi bəşərən yataqlarının lay sularından istiləndirilmişdi. Xilix yatağının buruq suları yod və bromun çoxluğuna görə (40 mq/l yod, 270 mq/l brom) lay neft sularından (20 mq/l yod, 120 mq/l brom) üstündür. Bu zavodlarda nişastə və ağ neft vəsaitlə yod, tribromfenol şəklində isə brom alınır.

Lakin bu üsullar qəbulu olduğundan alınan yod və brom çox də keyfiyyəti olurdu. Təzliklə daha təkmil üsullara keçildi: yodu kömürdən istiləndirilməyə üsulu

skogo tekhnicheskogo obidnosti, a takzhe laboratoriy Bakinskogo zavodov firm "Br. Nobel i C", Bratov Mirzoyevov i G.Z. Tigiyeva, a takzhe drugix neftopromyshlennikov. Mnogoe iz rabotnikov zdesy spetsialistov-kimyikov poluchili obrazovanie v evropeyskix yuzax. Sredy tix bylo imenno azerbaydzhanets - X.S.Melik-Agamirov, G.I.Eminov, A.S.Mahmudbekov, A.K.Efendiyev i drugie.

V 1914 godu v Baku byla organizovana spetsialnaya khimicheskaya laboratoriya po issledovaniyu buruykh vostochnykh yodov s tselnyo issledovaniyu yodov dlya nuzhd voynnogo perioda. Na osnovaniyu issledovaniy etoy laboratoriyi v Baku okolo ozera Buzh-Shor byl postroyen pirogen v Rossii zavod po izvlecheniyu yoda, prinyadivshiy mestnomyu promyshlenniyu R.M.Rustomovu. Odnako tekhnologiya, osnovaniyu na upravleniy buruykh yodov s posleduyuyey obrabotkoy kh sornyay kislotoy i xloridnyy zhelozts, byla slozhnoy i neproizvoditelnoy, a poluchenny yod ne otvetyal trebovaniyam potrebnostey. Tem ne mene, bakinskyye uchenyye i spetsialistyy prodolzhayli raboty v etom napravleniyi. V 20-x godax etyy raboty prodolzhayli sovmestno s uchennyy Gossudarstvennogo instituta prikladnoy khimiyi (GIPKh). Na ozere Buzh-Shor bylo organizovano proizvodstvo yoda na opticheskoy zavode, gde v kachestvo adsorbenta primeniyalsya kroxmal. Odnovremennno byla sooruzhena opticheskaya yodnaya stantsiya, na kotoroy po prodolzhaniyu bakinskix spetsialistov s kachestvo ekstraktov primeniyalsya kerosin. Etye issledovaniya pozvolilya uzhe v nachalo 30-x godov osustoyestvit stroitelstvo zavodov po proizvodstvyu yoda i broma iz buruykh yodov.

V 1931 godu byl vveden v ekspluatatsiyu Nefchikalskiy yod-bromnyy zavod, stantsiy dlya kotorogo sluzhily buruykh yodov

Хыльинского месторождения. Бакинский йодный завод, включающий в себя Сураханский и Рамзинский цеха, введено в эксплуатацию в 1930-1935 годах, в качестве сырья использовал пластовые воды нефтяных месторождений Абшорона. Буровые воды Хыльинского источника отличались более высоким содержанием йода и брома (соответственно 40 мг/л и 270 мг/л), чем пластовые нефтяные воды (20мг/л йода и 120мг/л брома). Йод на этих заводах извлекали крахмальным и коросиновым методами, а бром - в виде трибромфенола.

Однако эти методы имели существенные недостатки, поэтому получаемые йод и бром не отличались высоким качеством. Вскоре методы добычи были заменены более совершенными: йод извлекался адсорбционным методом с использованием угля, а бром - методом воздушной десорбции с последующим улавливанием с помощью железных стружек.

Переработка дешевого сырья, каковыми являлись буровые воды, а тем более фактически сбросовые воды нефтяных месторождений, с целью получения таких ценных химических продуктов, как йод и бром, позволяли СССР обходиться без импорта этих продуктов. Опыт бакинских заводов помог также организовать производство

ya kompleksini təcrübə-sınaq poliqonuna çevirir, proseslər aprobeasiya edildikdən, yüksək səmərə əldə edildikdən sonra həmin əsas istehsal sahələrini digər regionlarda təkbə istifadəyə verirlər. Belə bir vəziyyət riskli olan kimya sənayesi müəssisələrində qitədə səmərəliliyin aşağı düşməsinə səbəb olurdu.

60-cı illərdə Sumqayıt SK zavodu inkişaf etdi. Həmin dövrdə ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Olfenlər İnstitutunun əməkdaşları ilə birlikdə sintetik etil spirinin istehsalı texnologiyası təkmilləşdirildi. 1965-ci ildə istehsal tam layihə gücünə çatdırıldı. 1966-cı ildə sənaye miqyasında izopropil spirti qurğusu işə salındı. Bu iş də Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Olfenlər İnstitutunda işlənilib hazırlanmışdı və propilenin 70 faizli sulfat turşusu ilə qarşılıqlı təsiri və hidrolizə əsaslanırdı.

Qurğuda istehsal prosesi uğurla mənimsənildi. Nəticədə, alınmış yüksək keyfiyyətli izopropil spirti sənayenin bir çox sahələrində həlledicilər, ekstragent, kimyəvi maddələrin sintezi üçün xammal kimi geniş tətbiq sahəsi tapdı.

Etil və izopropil spirti istehsalının inkişafı üçün neft emalının destruktiv prosesləri nəticəsində yaranan və tərkibində etilen və propilen olan karbondioksid qazının zəngin ehtiyatları və superofat istehsalında alınan sulfat turşusunun mövcudluğu əlverişli zəmin yaratdı.

Etibenzolun, müvafiq olaraq stiroulun da istehsalı ildən-ildə artırdı. Stirol, məlum olduğu kimi, etibenzolun hidrogenləşdirilməklə alınır. Bu texnologiya respublika alimlərinin əlmi tədqiqatları əsasında işlənilib hazırlanmışdı. 1963-cü ildə etibenzolun hidrogenləşdirilməsi üçün üçüncü şəbəkənin işə salınması və stiroulun etilə rektifikasiyası üçün qurğunun quraşdırılması bu üsullu uğurlu tətbiq olunmasına əhəmiyyətli dərəcədə kömək etdi. Nəticədə qatılığı 99,4 faizə çatdırılmış stirol istehsalı 1,8 dəfə artırdı.

poligon, a после апробации процесса внедряли его в других регионах. Это обстоятельство замедляло развитие научно-технического прогресса на предприятиях химической промышленности.

В 60-е годы продолжалось развитие Сумгайтского завода СК. Совместно с сотрудниками Всесоюзного научно-исследовательского института по получению и переработке олефинов (ВНИИОлефин) была усовершенствована технология производства синтетического этилового спирта. К 1965 г. была полностью освоена проектная мощность производства, а в 1966 г. была пущена промышленная установка по получению изопропилового спирта. Этот процесс также был разработан во ВНИИОлефине и основан на взаимодействии пропилена с 70%-ной серной кислотой и последующем гидролизе.

На установке были успешно освоены новые аппараты. В частности, впервые апробирован аппарат закрытого типа с нагревательными элементами для регенерации отработанной серной кислоты. Получаемый в результате изопропиловый спирт был отмечен высоким качеством, нашел широкое применение во многих отраслях промышленности в качестве растворителя, экстрагента, сырья для синтеза химических веществ.

Предпосылками для развития производства этилового и изопропилового спиртов являлись богатые ресурсы углеводородных газов, получаемых в результате деструктивных процессов нефтепереработки, содержащих этилен и пропилен, а также значительное количество серной кислоты, получаемой с сульфатного производства.

Из года в год росла выработка этилбензола и соответственно стирола, получаемого, как известно, методом гидрирова-

Spirtdən divinil istehsal edən qurğular da sürətlə təkmilləşdirildi. Nəticədə texniki məhsulun tərkibində divinilin miqdarı 93,5 faizdən 95,6 faizə çatdırıldı, spirtin divinilin çıxarışı 40 faizə qaldı. Tobii ki, daha çox diqqət zavodun əsas məhsuluna - sintetik kaucuk istehsalına verildi. 1963-cü ildə müəssisə bütünlüklə yüksək elastikliyi ilə fərqlənən ümumi təyinatlı SKS-30 ARM-15 markalı kaucuk istehsalına keçdi. Bu cür kaucuk rezin-texniki məmulatların hazırlanması üçün xüsusiyyətlər vacibdir, çünki bu zaman rulonların dolanması və termoplastifikasiyası əməliyyatlarına, çox zərərli tə-

niyə etibenzolun. Эта технология была разработана на основе научно-исследовательских работ ученых республики. Успешному внедрению метода в значительной мере способствовал вклад в 1963 г. треной секции дегидрирования этилбензола в сооружении установки для дивинилитной рефраксации стирола, что способствовало увеличению выпуска стирола почти в 1,8 раза, достигнутого концентрации до 99,4%.

Интенсификация и усовершенствование подпиралась цехом по получению дивинила из спирта. В результате в 1963 г.

zum qalmır. SKS-30 ARM-5 kaucuk küllüsi dağılma davamı olduqundan, ondan hazırlanmış şinlər digər kaucuk növlərindən istehsal edilmiş şinlərdən 10-15 faiz çox yol gədir.

1966-cı ilin avqustunda kaucuk istehsalında kanit-əməliyyatı sistemi tətbiq edildi. Bu polimerləşmə prosesini stabilizə etdi, polimerləşmə xəsinin istehsal gücünü və kaucuk hasilatını artırdı. Kaucuk saxlanma gəniləndirilməsi və intensivləşdirilməsi nəticəsində divinil-stirol kaucukun həcmi istehsalın

dərinləşmə dərəcəsi və texnikləşmə dərəcəsi yüksəldi və 93,5-dən 95,6%-ə, çıxış dərəcəsi isə 40%-ə çatdırıldı. Əsas diqqət, əlbəttə, zavodun əsas məhsuluna - sintetik kaucukun istehsalına yönəldildi. 1963-cü ildə müəssisə bütünlüklə yüksək elastikliyi ilə fərqlənən ümumi təyinatlı SKS-30 ARM-15 markalı kaucuk istehsalına keçdi. Bu cür kaucuk rezin-texniki məmulatların hazırlanması üçün xüsusiyyətlər vacibdir, çünki bu zaman rulonların dolanması və termoplastifikasiyası əməliyyatlarına, çox zərərli tə-

HEYDƏR ƏLİYEVİN KİMYA SƏNAYƏSİNİN YENİDƏN ƏSASLI QURULMASI VƏ İNKİŞAFINDA ROLU

Xalqımızın görkəmli lideri Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın kimya sənayesinin yenidən qurulması və müasirləşdirilməsində əsaslı dönüş mərhələsinin tarixi əhəmiyyətini qiymətləndirmək üçün respublikada 1960-cı illərin sonlarına doğru olan sosial-iqtisadi vəziyyətə qısa nəzər yetirmək kifayətdir.

1960-1970-ci illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf sürəti Ümumittifaq səviyyəsindən xeyli aşağı idi. Sənayedə əmək məhsuldarlığının inkişaf sürəti orta hesabla İttifaqdakı 5,05 faizə qarşı 3,35 faiz idi.

1970-ci ildə maddi istehsalda çıxılan hər nəfərin milli gəliri Ümumittifaq səviyyəsindən 85 faizini təşkil edirdi. Kimya sənayesində bir sıra əsas məhsulların istehsal həcmi 1965-ci ildə müqayisədə aşağı düşmüşdü.

Belə ki, 1970-ci ildə sulfat turşusunun istehsalı monohidratda 4 min ton azalmışdı.

Bütövlükdə bu dövrdə yeni istehsal müəssisələrinin tikilməsinə baxmayaraq, kimya sənayesində geridə qalmış texnoloji proseslər, sexlər, konveyer xətləri, mənzəvi və fiziki baxımdan köhnəmiş avadanlıqlar çoxluq təşkil edirdi. Ona görə belə müəssisələrdə is-

ЭТАП КОРЕННОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ЕЕ РАЗВИТИИ

Чтобы оценить историческое значение этапа коренного перелома в реконструкции и модернизации химической промышленности Азербайджана, осуществленного в период руководства республикой Гейдаром Алиевым, необходимо проанализировать ситуацию конца 1960-х годов.

В 1960-1970-е годы темпы роста экономики Азербайджана значительно отставали от среднесоюзного уровня. Так, среднегодовой темп роста производительности труда в промышленности составили в среднем 3,35% против 5,05% по Союзу.

В 1970 г. национальный доход на одного занятого в материальном производстве составлял 85% среднесоюзного уровня. Объем производства ряда важнейших продуктов в химической промышленности по сравнению с 1965 г. снижился. Так, производство серной кислоты в 1970 г. уменьшилось на 4 тыс. т в моногидрате.

В целом химическая отрасль в это время, несмотря на строительство новых производств, характеризовалась преобладанием отсталых технологических процессов, цехов и поточных линий, морально и

tehsal planlarını yerinə yetirmək kimyaçıların ağır və fədakar əməyi bəhasına bağa gəlirdi. Texniki gərlik sahənin iqtisadi göstəricilərinə öz mənfəi təsirini göstərirdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatında kimya kompleksinin mühüm rolunu bildiyindən, respublikanın rəhbəri olduğu dövrdə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirirdi.

1971-ci ildə Azərbaycan KP-nin XXVIII qurultayında o, bu sahənin qeyri-qənaətbəxş işinin səbəblərini açıqladı. Azərbaycan KP MK-nin 1970-ci il dekabr plenumunda göstəridi ki, kompleksin müəssisələrində köhnə texnika və texnologiyalardan istifadə edilir, çoxlu xammal və hazır məhsullar itkisi müşahidə olunur.

Bundan əlavə respublika üçün sonayenin qabaqcıl sahəsinin əsas geriqəlima səbəblərinə yeni istehsal obyektlərinin yolverilməz long tikintisi və məmənənilməsi də aid edildi.

Kimya sonayesinin qarşısında duran həlli vacib məsələləri diqqətlə araşdırdıqdan sonra H. Əliyev ilk növbədə sahənin bütün texniki-iqtisadi və sosial-iqtisadi baxımdan yeniləşdirilməsi proqramının yaradılması iğni təşkil etdi. Bu işə ailimlərin, mütəxəssislərin, mühəndis və inşaatçıların, ekoloq və sosioloqların böyük bir dəstəsi cəlb edildi.

Təklif olunanmış variantları Dövlət Plan Komitəsində, respublikanın Neft Kimya Sonayesi Nazirliyində, müəssisələrdə, nəhayət, Nazirlik Kabinetində nəzərdən keçirilib ümumiləşdirilib və son mərhələdə baxılmaq üçün Heydər Əliyevə - Azərbaycanın neft-kimya kompleksinin əsaslı surətdə yeniləşdirilməsi ideyasının baş müəllifinə, onun yaradıcısına verildi.

Respublika rəhbəri bütün iqtisadi, texniki, ekoloji, sosioloji məsələləri dərinlən araşdırdıqdan, hər şeyi ətraflı düşünüb, ölçü-biçdikdən, həcme möhtəşəm, özəməll, gərgin işləri görüb qurtardıqdan sonra, SSRİ-nin o zamankı yuxarı təşkilatlarında

fiziki ustarlaşmış oborudovaniem. Поэтому выполнение производственных планов на таких предприятиях было связано с тяжелым и самоотверженным трудом химиков. Технической отсталости отрицательно сказались на экономических показателях отрасли.

Гейдар Алиев, понимая важнейшую роль химического комплекса в экономике Азербайджана, будучи руководителем республики, уделял этой отрасли особое внимание.

В 1971 г. на XXVIII съезде КП Азербайджана он указал причины неудовлетворительной работы отрасли. На предприятиях комплекса, как указывалось на Пленуме ЦК КП Азербайджана, состоявшемся в декабре 1970 г., используются отсталые техника и технология, наблюдаются большие потери сырья и готовых продуктов.

Кроме того, к основным причинам отставания этой важнейшей для республики прогрессивной отрасли индустрии следует отнести и недопустимо медленное строительство и освоение новых мощностей.

Изучив состояние дел и задачи, стоящие перед отраслью, Гейдар Алиев в первую очередь организовал работу по составлению программы модернизации отрасли по всем технико-экономическим и социально-экономическим аспектам. К этой работе был привлечен широкий круг ученых и специалистов, инженеров и строителей, экологов и социологов.

Предложенные варианты рассматривались и обобщались в Госплана и Миннефтехимпроме республики, в республиканских министерствах и ведомствах и, наконец, в Совете Министров, а на заключительном этапе передавались для окончательного рассмотрения Гейдару Алиеву - главному генератору идеи коренной реконструкции нефтехимического комплекса Азербайджана.

neftçixarma və neft-kimya sonayesində əsaslı yenidənqurmaın iqtisadi üçün xüsusi ödəməli qərarlarını qəbul edilməsinə, ormənilərin güclü təsiri altında olan sovet texnoqrak bürokratiyasının "istehkəm"nin yarırlımasına qətiyyətlə nail oldu.

Respublikanın iqtisadi iqtisadında, Heydər Əliyev toğobuöü ilə Sov.İKP-MK-nin - "Azər. KP MK-nin respublika sonayesinin ayrı-ayrı sahələrinin 1976-1980-ci illərdə iqtisadi üzrə təkliflərə baxışın peticoleri"no əsasən qəbul etdiyi qərarlar tarixi bir məqam oldu.

Qərardə respublikanın aparıcı sahələrinin olan neft-kimya kompleksinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Azər. KP MK-nin 1976-cı ilin oktyabrında keçirilən plonumu respublika sonayesinin ayrı-ayrı sahələrinin iqtisadi məsələlərinə həsr olunmuşdu. Heydər Əliyev plonumdakı çıxışında bildirdi ki, Azərbaycan sonayesində əsas problemlərdən biri neft əməli, neft-kimya və kimya sonayesinin yenidən qurulmasıdır.

Heydər Əliyev qəyd etdi ki, qarşıda qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün kərbəhidrogen əhtiyatlarını səmərəli əməl etmək, istehsal olunmuş məhsul vahidinə enerji sərfini azaltmaq, məhsulun keyfiyyətini yüksəltmək, respublikada tələb olunan malların istehsalını artırmaq, Bakı və Sumqayıt qəhərlərinin ekoloji qəralını yaxşılaşdırmaq məqsədləre rəğləndə ətraf mühitin qirəlanməsinin maksimum azaltmaq, yeni yaşayış əvləri tikmək, böyük sosial proqram və s. həyata keçirmək lazımdır.

Əsaslı yenidənqurma layihəsində ilk növbədə zavodlarda məalir texnoloji xətlərin salınması, ekoloji problemlərin həllinə, o cümlədən hava və su hövzələrinin qorunmasına kompleks yanaşmaq nəzərdə tutuldu. Əğər atmosferin təmizliyi müasir texnologiyaların tətbiqi və işləyən qurğuların həmotikliyindən

Глубоко продуман и проработанно все экономические, технические, экологические и социальные вопросы, продуман титаническую по объему и нормам напряжению работу в высших органах страны, он добился принятия принципиальных управленческих решений по коренной реконструкции нефтеперерабатывающей, нефтехимической и химической промышленности республики. Был сформулирован целый список мощных мероприятий советской бюрократической бюрократии, подверженной сильному влиянию явраш.

Историческим моментом в экономическом развитии республики явились принятие по инициативе Гейдара Алиева постановления ЦК КПСС "О результатах рассмотрения продвинутой ЦК КП Азербайджана по развитию отдельных отраслей промышленности республики в 1976-1980 годах", где одной из ведущих отраслей - нефтехимическому комплексу республики было уделено особое внимание.

Пленум ЦК КП Азербайджана, состоявшийся в октябре 1976 г., был посвящен вопросу развития отдельных отраслей промышленности республики в 1976-1980 гг. Выступая на пленуме, Гейдар Алиев особо отметил, что одной из ключевых проблем преобразования индустрии Азербайджана является коренная реконструкция нефтеперерабатывающей, нефтехимической и химической промышленности.

Чтобы добиться поставленной цели, подчеркнул Гейдар Алиев, необходимо эффективно перерабатывать, использовать ресурсы, снизить расход энергоресурсов на единицу производимых продуктов, улучшить их качество, обеспечить выпуск товаров для нужд республики, максимально снизить загрязнение окружающей среды в регионе с целью улучшения экологии Баку и Сумгайыта, построить по-

ные жилые дома, реализовать крупную социальную программу и т.д.

В проекте коренной реконструкции в первую очередь предусматривалось строительство современных технологических линий на заводах: комплексная подход к решению экологических проблем, в том числе охраны воздуха и водного бассейна. Если чистота воздушного бассейна зависела от внедрения современных процессов и герметизации действующего оборудования, то для охраны водного бассейна Каспия предусматривалось строительство очистных сооружений биологической очистки сточных вод нефтепереработки.

Наряду с техническим перевооружением отрасли эта программа предусматривала и меры по развитию базы строительной индустрии в республике, расширению и технической перевооружению СМУ, производство различных строительных материалов.

Впервые в истории промышленности Азербайджана руководители не только поставили задачу коренной реконструкции нефтянохимической отрасли, но и лично осуществили разработку конкретных мер по ее постепенной реализации – от технико-экономического обоснования, привлечения средств, созданию материально-технической базы строительной индустрии до сооружения и сдачи объектов и эксплуатации.

asılı idi. Xəzari su hövzəsinin qorunması isə neft emalı zavodlarının çirkab sularının təmizlənməsi məqsədilə bioloji təmizləmə qurğularının tikilməsindən asılı idi və bunu zaman özü çox vacib bir tələb kimi qarşıya qoyurdu.

Bu proqramda sahənin texniki avadanlıqlarının tamamilə yeniləndirilməsi ilə yanaşı, respublikada tikinti sənayesi bazasının inkişafı tədbirləri, TQI-nin genişlənməsi və yenidən qurulması, müxtəlif tikinti materiallarının istehsalı nəzərdə tutulurdu.

Azərbaycan sənayesinin tarixində ilk dəfə olaraq ölkə rəhbəri neft-kimyə sənayesinin yenidən əsaslı qurulması məsələsini qaldırmaqda yanaşı, konkret tədbirlərin icra edilməsi məqsədilə reallaşdırılması şəxsən özü həyata keçirdi - texniki-iqtisadi əsaslandırma, layihələndirmə, tikinti sənayesinin maddi-texniki bazasının yaradılması, obyektlərin tikilib istismara verilməsinə qədər bütün işlərə nəzarət etdi.

Heydər Əliyevin Sovetlər İttifaqında böyük nüfuzə malik olması, mövqeyi prinsipiallığı, gündəlik nəzarəti, köməyi, obyektlərin müəyyən olunmuş vaxtlarda tikilib istismara verilməsi üçün yüksək məsuliyyət hissi sayəsində neft emalı və kimya müəssisələrinin yenidən qurulması həyatin reallığına çevrildi.

1970-1975-ci illərdə artıq müəyyən işlər görülmüşdü: neftin təkrar emalı - deparafinləşdirilməsi, deasfaltlaşdırılması üçün güclü qurğular tikilib istifadəyə verilmişdi, neft emalı üçün müasir, istehsal gücü böyük olan qurğuların inşası başa çalmışdı. Bu böyük müvəffəqiyyətlər əsaslı yeniləndirmənin başlanğıcı idi.

Görülən işlər kifayət deyildi, belə ki, 1976-1980-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş 162,3 milyon manat həcmində kapital qoyulduğu neft emalı müəssisələrinin yenidən qurulması proqramının həlli üçün görülməli işləri təmin etmirdi. Heydər Əliyevin təklifi ilə, proqramı

Благодаря его огромному авторитету в стране, принципиальности позиции, повседневному контролю и помощи, чувству ответственности за ввод объектов в намеченные сроки, модернизация нефтеперерабатывающей, а затем и химической отрасли стала реальностью жизни.

Уже в 1970-1975 годы была проведена определенная работа: построены и введены в строй мощные установки вторичной переработки нефти по депарафинизации и деасфальтизации; завершено сооружение современной мощной установки по переработке нефти. Эти крупные достижения являлись только началом коренной реконструкции отрасли.

Сделанного было недостаточно, так как предусмотренные на 1976-1980 годы капитальные вложения в размере 162,3 млн. рублей не обеспечивали выполнение программы реконструкции нефтеперерабатывающей промышленности. По предложению Гейдара Алиева, для полного осуществления программы было дополнительно выделено 85 млн. рублей капиталовложений.

Это позволило осуществить строительство и ввести в эксплуатацию целую серию объектов - второй мощный комплекс по первичной переработке нефти, а также установки каталитического риформинга по гидроочисткам масел, деасфальтизации, депарафинизации, по получению электроодного кокса, а также произвести реконструкцию и расширение действующих производств на Сумгайтском заводе присадок.

В результате осуществления программы коренной реконструкции бакинские нефтеперерабатывающие заводы по своему техническому оснащению вышли на уровень мировых предприятий такого профиля.

Аналогичная ситуация складывалась при проведении модернизации химической и

там həyata keçirmək üçün olavo olaraq 85 milyon manat olava kapital qoyulduğu ayrıldı. Bu, bir ətraf obyektlərin tikilib istismara verilməsinə imkan yaradırdı: neftin ikinci emalı üçün ikinci güclü kompleks, oləcə də yağların katalitik riforminqi, asfaltsızlaşdırma, parafinləşdirmə qurğuları, elektrood koksu alan qurğu və Sumqayıt Aşqarlar zavodunda fəaliyyətdə olan istehsalatın yenidən qurulmasına və genişləndirilməsinə imkan yaradırdı.

Əsaslı yenidənqurma proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində Bakı neft emalı zavodları texniki təchizatına görə dünyada uyğun profil müəssisələrinin səviyyəsinə qalxdı.

Respublikanın kimya və neft-kimyə müəssisələrinin yenidən qurulmasına da analoji şərait yaranmışdı. Obyektiv sobabolardan bu sənaye müəssisələrinin əsas istehsal fondlarının 85 faizi əsasən Sumqayıtda formalaşmışdı. Sumqayıt kimya və neft-kimyə kompleks müəhəribədən sonrakı dövrdə vahid bəz plan döqiq nəzərdə tutulmuş perspektivi bu sənaye alınmadan salınmış, bu isə onun struktur, texniki vəziyyəti və istehsal müəssisələrinin fiziki vəziyyəti, zavod və şəhərdəki tullantıların təmizlənməsi və zərərsizləşdirilməsi qurğularında, atmosferə zərərli maddələrin buraxılmasında özünü göstərirdi.

60-ci illərin sonu, 70-ci illərin əvvəllərində Sumqayıt sənaye qovşağı külli miqdarda sənaye tullantılarının mövcudluğu ilə, bu tullantıların və istehsalat olava məhsullarının zəif emalı ilə, aralıq elementləri - xlor və sulfat ləğvsunun geniş təbliği ilə xarakterizə olunurdu. Nəticədə Sumqayıt ölkədə ekoloji bəximdən ən təhlükəli şəhərlərdən birinə çevrilmişdi.

Ona görə də Heydər Əliyev SSRİ-nin rəhbər orqanlarından təklidə kimya və neft-kimyə strukturlarının təkmilləşdirilməsini, mənavi və fiziki bəximdən köhnəmiş, aşınmış istehsal müəssisələrinin ləğv edilib əvəzinə müasir, intonajlı, tullantısız texnologiyaya

нефтехимической промышленности республики, которая в свою очередь была сформировалась в основном в городе Сумгайте, сконцентрированном около 85% основных производственных фондов отрасли. Формирование Сумгайтского химического и нефтехимического комплексов осуществлялось в послывоенный период без единого генерального плана и четко намеченной перспективы, что отразилось на структуре, техником уровне и физическом состоянии производств, значительных и общегородских сооружений на очистку и обезвреживание стоков, выбрасываемых в атмосферу. Сумгайтский промышленный узел конца 60-х и начала 70-х годов характеризуется наличием значительного количества отходов производства, значакой долей их переработки, побочных продуктов, широким применением хлора и серной кислоты - промежуточных элементов, не входящих в готовый продукт. И как результат - Сумгайт стал одним из наиболее напряженных в экологическом отношении городов страны.

Позтому Гейдар Алиев обоснованно и настойчиво требовал принятия решительных мер со стороны директивных органов страны по совершенствованию структуры химического и нефтехимического комплексов путем ликвидации морально устаревших и физически изношенных производств, создания новых крупнотоннажных и безотходных технологических процессов, осуществления строительства на предприятиях природоохранных объектов.

Так, в 1971 году на XXVIII съезде КП Азербайджана Гейдар Алиев особо отметил, что "химическая отрасль является весьма важной для республики отраслью промышленности, поэтому ее становление и модернизация являются первоочеред-

malik müəssisələrin yaradılmasını, eyni zamanda təbii mühafizə obyektlərinin tikintisini həyata keçirməyə imkan verən həllədiçi qərarların qəbulunu tələb edirdi.

1971-ci ildə Azərbaycan KP-nin XXVIII qurultayında Heydər Əliyev xüsusilə qeyd etdi ki, kimya sənəsi respublika üçün mühüm əhəmiyyəti olan sənayenin progressiv sahəsidir, yeni kimya müəssisələrinin inşa edilib məmnunlaşdırılmasında gərək qalmaq, ləng sürət yolverilməzdir. Salyan plastik küllə və Mingəçevir rezin-texniki məmulatlar zavodunun tikintisi xeyli uzandı. "Sintezkauçuk", Superfostat, Bakı yod və s. zavodlarda məhsul buraxılışının tempi xeyli azalmışdı.

1970-1975-ci illər ərzində bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması və məhsul buraxılışının artırılması, o cümlədən mineral gübrə və sintetik kaucukun 1,6 dəfə artırılması məsələsi qoyuldu.

Məhz 70-ci illərdə Sumqayıtda kimya sənayesinin inkişafı qurulması, yeni texnologiyaların istehsal müəssisələrinin yaradılması işləri sürətləndirildi.

Azərbaycan KP-nin növbəti XXIX qurultayında Heydər Əliyev məmnuniyyətlə qeyd etdi ki, xüsusi çəkisi 1970-ci ildə 7,5%-dən 1975-ci ildə 8,4%-ə qədər kimya və neft sənayesi irəliləyişə doğru yeni addım atmışdır.

va və osvoeniya novyx himicheskix proizvodstv nedopusimno. Sильно затягивалось строительство Сальянского завода пластмассовых и Мингичевирского завода резинотехнических изделий. Резко снизился темпы роста выпуска продукции синтез-каучуковой, суперфосфатной, Бакинский йодовой и другие заводы...»

На 1970-1975 годы ставилась задача устранения этих недостатков и увеличения выпуска продукции, в том числе минеральных удобрений и синтетического каучука в 1,6 раза.

Именно в 70-е годы в Сумгайте активизировались работы по модернизации отрасли, созданию новых технологических производств.

Уже на очередном XXIX съезде КП Азербайджана Гейдар Алиев с удовлетворением отметил, что «новый шаг вперед сделала химическая и нефтехимическая промышленность, удельный вес которой возрос с 7,5% в 1970 году до 8,4% в 1975 году. За это время производство минеральных удобрений, пластических масс и синтетических смол, каучука, сульфенола увеличилось на 90%, серной кислоты в 3 раза, товаров бытовой химии в 2 раза.

Для того чтобы представить масштабы коренной реконструкции и модернизации химической промышленности, проведенной под руководством лидера республики Гейдара Алиева, проследим этапы строительства и ввода объектов по заводам отрасли, начиная с 1970 г.

Так, в объединении "Химпром" (ныне завод ПАВ) с 1970 г. планомерно проводилась работа по улучшению технического уровня, обновлению оборудования, внедрению новых технологий. В 1975 г. был сдан в эксплуатацию новый комплекс производства сульфенола по более совершен-

Bu müddət ərzində mineral gübrələrin, plastik küllələrin, sintetik qatranın, kaucuk və sulfanolan istehsalı 90 faiz, sulfat turşusunun istehsal həcmi 3, məişət kimyası mallarının həcmi isə 2 dəfə artmışdır.

Respublikanın lideri Heydər Əliyevin təsəvvürü qurulub müasirləşdirilməsi miqyasını təsəvvür etmək üçün 1970-ci ildən başlayaraq kimya zavodları üzrə obyektlərin ilkilib istismara verilməsi mərhələlərini izləyək.

"Kimyasənaye" (hazırda "SAM" zavodu) istehsalat Birliyində 1970-ci ildən başlayaraq, planlı surətdə texniki səviyyənin yüksəldilməsi, avadanlıqların təzələnməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi üzrə ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər görüldü. 1975-ci ildə neft parafinlərinin istisafə ilə daha mükəmməl texnologiyaya vasitəsilə yeni sulfanolan istehsalı kompleks istismara verildi.

Civə və diaqramca üsulu ilə kaustik soda və xlor istehsalı səxləri əsaslı surətdə yenidən quruldu. Səxin əsas avadanlıqları - köhnə konstruksiyalı elektroliz vannaları 70 min ton həcmində yüksək keyfiyyətli xlor istehsalı üçün yeni konstruksiyalı SDM-150 tipli vannalarla əvəz olundu.

Nəzərdə tutulmuş proqrama əsasən 80-ci illərdə 100%-li aqilbənzolun (yüksək keyfiyyətli, geniş qammalı yuyucu vasitələrin istehsalında perspektiv əsas kimi istifadə edilir) istehsalı üçün yeni obyektin tikintisinə başlandı. Qurğunun avadanlığı İtalyandan alınmışdı.

1971-ci ildə Sintetik kaucuk zavodunda ilik gücü 15 min ton olan butil-kaucuk istehsalı işə salındı və Sumqayıt zavodu SSRİ-də butil-kaucukun xüsusi markalarını istehsal edən yeganə müəssisə oldu. Bu növ kaucukdan xərçənd alınması dayandırıldı. 1974-cü ildə SKS-30 ARKM-15 markalı kaucuk bura-xan istehsal səxləri əsaslı surətdə yenidən quruldu. Səxlərin istehsal gücü ildə 122 min tona çatdırıldı.

шанной технологии с использованием нефтяных парафинов.

Коренной реконструкции подвергся цех по производству каустической соды и хлора ртутным и диафрагмными методами. Основное оборудование цеха - электролитические ванны старой конструкции были заменены на ванны новой конструкции типа СДМ-150, производящие хлор высокой степени качества в объеме 70 тыс. тонн.

В соответствии с намеченной программой в 80-х годах было начато строительство объекта по выпуску 100%-ного акилбензола - перспективной основы для производства широкой гаммы высококачественных моющих средств. Оборудование установки было закуплено по импорту в Италии.

В 1971 г. на заводе "Синтетический каучук" было пущено в эксплуатацию производство бутилкаучука мощностью 15 тыс. тонн в год, и Сумгайтский завод стал единственным в Союзе производителем специальных марок бутилкаучука, импорт которых был прекращен. В 1974 г. была проведена коренная реконструкция производственных цехов по выпуску каучука марки СКС-30 АРКМ-15 с наращиванием мощности до 122 тыс. тонн в год.

В 1976 г. был пущен цех по получению бутадиена из бутана производительною 10 тыс. тонн в год.

В 1977 г. была пущена установка по производству современного вида бутадиена из бутана производительною 20 тыс. тонн в год.

В декабре 1980 г. было построено и введено в эксплуатацию производство бутадие-нитрильных латексов, а через год производство бутадие-нитрильных каучуков.

В 1981 г. было начато строительство современного высокопроизводительного комплекса ЭП-300 по выработке этилена и

1976-cı ildə butandan butadien istehsal edən, illik gücü 10 min ton olan sex işə düşdü.

1977-ci ildə BS-50 markalı butadien-stirol lateksi istehsal edən qurğu işə salındı. Qurğu ildə 20 min ton məhsul istehsal edirdi.

1980-ci ildə butadien-nitril lateksi, bir ildən sonra isə butadien-nitril kauçuku istehsal edən müəssisələr tikilib istismara verildi.

1981-ci ildə müasir, yüksək istehsal gücü olan EP-300 kompleksinin inşasına başlanıldı. Kompleksdə Bakı neft emalı zavodlarının karbohidrogen xammalından etilən və propilen istehsal olunması idi. Yeni müəssisə işə düşməklə ehtimalmı EP-60 istehsalatdan çıxarıldı.

"Üzvi sintez" (keçmiş Sumqayıt kimya kombinatı) zavodunda yeni obyektlərin tikintisi daha fəal gedirdi. 1970-ci ilin dekabrında ildə 10 min ton qlisem istehsal edən sexin tikintisi başa çatdı. 1971-ci ildə isə 40 min ton benzol, 33 min ton izobutilen və polizobutilen istehsal edən sex işə salındı. 1973-cü ilin mayında xor və diaqramma üsulu ilə kaustik soda sexi məhsul verməyə başladı. Elə həmin ildə propilen - qlükol qurğusu (ildə 8 min ton), 1974-cü ildə 40 min ton dikloretan, 1975-ci ildə 12 min ton adi polielif və onun əsasında polielif qotrarı istehsal edən sexlər istifadəyə verildi. 1978-ci ilin yanvarında 100%-li "aşağı südür" sexi, 80-ci illərin əvvəllərində istehsal gücü ildə 45 min ton olan divinil kompleks istismara verildi. Kompleks "Sintezkauçuk" zavodunun tələbatını ödəməklə divinil stirol kauçuku istehsalı nəzərdə tutuldu. Bu dövrdə fəaliyyətdə olan sex və istehsal müəssisələrinin istehsal gücünü və məhsulün keyfiyyətini yüksəltmək məqsədilə onlarda yenidənqurma və müasirləşdirmə işləri həyata keçirildi.

1975-ci ildə Sumqayıt superfosfat zavodunda xaricdən gətirilən avadanlıqlarla ildə 450 min ton sulfat turşusu istehsal edən sex istismara düşdü.

propilena izoüvəodorodnoy siryə bakiñskix neftepererabatyvayuşix zavodn, s puskom kotorogo doljen byt vyveden ustarevşiy ZP-60.

Наиболее активно строительство новых объектов велось на заводе "Оргсинтез" (бывший Сумгайтский химкомбинат): в декабре 1970 г. завершено строительство цеха по выпуску глицерина мощностью 10 тыс. тонн в год; в 1971 г. - цеха по выпуску 40 тыс. тонн в год бензола и 33 тыс. тонн изобутилена, на основе которых организовано производство полиизобутилена; в мае 1973 г. запущен в работу цех по выпуску хлора и каустической соды диафрагменным методом, и в том же году сдана в эксплуатацию пропилен-гликолевая установка мощностью 8 тыс. тонн в год; в 1974 г. завершено строительство цеха по выпуску дихлорэтана мощностью 40 тыс. тонн в год; в 1975 г. - цеха по производству 12 тыс. тонн в год простого полиэфира и на его основе выпуск полиэфирных смол; в январе 1978 г. построен и запущен цех по выпуску 100%-ного "извосткового молока"; в начале 80-х годов на заводе "Синтезкаучук" с целью выпуска дивинил-стирольных каучуков пущен в эксплуатацию комплекс по производству дивинила мощностью 45 тыс. тонн в год. За этот же период была осуществлена реконструкция и модернизация действующих цехов и производств для увеличения мощностей и улучшения качества выпускаемой продукции.

В 1975 г. на Сумгайтском superfosfat цех по производству 450 тыс. тонн в год серной кислоты на комплектном импортном оборудовании. В 1979 г. завершено строительство нового цеха по производству 67 тыс. тонн в год superfosfata.

1980-ci ildə kond təsərrüfatının perspektiv tələbatını nəzərə alaraq, dönməvər superfosfatın istehsalını təşkil etmək üçün geniş miqyaslı işlər görüldü.

70-ci illərin əvvəllərində əhəlin tələbatını tam ödəmək üçün respublikada kimya istehsal müəssisələrinin tikintisi vətət aldı. Belə müəssisələrin ilki Sumqayıt yuyucu tozlar (hazırda "Məişət kimyası") zavodu idi ki, onun da gücü, məhsul çeşidi daim artırıldı. Əgər 1971-ci ildə müəssisə ildə cəmi 30 min ton məhsul istehsal edirdisə, artıq 1978-ci ildə müasir texnologiyaya əsasında tikilmiş yeni sexin işə düşməsi zavodun istehsal gücünü ildə 60 min tona çatdırıldı, buraxılan məhsulun çeşidi xeyli artdı. Yuyucu tozlarla yanaşı, müxtəlif təmizləyici və yuyucu vasitələr də buraxılırdı.

Həydr Əliyev AZ. KP-nin XXX qurultayında qeyd etdiyi kimi, 1975-1980-ci illərdə kimya və neft-kimya sənayesi sürətli inkişaf yoluna düşdü. Həqiqətən, bu dövrdə sintetik yuyucu vasitələr, superfosfat, divinil, butadien-nitril lateksi kimi məhsul buraxan böyük müəssisə və komplekslər işə salındı, polielif, epoksid və polielif qotrarı və s. istehsal edən müəssisələrdə isə yenidənqurma işləri həyata keçirildi, onların istehsal gücü artırıldı. Bunun nəticəsində kimya və neft-kimya sənayesində istehsalın ümumi həcmi IX beşilliklə müqayisədə 1,6 dəfə artdı.

Sumqayıt şəhərinin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə də böyük işlər görüldü. "Üzvi sintez" İB-də çirkab sularının təmizləmə kompleksini tikilib istismara verildi. Kompleksə bioloji təmizləmə də aid idi. SK zavodunda sulfat turşusunun regenerasiyası

В 1980 г. были проведены крупномасштабные работы по организации выпуска гранулированного superfosfata в соответствии с перспективными потребностями сельского хозяйства.

В начале 70-х годов в республике развернулось строительство химических производств, продукция которых направилась на удовлетворение потребностей населения. Одной из направлений таких предприятий был Сумгайтский завод моющих порошков (ныне завод "Бытовой химии"), мощность и ассортимент продукции которого постоянно увеличивались. Если в 1971 г. предприятие

производило продукции всего 30 тыс. тонн в год, то уже в 1978 г. со старой в эксплуатацию нового цеха, построенного по современной технологии, производительность завода возросла до 60 тыс. тонн в год, а ассортимент выпускаемой продукции значительно расширился. Кроме стиральных порошков стали выпускать различные моющие и чистящие средства.

Как отмечал Гейдər Əliyev в своем докладе на XXX съезде КП Азербайджана, в 1975-1980 годы опережающее развитие получила химическая и нефтохимическая промышленность. Действительно, в этот период наступил в стране крупный скачок по производству синтетических моющих средств, superfosfata, комплексов дивинил-, бутдиен-нитрильного каучука, осуществлена реконструкция и наращивание мощностей действующего производства полиэтлена, эпоксидавых и полиэфирных смол и другие. За счет этого объема производ-

KİMYA SAHƏLƏRİNİN YENİDƏN ƏSASLI QURULMASININ SOSIAL İSTİQAMƏTLƏRİ

Nəff emalı və kimya sənayesinin yenidən əsaslı qurulması proqramını qəbul edərkən, Heydər Əliyev texniki bazanın inkişafı ilə bərabər kimya sənayesində çalışan işçilərin əməkə və məişətdə sosial-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, ətraf mühitin ekoloji vəziyyətinin sağlamlaşdırılmasını tələb edirdi.

Ətraf mühitin sağlamlaşdırılması istiqamətində yenidənqurma proqramında irimiqyaslı tədbirlərin işlənilib hazırlanmasında hökumət tərəfindən təminatın, maliyyələşdirilməsinin olması və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət əsas mərhələ oldu. Yalnız 1970-1985-ci illər ərzində Bakı, Sumqayıt, Mingəçevir şəhərlərinin ərazilərində ekolojiyaya mənlı təsir göstərən, mənəvi baxımdan köhnəlmiş, fiziki cəhətdən aşınmış zavodlar, istehsal müəssisələri, qurğular istismardan çıxarıldı.

Eyni zamanda istismara verilmiş müasir texnoloji komplekslərin tərkibində və yenidən qurulması planlaşdırılmış ümumzavod obyektlərinin təbii mühitə üzrə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün avadanlıqların, zəruri təlulların utillizasiyası və təmizlənməsi qovşağının, qəza zamanı atmosfərə və su tutarlarına buraxıla biləcək təlulların avtomatik nəzarət və xəbərdarlıq qurğularının tam hermetizasiyası nəzərdə tutulmuşdu.

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ КОРЕННОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ ХИМИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Принципал программу коренной реконструкции нефтеперерабатывающей и химической промышленности, Гейдар Алиев требовал наряду с развитием технической базы улучшения социально-бытовых условий труда и быта работников отрасли, оздоровления экологического состояния окружающей среды.

Основной задачей этапа указанного курса на оздоровление окружающей среды явилась разработка крупномасштабных мероприятий в программе модернизации отраслей обеспечения, финансирования и контроль со стороны правительства республики за их выполнением. Только за период с 1970 по 1985 гг. из эксплуатации были выведены морально устаревшие и физически изношенные заводы, производства и установки, оказавшие отрицательное воздействие на экологию района размещения заводов и в целом городов Баку, Sumqayıta и Mingəçevira.

Одновременно во вновь введенных в эксплуатацию современных технологических комплексах и реконструированных объектах был предусмотрен ряд природоохранных мероприятий по полной герметизации оборудования, узлов

Əsaslı rekonstruksiya proqramı üzrə yerinə yetirilmiş ən mühüm və geniş miqyaslı təbii mühafizə tədbirləri içərisində aşağıdakılar əsas yer tuturdu:

- 1975-ci ildə açıq rəngli neft məhsullarının tankerlərə yüklənməsi və dəniz vasitəsilə gətirilən neftin qəbulunun Dübəndidə terminala keçirilməsi. Bununla Bakı bxtasının çirklənməsinin qarşısı xeyli alındı;

- ilk dəfə EBNZ-də ("Azəmeftyanacaq") sənaye kanalizasiyasından axıtılan çirkab sularının qəbul edib təmizləyən bioloji təmizləmə qurğuları tikildi. Bu, Xəzər dənizinə axıtılan çirkab sularının bəliqə nəzarət normaları tələbində, bəliqlərin həyatına mənfi təsir göstərməyən həddə qədar azaltmağa imkan verdi;

- müəssisələrdə çirkab sularının normativ tələblərə uyğun təmizləməni təmin edən yeni qurğular quraşdırıldı. Belə ki, Sumqayıt müəssisələrində ümumi gücü sutkada 360 min kub metr olan yerli sətəmizləyici qurğular tikilib istismara verildi.

"Üzvisintez" birliyində 1973-cü ildə tikilmiş, sonradan yeniləşdirilmiş ümumrayon çirkab sularını bütün sikl üzrə təmizləyən sətəmizləyici qurğular tikildi. Onlar sutka ərzində sənaye rayonunun bütün kimya zavodlarından 200 min kub metr çirkab suyu qəbul edərək təmizləyirdi.

1970-80-ci illərdə Sumqayıtın bütün kimya müəssisələri qapalı su dövryyəsi sklinə keçdi. Yalnız "Üzvisintez" də su dövryyəsi sisteminin gücü sutkada 700 min kub metrə çatırdı.

Bundan başqa, zavodlar və məhsulların yüklənib göndərildiyi obyektlər arasındakı boru kəmərləri zonalarında genişmiqyaslı nişama salınma işləri aparıldı. Bu, kimyəvi məhsulların torpağa axmasının, Bakı və Sumqayıtın atmosferinin çirklənməsinin qarşısını almağa imkan verdi.

Sənayenin bu sahəsində aparılan yenidənqurma işləri istehsal bazasının texniki səviyyəsini yüksəltmək, müasir kimya məhsulları

utilizasiya və oclıqto vrednyx vybrosov, nalajivaniyu sredstv avtomaticheskogo kontrolya i preduprezhdeniya daviyinyx vybrosov v atmosferu i vodome. V chisle naibolee krupnyx prirodokhrannyx meroprinyatiy, vyvolnennyx na programe korrennoy rekonstruktsii, byli sleduyushchie:

- v 1975 godu otgruzka svetlykh nefteproduktov v tankerax i priem privoznoy nefti morskim putem byl peraveden na terminal v Dyubendy. Tem samym umenşeno zagryaznenie Bakinskoy buxty;

- vpervye byl postroyen kompleks biologicheskix oclıstnyx sooruzheniy dlya priema i oclıstki stochnyx vod iz promyshlennoy kanalizatsii BNBZ (PO "Azərneftnadağ"), što pozvolilo dovesti kachestvo sbrosovoy vody v Kaspійskoy more do trebovaniy rybnozadornyx norm;

- na predpriyatiyax otрасli byli modernizirovaniy oclıstnyye sooruzheniya dlya promyshlennyx stokov po polnoy skeme s obespecheniem oclıstki dlya normativnyx trebovaniy i ispolzovaniyem v oborotnoy sisteme vodosnabzheniya.

Tak, na khimicheskix predpriyatiy Sumgayta byli postroyeny i sdany v ekspluatatsiyu lokalnyye vodoocıstnyye sooruzheniya obşey moşnostyü vyşşe 360 tys. kub. metrov v сутki.

V obyedinenii "Orgsintez" v 1973 g. byli postroyeny, a zatem modernizirovaniy obşcherayonnyye vodoocıstnyye sooruzheniya po polnomu tsiklu oclıstki stochnyx vod so vsex khimicheskix zavodov promrayona moşnostyü poçti 200 tys. kub. metrov v сутki.

V 1970-80 гг. vse khimicheskıye predpriyatiya Sumgayta byli peravedeny na zamknyuty vodooborotnyy tsikl. Tolkno v "Orgsintez" vodooborotnyaya sistema imela moşnostyü 700 tys. kub. metrov v сутki.

Şəhərin bu sahəsində aparılan yenidənqurma işləri istehsal bazasının texniki səviyyəsini yüksəltmək, müasir kimya məhsulları

növlərini artırmaqla yanaşı, Sumqayıt və Bakının ekologiyasını da xeyli yaxşılaşdırmağa imkan verdi. İlk mərhələdə aşağıdakı zərərli istehsal qurğuların istismardan çıxarıldı:

"Sintezkauçuk" İB-də piroliz, qazayırıcı, etil spirti, etilbenzol, butilkauçuk.

"Kimyasənayesi" İB-də texniki heksaxlorin, DDT dustu, xlorlu alüminium və 2,4 D amin duzu;

"Üzvisintez" İB-də piroliz, qazayırıcı, benzinayırıcı və benzol;

1985-ci ildə təbii mühafizə tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində Xəzər dənizinə axıtılan çirkab sularının həcmi 1975-ci ilə müqayisədə 70 milyon kub metr, yaxud 56%, atmosfərə buraxılan zərərli maddələrin miqdarı isə 23,2 min ton, yaxud 25% azaldı.

Bütövlükdə, köhnəmiş istehsal obyektlərinin dayandırılması çirkab sularının miqdarının ildə 46 milyon kub metr, hidrogen xloridin 500 ton, heksaxlorinin 200 ton, kükdür anhidridinin 2000 ton, flüorun 172 ton, tozların 304 ton azaldılmasına imkan verdi.

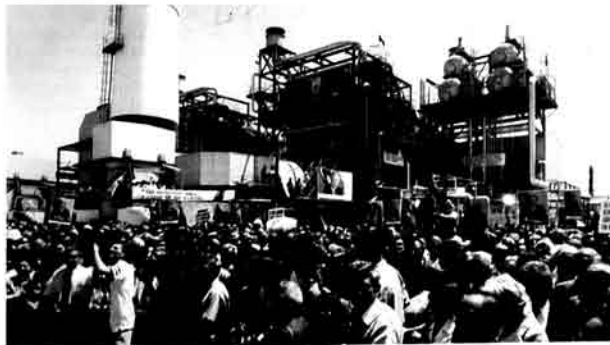
Także byli provedeny krupnomasştabnyye raboty po uporyadochivniyu truboprovodnoy zony meşdu zapodami i obyektami xraneniya i otgruzki, što pozvolilo izbejaty utechi produktov v poçvu i zagryazneniy atmosferı v Bakı i Sumgayta.

Naryadu s povşeneniem tekhnicheskogo urovnya proizvodstvennoy bazy, rostom sovremennyx vıdov khimicheskoy produkcii, realizatsiya programmy modernizatsii otрасli pozvolila znaçitelno uluçıstıy ekoloğiyu Sumgayta i Bakı. Na pervom etape byli vıvedeny iz ekspluatatsii sleduyushchie vrednyye proizvodstva:

- v PO "Sintezkauçuk" - piroliza, gazo-razdeleniya, etilogo spirta, etilbenzola i butilkauçuka;

- v PO "Ximprom" - tekhnicheskogo geksaxlorana, dusta DDT, kloristogo alüminiya i 2,4-D aminnoy soli;

- v PO "Orgsintez" - piroliza i gazo-razdeleniya, benzinorazdeleniya i benzola.

Eləcə də Sovet İttifaqı təcrübəsində ilk dəfə olaraq zavodların ətrafında mühafizə zonasının yaradılması məsələsi qoyuldu. 50-ci illərdə şəhərlərin inkişafı, böyüməsi əvvəldən işlənilib hazırlanmış baş plan əsasında aparılmaqdan sonra müəssisələr Bakı və Sumqayıtın sıx əhali yaşayan hissələrinin yaxınlığına qədər qalib çıxırdı. Həm də bu zonaların əhəlinin köçürülməsinə on milyonlarla manat pul xərclənmirdi.

1976-1985-ci illərdə kimyaçı ailələri üçün 500 min kvadrat metr mənzil sahəsi tikilib istifadəyə verildi. Mənzillər kimya sənayesi sahəsində çalışanlar, qeyri-sanitar zonada evlər sökülən və "gəcoqondu" mənzillərdə yaşayanlar arasında bölündü. Bundan başqa xeyli idman-sağlamlıq qurğuları, istirahət evləri, sağlamlıq zonaları, pioner düşərgələri, uşaq bağçaları tikildi.

Kimya sənayesi sahəsində çalışan zəhmətkeşlərin əzəqlə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə bir çox zavodlarda yardımçı təsərrüfatlar yaradıldı.

Heydər Əliyev tərəfindən Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sahələrinin yenidən əsaslı qurulması proqramında zəhmətkeşlərin əmək və məişətinin yaxşılaşdırılması problemlərinə məhz bu cür yanaşma nəzərdə tutulmuşdu.

Həmin dövrdə neft-kimya kompleksini işçilərinin fədakar əməyi tez-tez hökumət tərəfin-

Krome того, за счет осуществления в 1985 г. природоохранных мероприятий объем сбрасываемых в Каспийское море загрязненных стоков по сравнению с 1975г. сократился на 70 млн. куб. м. или на 56%, а выбросов вредных веществ в атмосферу - на 23, 2 тыс. тонн или на 25%.

В целом, выводы устаревших мощностей позволили уменьшить количество загрязненных сточных вод на 46 млн. куб. м в год, хлористого водорода - на 500 тонн, гексахлорана - на 200 тонн, сернистого ангидрида - 2000 тонн, фтора - 172 тонн, пыли - на 304 тонны и др.

Также впервые в практике Советского Союза был поставлен вопрос о создании санитарно-защитной зоны вокруг заводов, которые с развитием города и обустройством в 50-е годы без соответствующей разработки генерального плана промрайона оказались вблизи густонаселенной части Баку и Sumqayıt. При этом на переселение жителей из этих зон было затрачено несколько десятков миллионов рублей.

Всего за 1976-1985 гг. в эксплуатацию было введено почти 500 тыс. кв. метров жилой площади, которая была распределена между работниками отрасли и жителями соседних в санитарной зоне домов. Кроме того, были построены спортивно-оздоровительные сооружения, дома отдыха, зоны здоровья, пионерские лагеря, детские сады для семей работников предприятий.

Для улучшения снабжения тружеников отрасли продуктами на многих заводах были созданы подсобные хозяйства. Такой подход к проблемам труда и быта был предусмотрен Гейдаром Алиевым в программе коренной реконструкции важнейших отраслей экономики Азербайджана.

В тот период самоотверженный труд работников нефтяно-химического комплекса часто отмечался правительственными награ-

ден мükafatlandırılırdı. Bütünlükdə, bir neçə min kimyaçı orden və medallarla tətil edildi, onlarla mütəxəssis "Əməkdar mühəndis" və "Əməkdar səmərələşdirici" adını aldı.

Bu sahənin bir çox mütəxəssisi xüsusi elmi-texniki nailiyyətlərinə görə SSRİ və Azərb. SSR-in Dövlət mükafatlarına layiq görüldü.

Yeni dənəqurma proqramının həyata keçirilməsinin bir istiqamətini də qeyd etmək lazımdır. Məlumdur ki, müvəffəqiyyət həm Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə, həm də onun milli kadrların, mütəxəssislərin, mühəndis və ixtisaslı fəhələrin hazırlanması siyasəti ilə sıx bağlı idi.

Heydər Əliyevin dərin və uzaqgörən kadr siyasətinə respublika ali məktəblərinə daxil olmuş tələbələrini SSRİ-nin ən yaxşı ali təhsil müəssisələrində təhsilinin təkkili ilə başlayan siyasətinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu ənənə-təcrübə bu gün də davam edir. Və bu gün, Azərbaycan müstəqil dövlət olduğundan sonra məhz bu kadrlar respublika iqtisadiyyatının inkişafında böyük rol oynayırlar.

длин. В целом орденами и медалями были награждены несколько тысяч человек, более 100 специалистов получили звания заслуженных инженеров и рационализаторов.

Ряд коллективов предприятий отрасли был осылен научно-технические достижениями высшестепенными Государственными премиями СССР и Азербайджанской ССР.

И еще об одном аспекте реализации программы обновления отрасли. Как известно, во многом успех ее определялся участием самого Гейдара Алиева и его личной подготовкой и воспитанием национальных кадров: ученых и специалистов, инженеров и рабочих. Необходимо обратить внимание на глубоко прозорливую кадровую политику, проводимую Гейдаром Алиевым, которая начиналась с организации обучения студентов республике в лучших вузах страны. Эта "практика" продолжалась и в настоящее время.

И сегодня, когда Азербайджан стал независимым государством, именно эти кадры играют большую роль в подъеме экономики республики.

AZƏRBAYCAN ALİMLƏRİNİN KİMYA SƏNAYESİNİN İNKİŞAFINA TÖHFƏSİ

Azərbaycanda kimya əlminin inkişafı həmişə kimya sənayesinin qarşısında duran problemlərin həlli ilə sıx bağlı olmuşdur. 1945-ci ildən sonrakı dövrdə alimlər qarşısında qısa vaxtda müharibənin dağıtdığı xalq təsərrüfatını bərpa etmək, ölkəni lazım olan miqdarda keyfiyyətli kimya məhsulları ilə təchiz etmək məsələsi qoyulmuşdu. Bu işə kimya texnologiyası sahəsinə prinsip etibarilə yeni yanaşma metodunun axtarışının labüdlüyünü diqqət edirdi.

Bu baxımdan görkəmli alim, dünya kimya əlminin korifeylərindən olan akademik Yusif Məmmədaliyevin Azərbaycanın kimya əlminin inkişafında xidmətləri daha böyük və misilsizdir.

Müharibədən əvvəlki mürekkəb və narahət, çaxnağıqlı 1935-40-cı illərdə Y.Məmmədaliyev təbii neft qazından karbon-4 xloridin alınması məqsədilə qazın xlorlaşdırılması probleminin tədqiqinə başladı. 1936-cı ildə o, "Azərbaycanın təbii qazları və onların kimyəvi emalı yolları" monoqrafiyasını çap etdirir. Görkəmli kimyaçı-alim bu əsərində təbii neft qazının emalı üzrə dünya təcrübəsindən ümumi nəticələr çıxarmaqla, stasionar katalizatorlarda, gələcəkdə isə həm də katalizatorun "qaynaqdan layında" metanın xlorlaşdırma

ВКЛАД АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ УЧЕНЫХ В РАЗВИТИЕ ХИМИЧЕСКОЙ НАУКИ И ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Развитие химической науки в Азербайджане всегда было тесно связано с роющим проблем, стоящих перед химической промышленностью. В послевоенный период перед учеными была поставлена задача в кратчайшее время восстановить разрушенное войной народное хозяйство и обеспечить страну нужным количеством химической продукции с улучшенными качественными характеристиками. А все это диктовало необходимость поиска принципиально новых подходов к процессам химической технологии.

Огромный вклад в развитие химической науки выдающегося азербайджанского ученого Юсифа Гейдар оглы Мамедалиева.

В сложной, тревожной предвоенной обстановке Ю.Мамедалиев приступил к исследованию вопроса хлорирования природного нефтяного газа с целью получения четыреххлористого углерода. В 1936 г. он пишет монографию "Естественные газы Азербайджана и пути их химической переработки", в которой обобщает мировой опыт по переработке природного нефтяного газа и разрабатывает технологию хлорирования метана на стационарных ката-

texnologiyasını işləyib hazırlayıb. Alim pentanın, heksanın, butanın, bitülen-divinil və digər karbohidrogenlərin xlorlaşdırılması ilə xlorkarbogenlərin alınması üzrə mühüm tədqiqatlar aparır. Onun karbohidrogenlərin bromlaşdırılması üzrə tədqiqatları halogenləşdirmə sahəsinin genişlənməsinə səbəb oldu. Y.Məmmədəliyev tərəfindən brom-etilen alınması üsulu işlənmiş və yarımsənaye qurğusunda tətbiq mərhələsinədək hazırlanmışdır.

Onun rəhbərliyi ilə toluolun alınması üzrə çox geniş şəkildə mühüm tədqiqat işləri aparılırdı. Dövrün kəskin tələbinə uyğun olaraq toluoldan partladıcı məhsullar istehsalında istifadə olunurdu. Həmin illərdə benzolun alkillaşdırma prosesləri intensiv öyrənilməyə başlandı və 1942-ci ildə Azərbaycan alimləri tərəfindən toluolun sintezi sənayeyə tətbiq olundu. Bu, SSRİ-nin müdafiə sənayesinə çox böyük töhfə idi. Yusif Məmmədəliyev əməkdaşları ilə birlikdə apardığı tədqiqatlar nəticəsində qısa müddət ərzində fenol və asetonun sintezi üçün çox vacib xammal olan ilkin məhsulun - kumolun (izopropil benzolun) sənaye miqyasında istehsalı təşkil olundu.

Bu prosesin əhəmiyyəti haqqında kimya elminin konfeyləri N.D.Zelinski və A.A.Baladin yazırdılar: "Müəlliflər ilk dəfə olaraq ən

M Nağıyev tərəfindən işlənmiş resirkulyasiya proseslərinin tədqiqinin nəzəri prinsiplərinin təhlili göstərir ki, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

Azərbaycan alimlərinin neft-kimya sahəsində əsərləri dünya miqyasında məşhurdur. Belə ki, akademik Vahab Əliyev tərəfindən müxtəlif növü neft xammalının, o cümlədən neft-kimya sənayesi üçün geniş çalarlı xammal və termostabil yanacaqlar almaq üçün aşağı molekullu karbohidrogenin və ağır neft fraksiyalarının pirolyzi üzrə geniş tədqiqatlar aparılırdı.

Eyni zamanda çoxtonnajlı kimya istehsal müəssisələrinin böyük həcmdə karbohidrogen qazları ilə təmin etmək imkanı yarandı. Neft-kimya sənayesinin xammal bazasını artırmaq

taktı. Döyür prinsipini təsəvvür M.F. Nağıyevə məxsusdur, bu da oğlunun maksimum çıxışın nəzəri prinsiplərinin təhlili göstərir ki, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

İkinci bir prinsipini təsəvvür M.F. Nağıyevə məxsusdur, bu da oğlunun maksimum çıxışın nəzəri prinsiplərinin təhlili göstərir ki, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

Əsasən, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

Əsasən, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

Analiz təsəvvür prinsiplərini, tədqiqatların M.F. Nağıyevə məxsusdur, bu da oğlunun maksimum çıxışın nəzəri prinsiplərinin təhlili göstərir ki, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

Əsasən, bu tədqiqatlar kimya texnologiyasının yenidən qurulmasına istiqamətlənmiş və kimya sənayesində texniki tərəqqinin sürətlənməsində əsas elementlərdən biri olmuşdur.

üçün katalitik krekinq prosesləri üzrə fəal tədqiqatlar aparılırdı.

Alim və mühəndis qrupu (V. Cutırya, R. İsmayilov, V. Əliyev, Ə. Ləmbəranski və s.) xirdə dispersiyalı katalizatorun "qaynayan layında" krekinq prosesinin yeni modifikasiyasının yaradılması üzərində çalışırdı. Laboratoriya şəraitində alınmış nəticələr fasiləsiz işləyən qurğu-modellərin layihələndirilməsində əsas götürüldü. Həmin modellərdə sənaye müəssisələrinin texnoloji sistemlərinin ayrılma qovşaqları işlənmişdi.

Sonralar texnoloqların tədqiqatları Bakı və Şirvan ölkələri neftinin ağır distillə fraksiyalarını, iqlisadə çəhətdən əlverişli olan katalitik krekinqin yaradılması istiqamətində. Bu tədqiqatların əsas məqsədi yanacaq almaq olsa da, inkişafda olan neft-kimya sənayesinin xammal bazasının təmin olunması məsələsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Ona görə də optimal texnoloji seçim məsələsi qaz halında olan məhsulların çıxımı və tərkibinin prosesin parametrlərinə təsirinə etibarlı öyrənilməsi əsasında həll edilirdi.

Azərbaycan alimləri tərəfindən işlənib-hazırlanmış katalitik krekinq prosesinin texnologiyası yüksək keyfiyyətli benzin və neft-kimya sənayesi üçün xammal istehsalı problemini həll etməyə imkan verən bu proseslər SSRİ və xaricdə geniş yayıldı. Yüksək oktanlı benzinlə yanaşı, katalitik krekinq vasitəsilə alınan qaz məhsulu da neft-kimya sintezi üçün qiymətli xammal idi.

1970-ci illərin əvvəlində akademik M. İ. Rüstəmovun elmi rəhbərliyi ilə katalitik krekinqin yüksək oktanlı, etiləşdirilməmiş benzinin alınmasına imkan verən yeni modifikasiyası işlənilmişdir.

Bu prosesin əsasında həm katalitik krekinq, həm də benzinin zənginləşdirmə prosesləri üçün katalizatorun vahid regeneratordan daxil olmaqla krekinq benzininin zənginləşdirilməsi dayanırdı.

Odnovremennno povnyalsya vozmozhnost' obosobeniya mnogotonnajnyx ximicheskix proizvodstv bol'shimi kolichestvami uglododorodnyx gazov. Dlya uvelicheniya s'nyroy bazy neftekhimii aktyvno isledovaniya po razrabotke protsessov kataliticheskogo krekinqa.

Gruppa uchenyx i inzhenerov (V.S. Gulyari, P.G. İsmayilov, V.S. Aliev, A.D. Ləmbəranskiy i dr.) zanimalsya sozdaniem novyx modifikatsiy protsessov krekinqa i "kvantovyx sloev" molokodispersnyx katalizatorov. Poluchennyye v laboratornyx usloviyax dannye polozhny na osnovu proyektirovaniya neprevyadnoydeystvuyuxy moqnoyx ustanoq, na kotoryx byli otprabotany otdelnyye uzly tekhnologicheskix sistem promyshlennyx predpriyatiy.

V dal'neyshem isledovaniya tekhnologov byli napravleny na sozdaniya ekonomicheskoy vygodnoy protsess kataliticheskogo krekinqa tyazhlyx distilliruyemyx fraktsiy iz bakinskix i vostochnyx neftey. Xotya osnovnoy celyu etix isledovaniy bylo polucheniye topliva, vaznoe znachenie imeli i voprosy obosobeniya razvivaoyeyasya promyshlennosti neftekhimicheskogo sinteza s'nyroy bazy. Poztomu vopros vybora optimal'nogo tekhnologicheskogo rezhima reshals na osnovu p'nytel'nogo izucheniya zavisimosti vyxoda i sostava gazoobraznyx produktov reaktsiy ot parametrov protsessov.

Texnologiya protsessov kataliticheskogo krekinqa, razrabotannaya azerbaydzhanskimi spetsialistami, pozvolila reshit' problemu proizvodstva vysokokoktanovogo benzina i s'nyrya dlya neftekhimii i nashla shirokoye raspnrostraneniye v SSSR i za rubezom. Produksiy kataliticheskogo krekinqa pomimo vysokokoktanovogo benzina vnyas i gaz, predstavlyayushiy soboy tsennoye s'nyrye dlya neftekhimicheskogo sinteza.

Bu işlərin nəticələri yüksək otkan ədədi komponentlər əlavə edilmədən bilavasitə katalitik krekinq prosesində etfiləşməmiş benzinin alınmasını təmin edən sənaye katalitik krekinq prosesinin əsasını təşkil edir.

Professor R Ş Quliyevin rəhbərliyi ilə neft karbohidrogenlərinin aklilləşməsi, polimerləşməsi və oliqomerləşməsi əsasında sintetik yağların alınması sahəsində uğurlu tədqiqatlar aparılmışdır. O, həmçinin neft komponentlərinin qarışdırılması yolu ilə onların əsasında yarım sintetik yağların alınması imkanını göstərmişdir.

Bir qrup azərbaycanlı alim tərəfindən əzözlüklü yağların və yanacaqların karbamidin izopropil spirtindəki məhlulu ilə parafinsizləşdirmə prosesinin işlənilib hazırlanmasının böyük əhəmiyyəti vardır. Bu prosesin köməyi ilə, eyni zamanda, xalq təsərrüfatının iki problemi - dizel yanacaqları və əzözlüklü yağlar və həmçinin neft-kimyə və mikrobioloji sintez üçün xammal problemi həll edilir.

Akademik Ə M Quliyevin rəhbərliyi ilə aşqarların sintezi və onların istehsal texnologiyasının işlənilib hazırlanması istiqamətində aparılmış geniş tədqiqatlar da kimya elminə tədqiqatlayıcı töhfədir. Bu tədqiqatlar ölkədə səmərəli yerli aşqarların sənaye istehsalının yaradılmasının əsasını qoymuşdur. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Aşqarlar Kimyası İnstitutunda Ə M Quliyev, İ M Orucova, K İ Sadıqov, G Ə Zeynalovanın və digər alimlərin rəhbərliyi altında bir sıra aşqarlar o cümlədən yuyucu-dispergi sulfonat aşqarların sintez edilməsi və sənayedə tətbiq olunmuşdur.

Sonralar çoxfunksiyalı polimer aşqarların yaradılması və sənayedə tətbiq üçün buraxılması tərkibində fosfor, kükürd və hallogen olan aşqarların müvafəqçiliyyətlə tədqiq və sintez edilməsi, həmçinin tüstüyə qarşı ilk yerli aşqar işlənilib hazırlanmışdır. Kəsiçil alətlərin soyudq emalı zamanı yağlanması və soyudul-

V начале 1970-х годов под научным руководством М.И.Рустамова была разработана новая модификация каталитического крекинга, обеспечивающая получение высокооктанового неэтилированного бензина. В основу этого процесса было положено обогащение бензина каталитического крекинга в реакторе, куда поступает катализатор из единого регенератора как для процессов каталитического крекинга, так и для процесса обогащения.

Результаты этих работ легли в основу промышленного процесса каталитического крекинга, обеспечивающего получение неэтилированного бензина непосредственно в процессе каталитического крекинга (без добавки в его состав высокооктановых компонентов).

Под руководством профессора Р.Ш.Кулиева выполнены исследования по получению смазочных масел на основе углеводородов нефти (алкилированием, полимеризацией, олигомеризацией), а также показана возможность получения на их основе полусинтетических масел путем смешения с нефтяными компонентами.

Большое значение имеет процесс дегидратификации маловязких масел и топлив раствором карбамида в изопропиловом спирте, разработанный группой азербайджанских ученых, одновременно решающий две народнохозяйственные проблемы - получение низкозастывающих дизельных топлив и маловязких масел, а также сырья для нефтехимического и микробиологического синтеза.

Под руководством академика А.М.Кулиева проводились широкие исследования по синтезу и разработке технологии присадок, которые стали основой для создания в стране промышленного производства эффективных отечественных присадок.

ması üçün su və yağ əsaslı yağlayıcı-soyuducu mayelər (ESM) yaradılmışdır.

Neft-kimyayın inkişafının xüsusi istiqamətini polimer materialların sintezi üçün ikinci maddə kimi istifadə olunan monomerlərin alınması və tədqiq təşkil edir. Buraya hər şeydən əvvəl sintetik kaucuk və plastmass sənayesi üçün mühüm ikinci xammal olan stirof, butadien və izopren karbohidrogenlərin dehidrogenləşməsi əsasında alınması tədqiqatlarını aid etmək olar.

Bu istiqamədə Azərbaycan alimləri müəqqədli texnoloji sistemlərin yaradılmasında və işlənilib hazırlanmasında əhəmiyyətli nəticələr qazandı, bu sistemlər nəticə etibarilə sənayeye tətbiq olunmuş proseslərin əsasını təşkil etdi. Akademik V S Əliyevin rəhbərliyi ilə bir qrup alim və mühəndis divinilin alınmasının yüksək effektiv texnologiyasını işləyib hazırlamışdır. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, hələ 1920-30-cü illərdə S V Lebedevin rəhbərliyi ilə etil spirtindən divinilin alınması artıq ona olan tələbatı ödəyə bilmirdi.

SSRİ-də divinilin alınması üçün mövcud olan sənaye qurğularının texnoloji sxemlərinin bir sıra nöqsanların olduğundan, çoxnəqli istehsal müəssisələrinin layihələrinə əsas kimi götürülə bilməzdi. Ona görə də Azərbaycan alimləri qarşısında əvvəlcə butandən butillərin, sonra divinilin alınması üçün iqtisadi cəhətdən əlverişli üsulların yaradılması problemi qoyulmuşdu.

V Институте химии присадок АН Азербайджанской ССР А.М.Кулиевым, И.М.Оруджовым, К.И.Садыховым, Г.А.Зейналловым и другими учеными были синтезированы и внедрены в промышленность ряд присадок, в том числе мощно диспергирующие сульфонатные присадки.

Позднее были созданы и допущены к применению полимерные многофункциональные присадки, синтезированы и исследован ряд фосфор-, серу- и галоидсодержащих присадок, разработана первая отечественная антидымная присадка. Созданы смазочно-охлаждающие жидкости (СОЖ) на водной и масляной основах, предназначенные для смазки и охлаждения режущих инструментов при холодной обработке металлов.

Особое направление в развитии нефтехимии составили исследования по получению мономеров - исходных веществ для синтеза полимерных материалов. Сюди прежде всего относятся работы по дегидратификации углеводородов с получением стирола, бутадена, изопрена - исходных продуктов промышленного синтетических каучуков и пластмасс.

Наиболее значительные результаты в этом направлении азербайджанские ученые добились в разработке прогрессивных технологических систем, составивших впоследствии основу внедренных в промышленность процессов. Группа ученых и инженеров под руководством академика В.С.Алиева разработала технологию высокоэффективного способа получения дивинила, поскольку существовавший в то время способ его получения из этилового спирта, предложенный еще в 1920-30-х гг. С.В.Лебедевым, уже не удовлетворял растущий спрос на дивинил.

Существовавшие до этого технологические схемы промышленных установок по-

Dövrü və fasiləsiz təsiri laboratoriya qurğusunda tozvari K-5 katalizatorunun qaynayan layında bulanı butillənlərə dehidrogenləşmə zamanı reaktorda və regeneratorda gedən proseslərin əsas qanunauyğunluqları müəyyən edilmişdi. Eyni zamanda tozvari katalizatorların soyuq modellərdə qaz dinamikası və digər məsələlər öyrənilmişdi. V.S.Əliyevin rəhbərliyi ilə SSRİ-də aparılmış çoxsaylı elmi-sənaye təcrübələrin əsasında 1960-cı illərin əvvəllərində K-5 katalizatorunun "qaynar layında" n-butanın butillənlərə dehidrogenləşməsinə dair Rumıniyada bir neçə qurğu istismara verilmişdi.

Yaradılmış sistem öz faydalılığına görə kəndəki Qudri və Filipin texnoloji sistemlərindən prosesin izotermiki şəraitdə aparılması, yüksək məhsuldarlığı, reaktorun və regeneratordan nisbətən sadə quruluşu və digər bəzi üstünlükləri ilə fərqlənirdi. Məlum olmuşdu ki, V.S.Əliyevin təklif etdiyi texnoloji sxem izopentanin dehidrogenləşməsi üçün də əlverişlidir. Prosesə verilmiş S-5 fraksiyasından izoamlemlərin ümumi çıxımı kütlənin 36-37 faizini təşkil etmək üçün katalizator itkisi nisbətən az olmuşdur.

Olefinlərin diənlərə oksidləşdirici dehidrogenləşmə üsulu ilə çevrilməsi tədqiqatları yeni keyfiyyət mərhələsi hesab olunmaqda, prosesin daha termodinamik yol ilə həyata keçirilməsinə imkan verirdi. Butillənlərin sənaye katalizatorları K-16 və KNF üzərində oksigenin iştirakı ilə katalitik dehidrogenləşməsi üsulu ilə divinil almaq üçün tədqiqat işləri aparılmışdır. Prosesin oksigenin iştirakı ilə aparılmasından ayrılan hidrogen oksigenlə birləşdiyi üçün prosesin termodinamik məhdudluğunun aşağı salınmasına və olefinin dehidrogenləşməsi endotermiki reaksiyası üçün verilən istiliyin intensivləşdirilməsinə imkan verməklə yanaşı, həmçinin katalizator bərpa olunur və aktivləşdirilir.

Bütün bunlar isə ilkin xammalın konversiyasını əhəmiyyətli dərəcədə artırır (optimal

учения дивинила в СССР имели ряд недостатков и поэтому не могли быть положены в основу промышленного проектирования многоэтапного производства. Исходя из этого, перед азербайджанскими учеными была поставлена цель - создать экономически приемлемые способы получения сначала бутанов из бутана, а затем дивинила. При дегидрировании бутана в бутаны в "кипящем слое" плавящего катализатора K-5 на лабораторных установках периодического и непрерывного действия были установлены основные закономерности процессов, протекающих в реакторе и регенераторе. В это же время была изучена газодинамика порошковых катализаторов на холодных моделях и другие вопросы.

В начале 1960-х годов в СССР и Румынии под руководством В.С.Алиева на основании многочисленных научно-промышленных экспериментов было пущено в эксплуатацию несколько установок по дегидрированию n-бутана в бутаны в "кипящем слое" катализатора K-5.

Разработанная система выгодно отличалась от зарубежных технологических систем Гудри и Филипса ведением процесса в изотермических условиях, высокой производительностью, сравнительно простой конструкцией реактора и регенератора и некоторыми другими преимуществами. Предложенная В.С.Алиевым технологическая схема оказалась приемлемой и для дегидрирования изопентана. Суммарный выход изоамилена на пропущенную фракцию C₅ составил 36-37% масс. при сравнительно небольших потерях катализатора.

Качественно новым этапом в исследовании превращения олефинов в дивины оказались работы по окислительному дегидрированию, что позволило осуществ-

olmuşdur. Onların tədqiqatlarının və elmi-praktiki işlərinin əsas mövzusu aşağı molekullu olefinlərin sintezi və emalı olmuşdur. 1960-1970-ci illərdə M.A.Dalının rəhbərliyi ilə olefinlərin bir-bəşə hidratlaşması üsulu ilə etil və izopropil spirtlərinin sintezi işlərin davamı etdirilmişdir. Bu işlərə görə M.A.Dalın əməkdaşları ilə birlikdə SSRİ Dövlət mükafatına layiq görülmüşdür. Onlar tərəfindən orta təzyiqli polietilenin, etilen-propilen kauçukunun və zərərli davamlı polistirolyn effektiv alınma üsulu polimerləşmə proseslərinin intensivləşdirilməsinə yeni texnologiyaları tapılmışdır.

1980-ci ildə institut kollektivi tərəfindən benzolun və digər aromatik karbohidrogenlərin pirolizin maye məhsullarından alınması texnologiyasının elmi əsasları işlənib hazırlanmış, olefinlərin oksidləşdirici ammonolizi, stiroyl və propilen oksidinin birgə alınması və həmçinin xətti olefinləri istifadə etməkdə səthi-aktiv birləşmələrin alınma texnologiyası işlənib hazırlanmışdır.

M.A.Dalın əməkdaşları ilə birlikdə 1980-ci ildə Nijnekamskda (Tatarstan) etil-benzolun alınma texnologiyasının tətbiqinə görə SSRİ Nazirlər Sovetinin mükafatına layiq görülmüşdür.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ceyri-üzi və Fiziki Kimya İnstitutu alimlərinin elmi işlərində kimya sənayesinin inkişafında mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Neftçilə Yod-brom zavodunun əsas xammalı olan Xil-nəft mədənlərinin buruq sularının

tenzifikasiyası, polimerləşdirici proseslər, effektiv metodların polietilenin orta təzyiqli polimerləşdirilməsi üçün istifadəsi, etilen-propilen kauçukunun və digər aromatik karbohidrogenlərin pirolizin maye məhsullarından alınması texnologiyasının elmi əsasları işlənib hazırlanmış, olefinlərin oksidləşdirici ammonolizi, stiroyl və propilen oksidinin birgə alınması və həmçinin xətti olefinləri istifadə etməkdə səthi-aktiv birləşmələrin alınma texnologiyası işlənib hazırlanmışdır.

K 1980 godu kollektivom institutunda bəli razrabotani nauçnye osnovni tehnologii processa poluçeniya benzola i drugix aromatiçeskix uglevodorodov iz jidkix produktov piroliza, oksiditelnyy ammonoliz olefinov, sovmestnoe poluçeniye oksiy propilena i stiroyla, a takje razrabotaniya tehnologii poluçeniya poverxnostno-aktivnyx veshçev s primeneniem lineynyx razvleçennyx olefinov. V 1982 godu zavvedeniye tehnologii poluçeniya etilbenzola v Nijnekamske (Tatarstan) M.A.Dalın i ego kollegiy bəli udostoyeniya premii Soveta Ministrov SSSR.

Важное значение для развития химической промышленности имели работы ученых Института неорганической и физической химии Академии наук республик, где проведены значительные исследования в области комплексного использования буровых вод Хильинского месторождения, являющегося сырьевой базой Нефтянинского йодо-бромного завода, вовлечения в переработку на химических заводах республики местных и сырьевых источников для производства каустической соды, серной кислоты, целлюлозы.

Широкие исследования в области расширения базы хлорорганических соедине-

ни комплексно использовались в сфере сырьевой базы. В последующем в связи с развитием полиморополимеризационной базы в республике по инициативе А.А.Эфендиева институт был преобразован и основан на базе химической науки исследования в области синтеза и производства полимерных материалов.

Анализом высочайшего уровня работ многочисленных и разнообразных профессоров, которыми занимается школа азербайджанской химии, далеко не ограничиваются. Говорить об истоках развития Азербайджанской нефтехимии. Она питалась и сама питала мировую химическую науку и разработку технологии, стала важным звеном в становлении химической промышленности.

В своем выступлении на церемонии открытия памятника основоположнику нефтехимической науки академику Юсифу Мамедовичу Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев дал историческую оценку вкладу выдающихся азербайджанских ученых в развитие химической науки и промышленности.

Развитие науки в республике всегда было в центре внимания лидеров нашего государства. Открытие памятника Юсифу Мамедовичу - это высокая оценка и знак уважения к ученым-химикам Азербайджана.

Именно в конце 70-х годов многие научно-технические разработки наших ученых и специалистов, фундаментальные исследования в области нефтехимического синтеза, промышленной химии получили мировое признание авторитета азербайджанской науки и техники, выдвинули на авансцену новые имена азербайджанских ученых. На Баку были направлены ислоры мировой химической науки, сюда стреми-

лись были проводились в Сумгаитском ИХОС АН под руководством М.Гусейнлиева - соратника и ученика Ю.Г.Мамедовича. В последующем в связи с развитием полиморополимеризационной базы в республике по инициативе А.А.Эфендиева институт был преобразован и основан на базе химической науки исследования в области синтеза и производства полимерных материалов.

Анализом высочайшего уровня работ многочисленных и разнообразных профессоров, которыми занимается школа азербайджанской химии, далеко не ограничиваются. Говорить об истоках развития Азербайджанской нефтехимии. Она питалась и сама питала мировую химическую науку и разработку технологии, стала важным звеном в становлении химической промышленности.

В своем выступлении на церемонии открытия памятника основоположнику нефтехимической науки академику Юсифу Мамедовичу Президент Азербайджанской Республики Гейдар Алиев дал историческую оценку вкладу выдающихся азербайджанских ученых в развитие химической науки и промышленности.

Развитие науки в республике всегда было в центре внимания лидеров нашего государства. Открытие памятника Юсифу Мамедовичу - это высокая оценка и знак уважения к ученым-химикам Азербайджана.

Именно в конце 70-х годов многие научно-технические разработки наших ученых и специалистов, фундаментальные исследования в области нефтехимического синтеза, промышленной химии получили мировое признание авторитета азербайджанской науки и техники, выдвинули на авансцену новые имена азербайджанских ученых. На Баку были направлены ислоры мировой химической науки, сюда стреми-

miqyasına çıxarmışdır. Bununla da Avropanın, ABŞ, Moskva, Leningrad, Kiyev, Riqa, Tbilisi, Daşkənd, Ufa, Qroznı kimi aparıcı kimya mərkəzlərinin liderləri Bakıya can atmış və dünya kimya elminin nəzər-dıqqətli Bakıya yönəlmişdi. Əlbəttə, yuxarıda deyilənlər, sözsüz heç də boş bir yerdə və əsanlıqla əmələ gəlməmişdir. Bunu ona görə xüsusilə deyirəm ki, əgər həmin illər Heydər Əliyev bizim sahənin müxtəlif problemləri ilə maraqlanmasaydı, məsələlərin mahiyyətinə varamsaydı, səbəb və nəticələri görməsəydi, bir-çox elmi ideyalar ola bilsin ki, öz müsbət həllini çətin ki, tapa bilərdi.

Biz onun Azərbaycan alimlərinin və elminin nüfuzunun qaldırılmasına necə böyük diqqət yetirdiyini həmişə həssaslıqla duymuş, bunun bilavasitə şahidi olmuşuq. O vaxtlar bütün dünya elmi-texniki intellektini Bakıya toplamaq kimi maraqlı ideya məhz onun fikrinə gəlmişdi. Bu, kimyaçıların XII Məndeleev qurultayı idi. İndi həmin tarixi gündən 20 il keçir. Heydər Əliyev tərəfindən təşkil edilmiş o qurultay dünya elm salnaməsinə daxil olmuşdur.

Azərbaycanın elm və texnika tarixinə çoxlu maraqlı simpozium, elmi sessiya və qurultaylar "həkk olunmuşdur". Lakin 1981-ci ilin sentyabrındakı XII Məndeleev qurultayının əhəmiyyətini bütün dünya intellektual elliəsi yüksək qiymətləndirmişdir. O zaman dünyanın ən görkəmli kimyaçıları Bakıya gəlmişdi. Bütün dünya mətbuatı bu dünya forumunun işini işıqlandırır. Hələ o vaxt 50 yaşına yenicə tamamlmış Heydər Əliyev öz çıxışında İtaliya Azərbaycan kimyası elmi və sənayesinin müvafəqiyətlərini qeyd edirdi. Həqiqətəndə, Azərbaycan kimyası haqqında danışıqlıma çox uğurlar, böyük nailiyyətlər vardı.

Bütün xarici qonaqlar - akademiklər, iri müəssisələrin və institutların rəhbərləri, görkəmli mütəxəssislər bu forumun yüksək səviyyədə təşkilini qeyd edirdilər. Onlar Bakı və

liski liderləri iz vėduşih sentrov himiçeskoj mysli Evropı, ŞŞA, Moskva, Leningrada, Kiyev, Riqa, Tbilisi, Taşkenta, Ufa, Groznogo i dr. Konçno, vse eto vznikalo ne prostı i ne na pustom meste. Ya govoryu eto potomu, çto imenno interes Gejdara Aliyeva k različnyım problemam našej otрасli, ego vnikanie i suť veşej, videnie priçin i posledstvij sozdali blagodatnuyu poçvu dlya mnogih nauçnyx idej. My videli i ponimali, kakoe vnimanie on udeľyet podnyatiyu prestija uçenyx Azerbaydžana. V to vremya on, kak nikto drugoj prişel k interesnoj idee - sobraty vşey mirovoj nauçno-texniçeskoj intellekt k Baku. To byl XII Meždunarodnyj Mendeleevskij sjezd. Sejças prošlo uže bolee 20 let posle etoj istoriçeskoj daty. Etot sjezd, organizovannyj Gejdaram Aliyevym, voşel v annaly mirovoj nauki.

История Азербайджанской науки и техники запечатлела много интересных симпозиумов, научных сессий и съездов. Но значение XII Менделеевского съезда, проведенного в сентябре 1981 г., было оценено всей мировой интеллектуальной элитой. В Баку приехали все крупные химики мира. Вся мировая пресса освещала работу этого всемирного форума. Тогда еще 50-летний Гейдар Алиев в своем выступлении с большой гордостью отметил успехи азербайджанской химической науки и промышленности. Действительно, о химии Азербайджана было что сказать. Все гости, а это были академики, руководители крупных предприятий и институтов, крупные специалисты, отмечали высокий уровень организации этого форума. Посетив различные научные организации и предприятия химической промышленности Баку и Сумгайта, они выразили исключительную признательность Гейдару Алиеву

Sumqayıtın müxtəlif elmi təşkilatlarında və kimya sənayə müəssisələrində olmuş və Heydər Əliyevə bir çox qlobal problemlərə diqqət yetirdiyinə görə öz xüsusi minnətdarlıqlarını bildirdilər. Qonaqlar Heydər Əliyevin ünvanına xoş sözlər deməklə yanaşı, qeyd edirdilər ki, bu qurultay bütün həyatları boyu onların xatirəsində qalacaqdır.

Respublika rəhbəri qurultayda demişdi ki, "şübhə yoxdur ki, Azərbaycanada, Bakıda Məndeleev qurultayının keçirilməsi kimya sənayesinin gələcək inkişafına güclü təkan verəcək, alimlərə kimya elmini yeni tədqiqat və kəşflərlə zənginləşdirməyə kömək edəcək, xalq təsərrüfatının kimya ilə bağlı bütün sahələrinin inkişafında mühüm rol oynayacaq.

Elm coğrafi sərhəd tanımır. Onun nailiyyətləri müxtəlif ölkə alimlərinin tədqiqat sahəsində öz güclərini necə birləşdirməsindən

za ego ponimanie mnogih problem, skazali mnogo dobryx slov v ego adres, i çto etot sjezd, stavşij sobytiem, ostanetsya v ix pamjati na vsju žiznʹ.

"Нет сомнения, - говорил Гейдар Алиев, - что проведение Менделеевского съезда в Баку, в Азербайджане, послужит основой дальнейшего мощного подъема химического производства, поможет ученым обогатить науку новыми исследованиями и открытиями, сыграет важную роль в развитии всех отраслей народного хозяйства, связанных с химией.

Наука не знает географических границ. Ее достижения в немалой степени зависят от того, насколько успешно ученые разных стран соединяют свои усилия на исследовательском поприще. Участие в бакинском форуме химиков, крупных ученых и специалистов из многих зарубежных стран - важное свидетельство укрепления международного научного сотрудничества, стремления коллективными усилиями развивать науку и пожинать ее замечательные плоды. Менделеевский съезд - проявление еще одной, на наш взгляд, чрезвычайно важной тенденции, о которой хотелось бы сказать словами великого ученого и пламенного гуманиста Ф.Жюлио-Кюри. "В современную эпоху, - говорил он - ученые приобретают неизменно усиливающееся сознание интернационального характера Науки, назначением которой является открытие Истины и служение человечеству".

В начале 70-х годов Гейдар Алиев неоднократно подчеркивал, что в реализации крупномасштабной задачи модернизации нефтеперерабатывающей, нефтехимической и химической промышленности значительная роль отводится ученым и специалистам институтов Азербайджана.

И действительно, бурное развитие этих отраслей в 1970-1980 гг. способствовало

İnə yenə də yüksək qiymət verdi. Elmi və elmi-tədqiqatçıq nailiyyətlərinə görə akademik Toğrul Nəmət oğlu Şaxtaxtinski Azərbaycanın "Şəhriət" ordeni kimi yüksək mükafatına layiq görüldü. Həqiqətən də, bu yüksək gərəfli mükafat görkəmli alimin Azərbaycan kimya elminin zənginləşməsində böyük xidmətlərinə əks etdirir. T.N.Şaxtaxtinskiyin osarıları Rusiya, ABŞ və Avropa ölkələrinin elm aləmində uzun illərdir ki, yüksək səviyyədə qəbul olunur. Onun yüksək itislaşmış elmi kadrların hazırlanması sahəsindəki səmərəli fəaliyyəti də təqdirə layiqdir. Görkəmli alimin çoxlu sayda aspirantları hazırda neft-kimya və kataliz sahəsində idəyalarını inkişaf etdirərək, ciddi elmi axtarıqlar apararı alim və müxtəlif istehsal sahələrinin rəhbərləri, təşkilatçılardır.

T.N.Şaxtaxtinskiyin elmi fəaliyyəti kimya reaksiyalarının kinetika və mexanizminin tədqiqi, üzvi və neft-kimya sintezi proseslərində karbohidrogenlərin katalitik çevrilmələrinin öyrənilməsi, proseslərin optimallaşması və modelləşməsi, kimya texnologiyasının nəzəri əsaslarının işlənilməsi hazırlanması kimi geniş sahələri əhatə edir.

Yeni gəlmişdir, onu da qeyd etmək lazımdır ki, o, sənaye kimyası üçün də çox mühüm, sanballı işlər görmüşdür. Məsələn, onun bir əsas elmi-sənaye tədqiqatları Sumqayıt müəssisələrində uğurla tətbiq edilmişdir.

Yadımdadır ki, 80-ci illərdə Sintetik kauçuk zavodunda stiroulun sənaye istehsalının optimallaşması aparılarkən texniki-iqtisadi modelin işlənilməsi-hazırlanması zamanı sübut edildi ki, qurğunun yenidən qurulması yolu ilə etil-benzolun dehidrogenləşməsi reaktorunun iş rejiminin gücləndirilməsinə keçmək zəruridir. Bu rekonstruksiya və Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İnstitutu alimlərinin tövsiyələrinin tətbiqi sayəsində stiroulun istehsalı bir-neçə dəfə artdı. O illərdə Sumqayıt "Kimyasənaye" İB-nin epoksid qatran-

vodstva, razvivayut ego idейi v oblasti neftehimii i kataliza. Nauchnaya deyatelnost T.N.Şaxtaxtinskogo oxvatyvayut širokiy krug problem, svyazannyx s issledovaniem kinetiki i mexanizma khimicheskix reaktsiy, izucheniem kataliticheskix prevrashcheniy uglevodorodov v processax organicheskogo i neftekhimicheskogo sinteza, modelirovaniem i opti-mizatsiyeyi processov, razrabotkoy teoreticheskix osnov khimicheskoy tekhnologii.

Кстати, немало им сделано и для промышленной химии. Так, ряд его научно-промышленных разработок был внедрен и на предприятиях Сумгайтского.

Я помню, как еще в 80-х годах на заводе СК была проведена оптимизация промышленного производства стирола и на основе разработанной технико-экономической модели была доказана необходимость перехода на форсированный режим работы реактора дегидрирования этилбензола с предварительной реконструкцией установки. В результате этой реконструкции и внедрения рекомендаций ученых Института теоретических проблем химической технологии выработка стирола увеличилась в несколько раз.

В те же годы в "Сумгайтхимпроме" на установке по получению эпоксидных смол была апробирована и внедрена система обработки информации и автоматического управления химическим экспериментом, включающая устройство связи химического реактора с ЭВМ и объемный дозатор.

Совместно с учеными этого института в "Сумгайтхимпроме" был создан и основан на опытнопромышленной установке высокопроизводительный процесс синтеза неокрашенных средневязких эпоксидных смол по новой, не существовавшей ранее схеме.

В то же время в "Сумгайтхимпроме" была реализована автоматизированная

ları istehsal edən qurğusunda reaktorun EHM və həcmli dozatorla əlaqələndirilməsinə ibarət olan informasiyaların təhlili və kimyovü təcrübənin avtomat idarə olunması sistemi yoxlanılmış və tətbiq olunmuşdur.

Həmin institutun alimləri ilə birlikdə Sumqayıt "Kimyasənaye" İB-də əvvəllər mölüm olmayan yeni, yüksək məhsuldarlıqlı təcrübə-sənaye qurğusu yaradılmış və ardıcılı rəngsiz, orta özlüklü epoksid qatranının sintezi yoxlanılıb-mənimşənmişdir.

Həmin müəssisədə o illərdə izobutanolun izobutiləne dehidrogenləşməsi prosesinin optimal idarə edilmə sistemini avtomallaşdırılması həyata keçirildi.

Azərbaycanın kimyacı alimlərinin bütün qeyd edilən nailiyyətləri onların keçmiş SSRİ-də ən görkəmli yerlərdən birini tutmağa imkan verirdi. Sənaye kimyası sahəsində onların yaratdıqları böyük elmi məktəb xaricdə geniş şöhrət qazanmışdı.

Mühüm və zorlu faktor kimi onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan alimlərinin elmi tədqiqatları və texnologiyaları əsasında yaradılmış istehsal qurğularının və istehsal müəssisələrinin texniki sənədlərinin işlənilməsi hazırlanması və onların istehsalında tətbiqi də neft emalı və neft-kimya sənayesi müəssisələrinin, layihə institutlarının və Sumqayıt Dövlət Xlor-layihələgədirme Elmi-tədqiqat Layihə İnstitutunun - "Qiproxlor"un müxtəssisələri tərəfindən aparılırdı.

Bu layihələr özə həyata keçirilən əsaslı yenidənqurma işlərindən sonra da istehsalatlar Bakı və Sumqayıt müəssisələri tərəfindən buraxılıb istismara verildir.

Süverən Azərbaycan Respublikasında irimiqyaslı layihələrinin həyata keçməsi üçün hələ neçə-neçə illər əvvəl güclü kadr bazasının yaradılması Heydər Əliyev dövlətinin böyüklüyünü, onun bir dövlət xadimi, siyasi lider kimi uzaqgörənliyini, özəmotini bir daha təsdiq edir.

система автоматического управления цепи процессом дегидрирования изобутана и этилбензина

Вот эти достижения позволили азербайджанским ученым-химикам занять одно из ведущих мест в бывшем СССР, получить широкую известность за рубежом, создать свой научный школа в области промышленной химии.

Необходимо отметить и такой немаловажный фактор, что на основе предпринятых азербайджанскими учеными научных исследований и технологий, разработка технической документации установок и производств для их внедрения в производство также велась специалистами азербайджанских институтов по проектированию предприятий нефтеперерабатывающей и нефтохимической промышленности и Сумгайтским проекрным институтом "Тирохлор". Возведенные по этим проектам объекты коренной реконструкции отрасли пулсились в эксплуатацию силами специалистов бакинских и сумгайтских предприятий.

Еще одно свидетельство дальновидной политики Гейдара Алиева - это создание кадровой базы для реализации крупномасштабных проектов в суверенной Азербайджанской Республике.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ SUMQAYITIN SƏNAYE KİMYASININ YENİ İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİ

Biz kimyaçılar üçün çox əlamətdar idi ki, 1999-cu il martın 24-də EP-300 kompleksinin yeni buxar-generatör qurğusunun təməli qoyularkən Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev çıxış edərək, kimya sənayesində prinsipial olaraq yeni müasirləşdirmə mərhələsinin başlanmasının məqsəduyğunluğunu göstərərək qeyd etdi ki, "bu gün Sumqayıtın, eləcə də bütün respublikanın sənayesi üçün çox əhəmiyyətli olan mühüm bir enerji kompleksinin təməli qoyulur. Respublikamızın tarixində ötən əsrin 90-cı illərindən bəri bu, yeganə, unikal sənaye obyektidir ki, biz onun tikintisinə başlayırıq.

Keçmiş onilliklər ərzində Sumqayıtda iri müəssisələr yaradılmışdı. Bu gün də Sumqayıt kimya kompleksi Azərbaycanın sənayesində əhəmiyyətli yer tutur".

Həqiqətən, 80-ci illərin ortalarında Sumqayıt kimya kompleksinə belə böyük müəssisələr daxil idi:

- yuyucu vasitələr üçün lazım olan alkilbenzol sulfonatın natrium duzu - sulfonat, natrium qələvisi və xlor, bitkilərin ziyanvericilərinə qarşı vasitələr, xlorparafinlər, karboksimetilselüloza - KMS, müxtəlif xalq istehlakı malları və s. vasitələr istehsal edən "Kimyasənaye" İB;

- çox geniş çeşiddə polimer materiallar - polietilen, epoksid və poliefir qatranları, epix-

ГЕЙДАР АЛИЕВ И НОВЫЙ ЭТАП РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОЙ ХИМИИ СУМГАЙТА

Нам, химикам, было особенно приятно, что выступая 24 марта 1999 г. на закладке фундамента новой парогенераторной установки комплекса ЭП-300, Президент Азербайджана Гейдар Алиев, указывая на целесообразность проведения принципиально нового этапа модернизации химической промышленности, отметил, что сегодня закладывается важный фундамент, имеющий существенное значение для промышленности Сумгайта и всей республики, что в истории нашей республики, начиная с 1990-х годов, это единственный уникальный промышленный объект, к строительству которого мы приступаем.

В прошлые десятилетия в Сумгайте были созданы крупные предприятия. И сегодня Сумгайтский химический комплекс занимает важное место в промышленности Азербайджана.

Действительно, к середине 80-х годов в химический комплекс Сумгайта входили такие крупные предприятия, как:

- объединение "Химпром", выпускающее основу для моющих средств - сульфолон, каустическую соду и хлор, средства защиты растений и другие;
- объединение "Оргсинтез", производящее широкую гамму полимерных материала-

lorhidrin, qliserin, dixloretan, propilen oksidi, propilenqlikol, izobutilen, polizobutilen və s. kimya məhsulları buraxan "Üzvi sintez" İB;

- divinil-stirol kauçuku, butil-kauçuk və latekslər, izopropil spirti, etilen və propilen istehsal edən "Sintezkauçuk" İB;

- yuyucu vasitələr, yuyucu toz və məişət-də işlədilən digər yuyucu vasitələr istehsal edən "Məişət kimyası" İB;

- kənd təsərrüfatı üçün superfosfat gübrələri, eləcə də sənayenin tələbatını ödəmək üçün sulfat turşusu istehsal edən Superfosfat zavodu;

Bunlardan əlavə, kimya kompleksinin tərkibinə digər köməkçi yarımibmələr də daxil idi;

- texniki təchizatı və kədr potensialı nəinki avadanlıqların, aparatların təmirinə, hətta yenisinin yaradılmasına, tutum və cihazların qoruyucu üzvləməsinə imkan verən mexaniki-təmir zavodu;

- təmir işləri ilə yanaşı, bir sıra istehsal müəssisələrinə və qurğuların inşası ilə məşğul ola bilən "Azkimyatəmir" tikinti-təmir təstisi.

Heydər Əliyev EP-300 kompleksinin əhəmiyyətli üzərində dayanaraq, xüsusi qeyd etdi ki, o zamanlar EP-300 yeni və mürəkkəb texnologiyalı nadir müəssisə idi. Onun əldə edilməsi və işlədilməsi üçün böyük vəsait, bu texnologiyadan başı çıxan mütəxəssislər, mühəndis-texniki işçilər, fəhla kadrıları lazım idi. Bu cür müəssisələrin inşası böyük vəsait tələb edirdi, odur ki, respublika rəhbərliyi bir neçə il ərzində ardıcıl olaraq Sovet hökumətinə bununla bağlı təkliflər göndərirdi.

1975-1976-cı illərdə EP-300 kompleksinin tikintisi üzrə irəli sürülmüş təkliflər, nəhayət ki, qəbul olundu. Lakin hazırlıq və layihə işləri, maliyyə vəsaitinin tapılması üçün xeyli vaxt getdi. İlk inşaat işləri 1980-ci ildə başlandı.

Hazırda sənayemiz və xalq təsərrüfatımız yeni iqtisadi münasibətlərə - sərbəst bazar

лов, такие как полиэтилен, эпоксидные и полиэфирные смолы, а также эпилоргидрин, глицерин, дихлорэтан и другую нефтехимическую продукцию;

- объединение "Синтезкаучук", выпускающее дивинил-стирольные и бутиловые каучуки и латексы, изопропиловый спирт, а также этилен и пропилен;

- Завод моющих средств, выпускающий стиральные порошки и моющие средства для бытовых нужд населения;

- Суперфосфатный завод, производящий суперфосфатные удобрения для сельского хозяйства, а также серную кислоту для нужд промышленности.

Кроме того, в состав химического комплекса входили следующие вспомогательные подразделения:

- Ремонтно-механический завод, оснащение которого позволяло производить ремонт оборудования и аппаратов и изготавливать новые, производить гуммированные емкости и аппаратов.

- Строительно-ремонтный трест "Азхимремонт", выполнявший не только ремонтные работы, но и строительство и монтаж ряда производств и установок.

Останавливаясь на значении комплекса ЭП-300, Гейдар Алиев особенно подчерк-

мүнəсibətlərinə keçir. Məhz ona görə də Sovet İttifaqı vaxtı SSRİ-nin tələblərinə, o vaxtkı Sovet texnologiyası ilə, Sovet məfkurəsi və siyasətinə uyğun tikilmiş Sumqayıt kimya müəssisələri əvvəlki kimi işləyə bilməz. İndi bizim məqsədimiz sərbəst bazar münasibətləri şəraitində müasir tələbatlara cavab verən məhsullar istehsal edə biləcək, ekoloji təmiz istehsalatlar yaratmaqla müəssisələri texniki cəhətdən müasir səviyyəyə qaldıraraq onlara yeni həyat vermək, ölkəmiz və xarici istehlakçılar üçün yüksək keyfiyyətli, rəqabətə davamlı, iqtisadi cəhətdən səmərəli məhsullar istehsalını təşkil etməkdir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən həm də kimya sənayesinin müasir inkişaf mərhələsinə, yeni iqtisadi şərait və prinsipləri nəzərə almaqla indiki texnologiya ilə istehsal olunan məhsulun keyfiyyət və miqdarını artırmaq çox vacibdir.

Lakin bütün bu məsələləri həll etmək üçün xeyli vəsait lazımdır. Ona görə biz yeni tədbirlər işləyib hazırlayıyıq və xarici şirkətləri yeni, böyük kimya müəssisələrinin inşasını maliyyələşdirmək üçün cəlb edirik.

nuş, çuə to vaxtı ustanovka EP-300 yavılasa unikalnıym pıdrıyatiym sə novoy i slojnıy texnologıyey. Neobxodımyı byly bolıshıy sredstva, spetsıalısty, ınyenıry, texnıky, rabochıy, xoroşo razbırayoçıy sya v etoy texnologıyey. Stroıtelıystvo takıx ustanovok trebovalo bolıshıx sredstv i pozımo postoyıno v teçıney neskolıx let v pravıtelıystvo SSSR nıpravlyalısy predlojnıyay.

V 1975-1976 ęę. predlojnıyay vıdvınyıtye po stroıtelıystvu EP-300, byly prınyaty. Odınavo na podgotovıtelıyeyne i proektırovroçıyeyne raboty, pıosk fınansovıx sredstv ıshlo eše nemalo vremeny. Nakoıney, v 1980 ęę. prıstupıly k stroıtelıystvu etoy ustanovky.

V nastoyashçey vremya nısha promıshlennostıy v se narodnoy xozyaystvıy pıerexodıtye na novıyey ekonomıçeskyey prıncıpyly svobodnyx rynoçnyx otnoşıney. İmennyo pozıtoyu sumğayıtıskyey kımıçeskyey pıdrıyatiyay ıshlo ne moguť rabotatıy kım teçıney nısha çelıy - vozrođıtye prıvozvodıtelıyeyne moşçınyıy v podıyaty ıx na sovremennıy ırovıney, vdojnıtye v nıx novıyay ııznıy, prı-

Son illər biz İri Yaponiya şirkətləri və firmaları ilə intensiv danışıqlar aparmışıq.

1998-ci ilin fevralında Heydər Əliyevin Yaponiyaya rəsmi səfəri və orada müqavilələrin imzalanması bizim üçün geniş imkanlar açdı. Belə ki, bu danışıqların nəticəsində yapon tərəfi bizə EP zavodu daxilində müasir tələblərə cavab verən buxar-generatör qurğusu tikmək üçün güzəştli maliyyə krediti ayırdı. Bu qurğunun tikintisi 1999-cu ildə başlayıb 2001-ci ilin iyulunda sona çatdı və qurğu müəttəfin Prezidentimizin iştirakı ilə işə salındı. Buxar-generatör qurğusunun tikilib istifadəyə verilməsi EP-300 kompleksinin texniki-iqtisadi göstəricilərini xeyli yüksəltməyə imkan verdi.

Qurğunun inşası üçün 95 mln. dollar vəsait tələb olunurdu. Belə böyük məbləğdə kreditin güzəştli əsaslarla ayrılması çox böyük hadisə idi. Bu, Prezidentimiz cənab Heydər Əliyevin Azərbaycan iqtisadiyyatının effektiv inkişafına göstərdiyi böyük səy və konkret qayğısının nəticəsi, güclü maliyyə tokanı olmaqla yanaşı, həm də xarici investorların ölkəmizin sənayesinin tərəqqisində maraqlarına bir sübutdur.

Beləliklə, bu mühüm obyektin tikilib işə salınması ilə biz Sumqayıtda kimya sənayesinin inkişafı üçün yeni mərhələ açdıq.

Bu kompleks, qeyd etdiyimiz kimi, artıq 2001-ci ildə tikilib istismara verilməmişdir. Onun sayəsində alınacaq məhsulların maya dəyəri aşağı düşəcək və respublikada xalq təsərrüfatının gələcək iqtisadi inkişafına əlverişli şərait yaradacaqdır.

Məlumdur ki, qurğu böyük enerji istehlakçısı olan EP-300 kompleksini istilik və elektrik enerjisi ilə təmin etmək üçün tikilmişdi. Bu qurğu inşa edilməzdən əvvəl kompleksə enerji Sumqayıt İES-1-dən qeyri-stabil verilir, bu isə texnoloji rejimlərin pozulmasına, məhsulun keyfiyyətinin aşağı düşməsinə, maya dəyərinin artmasına səbəb olurdu.

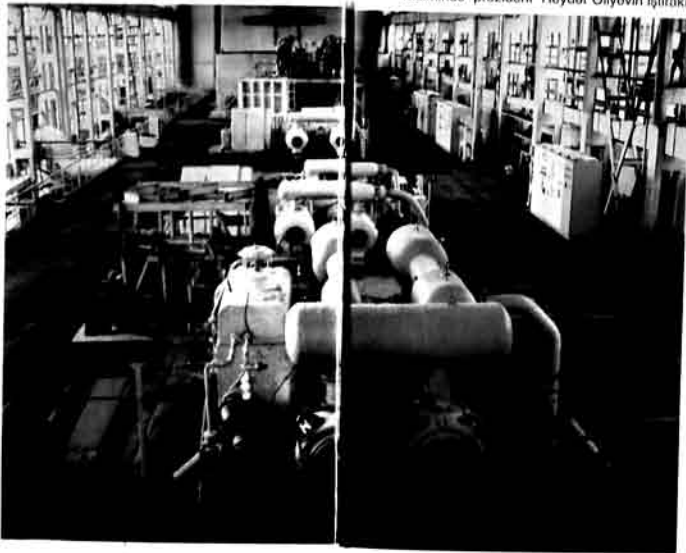
vesti экономикой отрасли в соответствии с новыми рыночными отношениями.

С этой точки зрения, на современном этапе развития химической промышленности с учетом новых экономических условий и принципов, очень важно улучшить качество и количество выпускаемой продукции.

Однако для решения этих задач необходимо много средств. Поэтому мы разрабатываем новые мероприятия и привлекаем зарубежные компании с целью инвестиро-

Qurğunun istismarı verilməsi alınan istilik və elektrik enerjisinin qiymətlərini iki dəfə azaltmağa imkan verdi. Belə ki, 1 kilovatt-saat elektrik enerjisi 80 manata, 1 hektokalori istilik enerjisi 33 min manata başa gəlir, 1 kilovatt-saat elektrik enerjisinə 132 qram sənaye qalıqları sənaye qalıqlarına dəyişdirilə bilər. Lakin bu qurğunun istismara verilməsi üçün açılış mərasimində prezident Heydər Əliyevin iştirakı

Etalon-politilol zavodunda Buxar-generatör qurğusu istismara verildikən açılış mərasimində prezident Heydər Əliyevin iştirakı

вания строительства крупных химических предприятий.

В последнюю года мы провели интенсивно переговоры с крупными японскими компаниями и фирмами.

Официальный визит в феврале 2000 г. Гейдара Алиева в Японию и подписанные там договоры открыли для нас новые возможности. Так, в результате этих переговоров японская сторона предоставила нам льготные финансовые кредиты. Стратегически и вклад в эксплуатацию парогенератора позволило повысить социально-экономические показатели установки ЭП-300. Для строительства этой установки (парогенератора) потребовалось 95 млн. долларов. Выделение таких больших кредитов на льготных условиях явилось большим событием. Это один из примеров эффективного развития экономики и одновременно подтверждением заинтересованности зарубежных инвесторов и промышленного прогресса нашей страны.

Таким образом, строительством и вводом этого важного объекта мы открыли новый этап в развитии химической промышленности Сумгайыта.

Этот комплекс построен и сдан в эксплуатацию. Полученная продукция будет способствовать дальнейшему экономическому развитию народного хозяйства республики.

Известно, что установка была построена с целью обеспечения комплекса ЭП-300 тепло- и электроэнергией. Водя комплекс является крупнейшим потребителем энергии, устанавливая подаваемой ранее с Сумгайытской ТЭЦ-1, что нарушало технологический режим работы комплекса и отрицательно сказывалось на качестве продукции, увеличивая ее себестоимость.

Пуск в эксплуатацию этой установки позволил в два раза уменьшить стоимость

zavod təhəttəqləri, bütün Sumqayıt kimyaçıları üçün oıl bayrama çevrilmədi. Həmifə olduğu kimi, ölkə başçısı qurğunun təməlini qoyarkən sumqayıtlılara verdiyi vədi yerinə yetirdi və 2001-ci il iyulun 7-də yeni qurğu prezidentin şəxsi iştirakı ilə işə salındı.

Açılış mərasimində çıxış edən fəhivə və mü-təxəssislər qeyd edirdilər ki, kimya sənayesi üçün bu cür vacib və böyük qurğuların işə salınması respublika prezidentinin Sumqayıt sənayesinin inkişafı üçün düşünlümüş stratejiyasına parlaq sübutdur.

Buxar-generatör qurğusunun işə salınması ilə Etilen-poliutilen zavodu yenidən dirçəliyi ilə yanaşı, özünün gələcək inkişafı üçün real perspektivlər qazandı.

Məlum olduğı kimi, zavodun yenidən qurulmasının ikinci mərhələsində həm EP-300 kompleksinin texnologiyasının tkmilləşdirilməsi, onun karbidrogen bazasının genişləndirilməsi, həm də yeni polimer material - propilenden polipropilen istehsal edən istehsal kompleksinin inşası başlayır. Yeni müasir istehsal gücü il mərhələ üçün ilde 100 min ton planlaşdırılıb. Nəzərdə tutulmuş yenidənqurma işlərinə böyük kapital qoyuluğu, investisiyalar tələb olunur.

Bununla əlaqədar biz bir sıra xarici firmalarla Azərbaycanın kimya sənayesinin gələcək inkişafı naminə əməkdaşlıq haqqında yeni danışıqlar aparırıq.

toluочемой тепло- и электроэнергией. Так, одним киловатт-часе электроэнергией обходится в 80 манатов, в одно гектокалорийе тепловосергии - в 33 тыс. манатов. На получение одного киловатт-часа электроэнергией потребляется 132 грамма условного топлива. При необходимости установка может производить тепло- и электроэнергией и для других производств.

В день сдачи парогенераторной установки на Этилен-полиэтиленовом заводе присутствовал Президент Азербайджана. Как всегда Гейдар Алиев выполнил данное трудящимся слово, и 7 июля 2001 г. установка была пущена при его личном участии.

Выступавшие на торжествах рабочие и специалисты отмечали, что пуск таких крупных и важных для химической отрасли объектов является еще одним ярким свидетельством продуманной стратегии Президента республики по развитию промышленности Сумгайыта.

Действительно, с пуском электропарогенераторной установки Этилен-полиэтиленовый завод получил не только второе дыхание, но и реальную перспективу дальнейшего развития. Как известно, начинается вторая очередь модернизации завода как по совершенствованию технологии комплекса ЭП-300, расширения его углеводородной базы, так и строительства комплекса производства нового полимерного материала - полипропилена из про-пилена с ЭП-300. Планируемая мощность этого производства на первоначальном этапе - 100 тыс. тонн в год. Для осуществления намеченной модернизации требуются большие капитальные затраты, крупные инвестиции.

В связи с этим нами ведутся переговоры с рядом зарубежных фирм о сотрудничестве в области развития химической промышленности Азербайджана.

KİMYA SƏNAYESİNİN ƏSASLI SÜRƏTDƏ YENİDƏN QURULMASI KONSEPSİYASININ YENİ MƏRHƏLƏLƏRİ

КОНЦЕПЦИЯ НОВОГО ЭТАПА УСКРОЕННОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Azərbaycan kimya müəssisələrinin iğini əlaqələndirmək üçün idarəedici mərkəz yaradılmasının vacibliyi nəçə il əvvəl, keçmiş SSRİ-nin iqtisadiyyatının ritmi pozulmağa bağlayan zaman meydana çıxmışdı. Odur ki, məh 1991-ci ilin martında kimya sənayesi üzrə Dövlət Şirkətinin yaradılması (bu haqda fərman yalnız 1992-ci ilin sentyabrında verildi) ideyasını irəli sürmüşdü.

Hələ 1993-cü ilin əvvəllərində "Azərbaycan" Dövlət Şirkəti müəssisələrinin iğinin intensivləşdirilməsi, iqtisadiyyatının sağlamlaşdırılması və istehsalatların nəçə yenidən qurulmasının prinsipləri və ardıcılığı hazırlanmışdı.

Ancaq sonralar SSRİ-nin dağılması, süverən dövlətlər yaradılması, kimya sənayesi müəssisələri və öləcə də süverən dövlətlərin iqtisadi əlaqələrinin pozulması mövcud istehsalat texnologiyalarının köhnəlməsi, onların enerji və material tutumu olmaları, enerji, iqtisadi xərclərinin bəzən min dəfələrlə yüksəlməsi və bu kimi faktlar, o konsepsiyani kəlməli sürətdə dəyişmək zərurətini yaratdı. Konsepsiya əsasən aşağıdakı müddəalardan ibarət idi.

Azərbaycanda yüksək tələbatı olan, lakin indiyə qədər ölkəmizdə istehsal olunmayan,

Hoobnecessity of creating a center for coordination of work of chemical enterprises of Azerbaijan. When began to give its economy of the USSR. In March 1991 year and he spoke of the idea of creating a State-owned concern in the chemical industry (which about this was issued only in September 1992 year).

Principles of reconstruction and sequentiality, intensification and modernization of economy of enterprises of the State-owned concern "Azərbaycan" were developed already in the beginning of 1993 year, once again from the collapse of the USSR, formation of independent states, breaking of economic ties between enterprises of the chemical industry, as well as between independent states, aging of production technologies, absence of energy resources and material resources, increasing of energy by thousand times, energy and transport costs, as well as other similar factors, arose a need of a radical change of the concept. The concept consists of the following provisions.

«Bu gün yeridan keçmişə qayıdırdan, mən qətiyyətlə deyə bilərəm ki, Sumqayıtda edilmiş hər şey Azərbaycan xalqının rifahının yüksəlməsinə, bizim müstəqil respublikamızın iqtisadi potensialının yaranmasına yönəlmişdir.»

Heydər Əliyev

«Сегодня, лишь обращаясь к правлению, и с уверенностью могу сказать, что все, что сделано в Сумгаите, послужило на повышение благосостояния азербайджанского народа и созданию экономического потенциала нашей независимой республики.»

Гейдар Алиев

Nəft-kimyə kompleksində sahələrin inkişafına-İstehsalat fərdinin fondı			
Sahələr	1975	1990	1992
Nəft emalı zavodları	144	193	218
Kimyə və Nəft-kimyə emalı zavodları	127	154	175

Kontrakt Beynəlxalq təşkilatlar olan "Məhdudlaşdırılmış şirkət RICHFIN", "Tison Richesbül Texnik OMBX" və "Mott Ubank Pric" firmaları tərəfindən ekspertizə olunmuş və layihənin 10 mlrd. 765 mln. ion məbləğində döyərinin iqtisadi əlverişliliyi haqqında müsbət rəy verilmişdir.

Bu kontraktın bir üstünlüyü də onda oldu ki, layihənin həyata keçirilməsi üçün Yaponiya hökuməti güzəştli kredit verilməsi üçün də saziş imzalamışdır.

1998-ci il bütünlüklə layihə sənədlərinin və tikinti sahəsinin hazırlanmasına sərf olundu. Bu işlər başa çatdıqdan sonra - 1999-cu il martın 24-də mühtərəm Prezidentimiz zəti-əliləri Həydar Əliyev "Sintezkauchuk" zavodunun ərazisində bu unikal Buxar-generatör qurğusunun (BGQ) təməlini qoyarkən, müstəqillik dövründə təkcə Sumqayıt üçün deyil, həm də bütövlükdə respublikamızın bütün kimya sənayesi üçün vacib tikintilərdən olan qurğunun inşasına xeyir-dua verərək, onun kimya müəssisələrinin gələcək inkişafında böyük rol oynayacağına çox uzaqgörənliklə qiymətləndirmişdir. "Buxar-generatör kompleksi kimya sənayesində yeni mərhələdir". Məhz Prezidentin bu qurğuya olan diqqət və himayəsi sayəsində tikintisi 33 aya planlaşdırılmış kompleks 30 aya tikilib başa çatdırıldı.

Tikintinin gəyidliliyi həm də onda idi ki, onun bütün fərdiylərində yapon müəssisələri ilə yanaşı, türklər və azərbaycanlılar, o cümlədən 400 nəfərə yaxın yerli tələbə və uşaqlarla da iştirak etmişdilər. Bununla da, on-

podpisało dógovor o prodostavlenii lygotnogo kredita.

Podgotovka vsex proektnyx dokumentov i stroitel'nogo uchastka byla osuščestvlena v tóchnoye vsyego 1998 goda. Posle okonçaniya etix rabot, 24 marta 1999 goda v svoey rechi na zakladke fundamanta etoy unikal'noy parogeneratornoy ustanovki na territorii zavoda "Sintezkauchuk", uvažayemyy Prezident Geydar Aliyev blagoslovil stroitel'stvo etoy ustanovki i otmetil, çto v period nezavisimosti onó imeet ogromnoye znachenie ne tol'ko dlya Sumgayita, no i vshey khimicheskoy promyshlennosti respubliky. Krome togo, etá ustanovka budet igrat' bol'shuyu rol' v dal'neyshem razvitiy khimicheskix predpriyatiy. On podçerknul: "Parogeneratornyy kompleks - novyy etap v khimicheskoy promyshlennosti". Imenno blagodat' bol'shomu vnimaniyu i opexu Prezidenta kompleks vmeshto zaplanirovannykh 33 mesyatsov byl postroyen za 30.

Vyгода ot stroitel'stva kompleksa zaklyuchalos' ešçe v tom, çto v tóchnoye vsyego vremeni narяду с японскими специалистами v rabote učastvovali túrki, azerbaydžantsy, v tom çisle okolo 400 mestnykh služacykh i rabochykh. Takim obrazom, oni imeli vozmožnost' oznachit'sya s bogatym opytom rabot zarubežnykh spetsialistov, a takže izuçit' sekrety sovremennoy tekhniki i tekhnologii s çel'yu dal'neyshogo ix ispol'zovaniya.

Təməni rəstə fəvvaləruəşməsinə promyshlennəli- prodəstəvlennoy pərsənalə nə ötrəsilə lygotnəzəvətəşləyənə kompleksə			
Ötrəsilə	1975	1990	1992
İnfəvvaləruəşləyənə prodəstəvlennoy pərsənalə	144	193	218
Ximiyə və infəvvaləruəşləyənə prodəstəvlennoy pərsənalə	127	154	175

ların işlə təmin olunmasından başqa, xarici müəssisələrin zəngin iş təcrübəsindən bəhrələnilməyə çalışılırdı, həmçinin yeni texnika və texnologiyaların sirlərini öyrənməliyi üçün də imkan yaradılmışdı.

Qurğunun inşası 2000-ci ilin sonlarında başa çatdırıldı və son mərhələ - sazlaşma-buraxışma prosesinə başlanıldı. Tikinti-quraşdırma işləri zamanı Şirkət müəssisələrinin tikili ilə bir çox texniki dəyişikliklər də həyata keçirildi.

2001-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Prezidenti zəti-əliləri Həydar Əliyev bu nəhəng kompleksin təntənəli açılış mərasimində iştirak edərkən və şəxsən birinci generatörün döyməsini basmaqla onu işə salaraq, qurğunun uğurla istifadəsi üçün nəvbəti dəfə xeyir-dua verdi.

Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin nümunəvi istehsalat mədəniyyətini özündə əks etdirən BGQ istismara verildiyi vaxtdan etibarən yüksək texniki-iqtisadi göstəricilərlə fəaliyyət göstərir. Bu işə kimya müəssisələrinin istilik enerjisi ilə bütünlüklə və elektrik enerjisi ilə

Stroitel'stvo ustanovki zaplanirovans'ya v konce 2000 goda i nışçes'ya poslednyy etap rabot - nışçevaniye i vıvod prodessov. Vıvode stroitel'nogo-montajnyx rabot no rekomendatsiyam spetsialistov Goskoncevna byl osuščestvlen rıad tekhnicheskix novışçes'tv.

7 iyulı 2001 goda Prezident Azərbaycanı Həydar Əliyev prinsipial cürəndə iştirak etmişdir. Prezidentin bu iştirakı bu kompleksin, lakin təkcə birinci generatörün işə startını deyil, həm də bütövlükdə layihənin uğurlu icrasını təmin etmişdir.

Vıvodın s'oboy prodəstəvlennoy künətyu parogeneratornoy ustanovki s'oboy dny pırsak rabotam s' vysokim tekhniko-ekonomicheskimi pokazatelyami, çto nışçevaniye obüşçevniye khimicheskoy prodriyatniye tekhnicheskoy energiyi i çislennyı stabilnoye elektronevnergiyu. Etá dnoy vozmožnost' bıvısprebıvnoy i rəgulyarno rabotat' prodriyatniyem "Azərbaycan".

Pırsak etoy kompleksa pozvolil odnorovnenno s'oboy stabilnym obüşçevniyem energiyi ustanovki ZEP-300, umenşıyat' s'obışçevniye prodriyatniye etilony-nışçevniyem zavoda i za çetnoy etoy pıtsım vıxodit na mırionnyy dnyok nışçevniye zarubežnyıx pıokuyətölöy. Odnorovnenno byl obüşçevniye s'obışçevniyem rabotam etayx prodriyatniyem Goskoncevna, kak zavoda "Sintezkauchuk", "Organitaz", "Pıoverknoye-aktyvnyıye vıüşçes'tv", ispol'zuyemyıye v kachestve stıpnıy prodriyatniye etilony-nışçevniyem zavoda. Osobeno bol'shoye znachenıye stroitel'stvo parogeneratornoy ustanovki zaklyuchetsya v tom, çto s'ogodny na khimicheskoy prodriyatniyem Sumgayita 8300 çelovek obüşçevniye rabotay, ix rabotnoye mesta soxranıya. S'ogodny rabota parogeneratornoy ustanovki ne tol'ko s'obışçevniye proektniyem nışçevniyem, no i obüşçevniye vysokim tekhniko-ekonomicheskimi pokazatelyami. Tak, naprımer, v

qonaat hesabına 1,97 mln. ton mazut xaricə satılma və 1 tonunun qiymət 100 ABŞ dolları olduqda 197,7 mln. ABŞ dolları məbləğində əlavə gəlir əldə olub.

Göründüyü kimi, 2,5 illik istismar müddətində BGO-da yənascağa qonaat hesabına əmələ gələn gəlir qurğunun tikintisinə çəkilən bütün xərcləri - kapital qoyuluşunu on azı iki dəfə dəyər. Bu isə o deməkdir ki, BGO-nin cəmi iki il yarımki istifadəsi nəticəsində əldə olunan qonaat hesabına daha 2 bu cür unikal qurğu tikmək olardı.

Yenidənqurmaın birinci mərhələsindən sonra növbəti mərhələyə başlanılmışdır, yəni "EP-300" kompleksini yenidən qurulmalı, yerli xammal əsasında müəssisənin istehsal gücünü artırılmalıdır. Etilen istehsalı layihə gücünə çatdırılacaq ki, bu da istehsalat göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına imkan verəcək.

Müəssisələr tam istehsal gücü ilə işləmədikləri üçün müəyyən qədər zərərli özləşməli olurlar. Kimya sənayesinin qarşısında duran problemlərə məntəzəm olaraq ölkə rəhbərliyi, xüsusən müntəzəm Prezident Heydər Əliyev tərəfindən diqqətlə yanaşılır və tədricən həll olunurdu.

Əsas problem olan xammal problemi ölkəmizdə neft istehsalı artıqca və "Şahdəniz" qoz kondensatı yatağı istifadəyə verildikdən sonra tam həll olunacaqdır. Bundan əlavə, istehsalatların texniki səviyyəsini yüksəltməklə dünya bazarında müvəffəqiyyətlə rəqabət apara bilən yeni məhsullar istehsal olunacaqdır. Ölkəmizin kimya sənayesi məhsullarının keyfiyyəti dünya bazarında rəqabətə qadirdir.

Elektrik enerjisinin verilməsində əmələ gələn təsirlər, yaxud da onları olaraq enerjinin verilməməsi müəssisələrdə qoza vəziyyəti yaratmaqla bərabər, ətraf mühitin çirklənməsinə, xammal və material itkilərinə səbəb olurdu. Bunlar isə hazır məhsulun keyfiyyəti-

nostiyı. Problemləri kimyəvi sənayenin inkişafı üçün həlləmək lazımdır. Problemləri kimyəvi sənayenin inkişafı üçün həlləmək lazımdır. Problemləri kimyəvi sənayenin inkişafı üçün həlləmək lazımdır.

Основная проблема - проблема сырья, бюджет полностью решена с увеличением в стране нефтедобычи и после сдачи в эксплуатацию газоконденсатного месторождения "Шахденз". Кроме того, благодаря повышению технического уровня предприятий, будут выпускаться новые продукты, способные успешно конкурировать на мировом рынке, так как качество продуктов химической промышленности нашей страны на мировом рынке вполне конкурентоспособно.

Нестабильная подача электроэнергии или же изредка ее отсутствие, наряду с созданием аварийной ситуации на предприятии, приводило к загрязнению окружающей среды и потере сырья и материалов. Все это ухудшало качество готовой продукции, увеличивало ее себестоимость и в конечном итоге продукция не реализовывалась, не выдерживала конкуренцию на рынке.

Kimya məhsullarının vəcib ədədlərində istehsal (məlumat əsasında - min tonla)				
Məhsul növü	1970	1975	1980	1982
Kəsmək və ya				
Kükürtdən tərsənəmə	106	118	1567	1890
Sulfonad (100%)	46	87	117	150
Müasir qurğular	115	180	219	286
Sənəki qurğular	8	25	60	83

ni nisqəsinə, məhsulun maya dəyərini yüksəltməsinə gətirir ki, nəticədə məhsul satılır, bazarda rəqabətə davam gətirə bilər.

Məhsulların maya dəyərində olan çətinliklər aradan qaldırıldıqdan sonra məhsulun satış problemi həll ediləcəkdir.

Kimya sənayesinin normal fəaliyyətinə baxdıqda xammalın çatışmazlığı və enerji ehtiyatlarının yüksək qiyməti ilə yanaşı, keçmiş SSRİ-nin digər regionlarına sənaye müəssisələri ilə əlaqələrin kəsilməsi də mənfi təsir göstərir. Əvvəllər sənayemiz üçün xammal digər respublikalardan alınır, hazır məhsullar isə SSRİ-nin bütün regionlarına göndərilirdi. O zaman neqliyət xərcləri çox az olduğu üçün maya dəyərində təsir nəzərə alınmırsa, çatdırılma çətin idi. Oduq ki, bizim üçün məsələlərdən milyon tonlarla gətirilməyən xammal məhsulun maya dəyərində təsir göstərmirdi.

Bu gün isə xammal yüksək neqliyət xərcləri baxımından konar ölkələrdən götürmək respublikamız üçün heç cür sərfəli, rentabelli deyil. Oduq ki, kimya sənayesi bütünlüklə özən yerli xammal bazasında qurulmalıdır. Kimya sənayesi üçün xammal isə ölkəmizdə kifayət qədərdir. Onlardan somerell, itkisiz istifadə oluna biləcək yeni texnologiyalar işlənilib-hazırlanmışdır. Fərdi halda ki, hazırda kimyəvimiz respublikanı yüksək keyfiyyətli yerli məhsullarla təmin etməyə, dünya bazarında rəqabətə giro bilək məhsullar çıxarmaq üzərində çalışılır.

Mölmüdüq ki, kimya sənayesi ekoloji baxımdan ziyarət sənayə sahəsidir. SSRİ vaxtında müəssisələrin əksər texnologiyaları İtaliya institutlarında hazırlanmış texnologiyalar olduğundan, çox enerji tutulmuş, xammal və enerji sərfi baxımından qonaat rejimi olmayan proseslər idi.

Təvəssüflə deməliyəm ki, məhsul qonşuq-məhsul olan emonitlərin təvəvüzkarlığı nəticədə

После устранения проблемы, связанной с себестоимостью продукции, будет решена и проблема реализации товара. Наряду с увеличением сырья и высокой энергетической эффективности, отработанным скважинами на нормальную работу химической отрасли разрабатываются промышленными предприятиями других регионов бывшего СССР. Прежде мы получали сырье для нашей промышленности из других республик и отправляли готовую продукцию на соседние регионы СССР. Так как транспортные расходы и те нормы были совершенно незначительными, то и на себестоимость продукции влияние было минимальное. Поэтому производимые изделия миллионы тонн сырья не влияли на себестоимость продукции.

Сегодня из-за высоких транспортных расходов приходится сырье из других стран совершенно невыгодно и нерентабельно. Поэтому химическая промышленность в целом должна базироваться на местном сырье, которого у нас в республике достаточно. Необходимо только разработать новые технологии для использования этого сырья рационально, без убытков. Однако, что в настоящее время наши химика

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT STRATEGİYASI - AZƏRBAYCANIN SƏNAYE VƏ İQTİSADI TƏRƏQQİSİNİN ƏSASIDIR

Azərbaycanın ən yeni tarixi onun zəngin neft ehtiyatları ilə bağlıdır. Neft bizim iqtisadi, həmçinin ictimai və siyasi həyatımızda həmişə olub və olacaq. O xalqımızın geosiyasi aləmdə özünə layiq yerini müəyyənləşdirməklə yanaşı, onun ideologiyasını da formalaşdırır. Neft Azərbaycan xalqının bir növ rəmzinə çevrilib, ölkənin parlaq gələcəyinə sarsılmaz inamı əks etdirir.

Ödlər yurdu ən qədim neft diyarıdır. Hələ qədimlərdən burada neftdən məişətdə yanaacaq, təbabətdə müalicə vasitəsi kimi istifadə edilirdi. Neft xarici ölkə zəvvarlarını, qəsbkarları zaman-zaman özünə cəzb edirdi.

Dünyada sürətlə inkişaf edən sənayə və nəqliyyat üçün yanacaq, sürtkü yağları və s. almaq məqsədilə neftin daha müxtəlif üsullarla, geniş miqyasda nəqli yolları, daşınma üsulları kəşf olunduqdan sonra neft tarixi əhəmiyyət qazandı.

Azərbaycan nefti dünyada neftçixarma və neft emalı sənayesinin inkişafında, SSRI kimi nəhəng ölkənin sənayeləşdirilməsində həlledici rol oynamışdır.

XX əsrin əvvəllərindən bu günümüzdək olan sənədi tarixi mənbələr Bakı neftinin geosiyasi əhəmiyyətini təsdiq edir. I və II

НЕФТЯНАЯ СТРАТЕГИЯ ГЕЙДАРА АЛИЕВА - ОСНОВА ПРОМЫШЛЕННОГО И ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОГРЕССА АЗЕРБАЙДЖАНА

Весь путь новейшей истории Азербайджана связан с ее богатыми нефтяными ресурсами. Нефть всегда являлась основным фактором в развитии нашей общественной и политической жизни. Она сформировала идеологию нашего народа и определила его место в геополитическом мире. Для азербайджанского народа нефть - это некий символ, незыблемая вера в светлое будущее нашей страны.

Азербайджан - древний нефтяной край. Еще издавна нефть здесь применяли как бытовое топливо и в медицинских целях. Уже в то время она притягивала к себе паломников и завоевателей. Однако историческое значение нефть стала приобретать после изобретения способов ее промышленной перегонки с целью получения топлив и масел для бурно развивающейся мировой промышленности и транспорта.

Азербайджанская нефть сыграла решающую роль в развитии мировой нефтедобычи и нефтепереработки, индустриализации такой огромной страны, как Советский Союз.

О геополитическом значении бакинской нефти свидетельствуют документальные

Lakin etiraf etmək lazımdır ki, mənim həmyaşıdlarım Azərbaycan neftinin tarixi əhəmiyyətini 1971-ci ildə Azərbaycan neft sənayesinin yubileyi günlərində dərk etdilər. Həmin günlərdə Heydər Əliyev öz çıxışlarında keçmiş Rusiya və SSRİ-nin sənaye quruluşunda Azərbaycan neftinin misilsiz rolunu çox aydın və inandırıcı şəkildə açıqladı, respublikada iri neft emalı və kimya sənayesinin yaranmasında onun əhəmiyyətini göstərdi, xalqımızın iqtisadi və rifah halını yüksəltmək üçün həl ediliş perspektiv məsələləri müəyyənləşdirdi.

Mən inanıram ki, artıq o zaman Heydər Əliyev gələcək müstəqil Azərbaycan haqqında fikirləşirdi və Bakı neftinin bu mənada əhəmiyyətini bütün vacibliyi və genişliyi ilə başa düşürdü.

Məhz Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində respublikanın neftçixarma sənayesi yeni yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu və SSRİ-də dənizdə neft-qazçıxarmaın əsas və yeganə inkişaf bazası oldu. Dəniz neftçilərinin ixtiyarına kəşfiyyat, qazma və hasilat üçün ən müasir üzən qurğular, avadanlıqlar verildi. Yalnız Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, inadkarlığı sayəsində Bakıda Ümumittifaq "Xəzər dəniz neft qaz sənayesi" İstehsalat Birliyi təşkil edildi. Birlik ən müasir qaldırıcı kranları olan gəmilərlə, avtoqaldırıcı və üzən qazma qurğuları ilə, seysmoloji kəşfiyyat apararı, dənizdə boru xətləri çəkmək, dəniz metal qurğularını daşıyan xüsusi gəmilərlə təchiz edildi.

Heydər Əliyevin bu istiqamətdə fəaliyyətinin ən böyük uğuru keçmiş SSRİ-də tikilib istismara verilmiş ən böyük zavodun - Dərin özüllər zavodunun işə düşməsi oldu. Zavod dənizdə, dərin sularla platformalar salmaq üçün ağırlığı min tonlarla olan metal konstruksiyalar istehsal edir.

SSRİ-nin dağılması və müstəqilliyin əldə edilməsi Azərbaycanın qarşısında fəvqoladə kəskinliklə ölkənin və millətin ölüm-dirim prob-

niyu in 1971 году, в дни празднования юбилея нефтяной промышленности Азербайджана, где Гейдар Алиев в своих выступлениях ярко и убедительно раскрыл огромную роль азербайджанской нефти в развитии промышленной индустрии бывшей России и СССР, показал ее значение в становлении крупной нефтеперерабатывающей и химической промышленности республики и определил перспективные задачи, которые предстояло решить для подъема экономики и благосостояния нашего народа.

Я уверен, что уже в то время Гейдар Алиев думал о будущем независимом Азербайджане, четко сознавая роль бакинской нефти в дальнейшем развитии республики.

Именно в годы руководства Гейдара Алиева нефтедобывающая промышленность республики вступила в новый этап своего развития, стала главной и единственной базой СССР по освоению морской нефтегазодобычи. Морские нефтяники получают на вооружение самое современное оборудование и плавучие средства для разведки, бурения и добычи нефти. Только благодаря личному авторитету и настойчивости Гейдара Алиева в Баку создается Всесоюзное производственное объединение "Каспийморнефтегазпром". Оно оснащается самыми мощными морскими крановыми судами, самоподъемными и плавучими буровыми установками, специальными судами для проведения сейсмозащитки, прокладки морских трубопроводов, транспортировки морских металлоконструкций и т.д. Венцом деятельности Гейдара Алиева в этом направлении стало строительство и сдача в эксплуатацию крупнейшего и единственного в бывшем СССР Бакинского завода глубоководных оснований по изготовлению тысячтонных

лемини qoydu. Bu, həm Ermənistan tərəfindən təsəvvüzlə, həm də daxilədə baş verən siyasi qeyri-sabitlik, iqtisadi böhranla əlaqədar idi.

Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsi ilə vəziyyət kökündən dəyişməyə başladı. Prezident gündəlik problemlərin həlli ilə yanaşı, ölkəni çox ağır və dağıdıcı böhrandan çıxarmaq üçün siyasi və iqtisadi problemlərin həllini sürətlə həl etməli idi. Bunun üçün işə güclü, rəal əmil-vasitə tapmaq lazım idi. Belə bir uğurlu vasitə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən tapıldı - bu, iqtisadi dirçəlişi və siyasi sabitliyi təmin edə biləcək Azərbaycan nefti idi.

Heydər Əliyev tərəfindən işlənilib, qətiyyətlə həyata keçirilən neft strategiyası müstəqil Azərbaycan üçün ilk illərdən müsbət nəticələr verdi.

Azərbaycanın neft strategiyasında əsas həlledici istiqamət "Günəşli-Çıraq-Azəri" neft-qaz yataqlarının mənimşənilməsidir.

Lakin maliyyə imkansızlığı, münasib texnologiyaların uoxluğu onların mənimşənilməsinə illərlə uzadı. Azərbaycanın müstəqillik qazandıqı ilk illərin çətinlikləri məsələni bir qədər də yubadırdı. Ona görə də xarici kapitalın cəlb olunması və bu sahədə xarici mü-

металлических конструкций для строительства глубоководных морских платформ.

С распадом СССР и обретением независимости перед Азербайджаном с чрезвычайной остротой встала проблема выживания страны и нации, связанной с агрессией со стороны Армении, внутриполитической нестабильностью и экономическим кризисом.

С избранием Гейдара Алиева в конце 1993 г. Президентом Азербайджанской Республики ситуация в стране начала коренным образом меняться. Наряду с ежедневными, ему пришлось усердно решать проблемы политические и экономические, чтобы вывести страну из тяжелого кризиса. Надо было найти мощный реальный рычаг для ее осуществления. И он был найден Президентом Гейдаром Алиевым - азербайджанская нефть как стратегия экономического подъема и политической стабильности.

Разработанная и настойчиво проводимая Гейдаром Алиевым нефтяная стратегия независимого Азербайджана уже в первые годы стала давать позитивные результаты.

Главным направляющим нефтяной стратегии Азербайджана стало освоение нефтегазоносной структуры "Гюнешли-Чыраг-Азери".

Однако из-за отсутствия финансов и соответствующей технологии их освоение затянulo на многие годы. Это положение еще более усугубилось после приобретения независимости республики. И поэтому остро стал вопрос привлечения иностранного капитала и опыта освоения глубоководных месторождений.

Только благодаря железной воле, целеустремленности и дальновидности политики Гейдара Алиева стало возможным при-

включию крупнейших нефтяных компаний к разработкам богатейших месторождений нефти и газа на Каспии. Вондям этой исторической долговечности стало подписание 20 сентября 1994 года "Контракта века", одного из важных событий в истории XX века.

Выступая на торжественной церемонии подписании "Контракта века", наш Президент особо отметил: "...подписавши этот контракт, мы еще раз демонстрируем всему миру восстановление суверенных прав в Азербайджанской Республике, полную независимость Азербайджанского государства, полноправные владения нашего народа своими богатствами".

Нынешние и последующие поколения должны знать цену основному богатству нашей родины - каспийской нефти, если представлять настоящее и будущее нефтяной стратегии.

Просматривая многочисленные публикации по "Контракту века", часто встречаю такие слова: "впервые", "грандиозное", "исторический", "эпохальный" и прочие. И это, надо прямо сказать, соответствует действительности, что наглядно видно по результатам реализации данного исторического соглашения. Работа, связанная с "Контрактом века", явилась реальным шагом в освоении богатых энергетических запасов Каспия во имя развития мировой экономики, и в первую очередь, прикаспийских государств.

Интересно, что внимание зарубежных инвесторов привлекли месторождения, открытые и разведанные азербайджанскими нефтяниками в период руководства республикой Гейдара Алиева.

В настоящее время "Нефть Дашилары" стали опорной базой освоения новых морских месторождений. Силами специалистов "Пеннасойл" здесь построена газомо-

müasir beynəlxalq tələblər səviyyəsinə qaldırır. Onların çoxu beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi olan ingilis dilini öyrənməklə, dünyanı qabaqcıl xarici şərtlərdə xüsusi texnologiyaların istehsalat təlimləri keçmişlər.

"Əsrin müqaviləsi" üzrə neft sənayesinə qoyulmuş milyardlarla dollar yeni Azərbaycan iqtisadiyyatının istehsal fondlarıdır. Səvindirici haldır ki, Azərbaycanda "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində neft sənayesi ilə əlaqədar istehsal müəssisələrinin tikilməsi, yenidən qurulması və inkişafının əsası qoyulmuş, beynəlxalq standartlara uyğun müasir sənayenin təşkili və yüksəlişi üçün şərait yaradılmışdır.

Azərbaycan neftinin ölkə iqtisadiyyatı və sənayesinin inkişafında əhəmiyyətini Heydər Əliyev hələ keçən əsrin 60-cı illərindən bütün genişliyi ilə duyurdu. O, bir ölkə rəhbəri kimi, hələ 1971-ci ildə Azərbaycanda neft emalı üçün 100 illiyinə həsr olunmuş müşavirədə qeyriyyəti bildirdi ki, artmaqda olan neft istehsalı sənayenin digər sahələrinin, ilk növbədə isə iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən olan neft emalı və kimyanın inkişafına geniş imkanlar yaradacaq.

Bunu başa düşmək üçün Bakı neft emalı zavodlarında əsaslı yenidənqurmaın miqyasını qiymətləndirmək, 1967-ci ilin sonlarına bu müəssisələrdə yaranmış şərait üçün təsəvvür etmək vacibdir.

Həmin dövrdə neft emalı sahəsi üçün köhnəlmiş, vaxtını başa vurmuş xeyli miqdarda müəssisə, rezervuar parkları, neft-daşıma estakadaları xarakterik idi. Bu müəssisələrin zərərli tullantıları Qaraxəhər sənaye rayonunun atmosferini, Xəzər sahillərini çirkləndirir. Bakı əhalisinin sağlamlığına zərər yetirirdi.

Ölkədə "Məhsulun keyfiyyət nişanı" həyata keçirildiyindən istehsal olunan neft məhsullarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi kəskin problem kimi dayanırdı.

çoxsaylı və izmənçilikli istehsalat, rezervuarların, naqazların, naqazların. Vrednıye vybrosy s etix predpriyatıy zagraznyalı atmosferu Chernogorodskogo promrayona, poberejya Kaspıyskogo morya, nansıly usırb zdorovyu naselenıya goroda Baku. Ostryı stala problema povshenıya kachestva vypuskayemyx nefteproduktov, što bylo svyazano s vvedenıem v strane "Znaka kachestva produktsıy". Dlya baxınskıx neftepererabotçıkov etya problema oslojnyalas nızıkm texnıcheskım urovnem rıyda produktsıy s ızmenenıem sostava pererabatyvayemyı nefı. Dlya polnoy opepatıy tsıtuatsıy, slojıvshesya v etoy veducey otırasly ekonomıky respublıky, tselısoobrazno vspomınıt polozhenıe na neftepererabatyvayucey predpriyatıy respublıky k momentu prınyatıya Geydarom Alıyevıy reshenıya pı ee modernızsatsıy.

Na Novo-Baxınskıy NPP ız 20 deystvuyucey texnologıcheskıx ustanovek tolyko 3 bılı vvedeny v ekspluatatsıy v 60-x godax, na Baxınskıy NPP ız 30 deystvuyucey produktsıy - lısh 2 texnologıcheskıe ustanoıkı, a na BNY ım. Karaeva - lısh odna, a na zavode "Nefteqaz" produktsıy bılı postroyeny do 1950 goda.

Centralnoy zadatke otırasly stanovılas neobxodımosıy obespechenıya glubokoy pererabotky nefıyanıy sırya s tselıy maksımalnoy vıxoda nefteproduktov na edıncıy pererabatyvayemyı nefı. Reshenıe etoy zadatke tırebovalo prevoda neftepererabatyvayucey promıshlennostı na novıy kachestvennıy stupenıy, ımey vıdu shırokey vıvedenıe v produktsıy otırnıy tsıtuatsıy - destruktıvnoy razdelenıya tıyazhelyx odstatkov.

Kak ızvestno, glubına pererabotky nefı na baxınskıx neftepererabatyvayucey predpriyatıy v tıyalom po otırasly v nachale 70-x godov sostavlyala ne bolıee 50 procentov ot obıyema pererabotky nefı. Osnovnyıy je produktoy bılı ostatocnyıe mazuty.

Bır sırı istehsal müəssisələri texnıky baxımdan köhneldıyı ve SSRİ-nın müxtalıf neft regionlarında emal üçün göndərlən nüfıssıelerında çalısanlar üçün bu tələbı həyata keçırmək xeylı çatınleymışdı. Respublıka iqtısadıyatının bu aparıcı sahəsında yaranmış şəraıtı tam qıymetlendırmək üçün Heydər Əlıyevın bu sahənin yenıden qurılıması qərarını qəbul etmzedən əvvəl respublıka neft emalı müəssisələrinin vəziyyətini yada salmaq yerine düğerdı.

Yeni Bakı neftayırma zavodunda - NEZ-də işləyən 20 texnologiyadan yalnız 3-ü, Bakı NEZ-də işləyən 30 qurğudan yalnız 2-si, Qarayev adına BNZ-də isə yalnız 1-i 60-ci illərdə işə salınmışdı. "Nefteqaz" zavodunda müəssisələr 1950-ci ildən əvvəl tikilmişdi.

Neftayırma sahəsində əsas məsələ emal olunan xammal vahidindən maksimum məhsul almaq üçün neftin dərinə emalını təmin etmək idi. Məsələnin həlli neft emalı sənayesinin yeni keyfiyyət mərhələsinə keçməyi tələb edirdi, bunun üçün istehsalatla ikinci, təkrar emal prosesinin - ağır qalıqlarda destruktiv parçalanmanın təbiiq tələb olunurdu.

Mələmür ki, Bakı neftayırma müəssisələrində 70-ci illərin əvvəllərində xammal 50 faiz məqsədlə məhsul çıxımı ilə emal edilirdi, yerdə qalını qalıq mazutu olurdu.

tom ot obıyema pererabotky nefı. Osnovnyıy je produktoy bılı ostatocnyıe mazuty.

Prınyımay vaxnıyşıy roly nefıtepererabatyvayucey ve nefıtekhımycheskıy promıshlennostı v ekonomıky Azerbaydjanıy Geydar Alıyev, ızvıy chıstoyenıe del ve zadatke, stoıyace pıred otırasly, v pıerıyuy onerıyey organızet rabotıy pıo sostavlenıy programıy modernızsatsıy otırasly pıo vsem texnıko-ekonomıcheskıy ve sotsıalno-ekologıy chıskıy aspektam. K etoy rabote prıshloıyot shırokyıy kruq ızvıy ve spetsıalıstov.

Pırevodıene vsemıy kompleksıy meıropıyatsıy pıo korennoy rekonstruksıyıy predusmatrıvalo pırejde vısego srosredotocnenıe pererabotky vsemıy nefıy na dıvıx nefıtepererabatyvayucey zavodax - BNYX ım. Va İlyıcha ve BNY ım. XXII syezda KPCC, sıo spetsıalızsatsıy pıerıyoy ız nıx na glubokoy toplınoy pererabotke nefıy ve vıterıygo - na produktsıyde smazocnyıy masıov.

Osnovnyıy leytmotıvıy programıy bılı efıfektıvnoy ızpolızovanıe pererabatyvayemyıx nefıy zarubejnyıx stranıy ve pırejde vısego unıkalnyıx azerbaydjanıskıx nefıy ve s tselıy ızvıyelenıy ee glubınıy ve snıjıenıya energıyresırsıov na edıncıy vyrabatyvayemyıx nefıteproduktoy, ızvıyşaya prı etom kachestvo vyrabatyvayemyıx nefıteproduktoy. Krome toyo, v sotsıyetsıvnoy meıdunarodnyıy tırebovanıy nıy neobxodımo bılı obespechenıy vıxudıy nestılırovıyannıx benzınoy, sıznıty zagıraznenıe okrujıyayucey srodyıy v promıshlennostıy do sıvremennıy tırebovanıy, s tselıy ızvıyelenıya ekologıy goroda Baku vınesıty osnovnyıy obıyektıy xıranenıya ve nalıvıya nefıteproduktoy za pıredely goroda, nıremsıtenıty ız promıshlennoy zonyıy vıvıdıya nefıtepererabatyvayucey zavodıy vsemıy glubınıy pomoshanıy, postroyıtıy dıy nıresıstıonıcey novıyey kılıyey domay, osıtsıyetsıvnoy sotsıalnoy programıy otırasly, t.e. post-

Məhz həmin dövrdə Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatında neft emalı və neft-kimyə sənayesinin roluna xüsusi əhəmiyyət verərək, bu sahənin qarşısında duran problemləri və məsələləri dərindən və əsaslı şəkildə həll etmək üçün bütün texniki-iqtisadi və sosial-ekoloji aspektlərini nəzərə alaraq modernizasiya proqramını təklif və təşkil edir. Bu işə alim və mütəxəssislərin böyük bir qismi cəlb olunur.

Bütün kompleksdə köklü rekonstruksiya tədbirlərinin keçirilməsi ən əvvəl bütün neftin iki neft emalı zavodunda - ilıç adına EBNZ və Sov.İKP XXII qurultayı adına NEZ-də cəmləndirilməsini nəzərdə tuturdu. İlıç adına zavod neftin tam və əsaslı emalı yolu ilə yanaşı, ikinci zavod işə sürüklü yağların istehsalına yönəldildi.

Proqramın əsas leytmotivi belə idi:

HASIL OLUNAN NEFT MƏHSULLARININ KEYFİYYƏTİNİ artırmaqla emal olunan neftlərdən, xüsusilə unikal Azərbaycan neftindən effektiv istifadə etmək, hasil olunan neft məhsulları vahidinə zərflənən enerji daşıyıcılarının miqdarını azaltmaq. Bundan başqa, bəyənəlxalq standartlara uyğun olaraq təhlil edilmiş benzinin istehsalını təmin etmək, sənaye rayonlarında ətraf mühitin çirklənməsini müasir tələblər səviyyəsinə qədər azaltmaq. Bakının ekoloji vəziyyətini qorumaq məqsədilə neftin doldurulması və saxlanması üçün istifadə olunan obyektləri şəhərdən kənara çıxarmaq, neft emalı zavodlarının yaxınlığındakı sənaye zonalarının bütün yaşayış binalarını köçürmək, köçürülənlər üçün yeni yaşayış binaları tikmək, sosial proqramı həyata keçirmək, yeni neft emalı işə məşğul olan fəhələrlər üçün sosial-məişət obyektlərinin inşasını təmin etmək.

Əsaslı rekonstruksiya proqramına görə ilk növbədə neft emalı zavodlarında neftin müxtəlif emalının əsası olan müasir texnologiyaların inşası nəzərdə tutulurdu. Yeni: Yeni Bakı NEZ-də ELOU-AVT-6 qurğusu-

roytiro sosialno-bytovyye obyekty dlya neftepererabotchikov.

По проекту коренной реконструкции в первую очередь на нефтеперерабатывающих заводах предусматривалось создание современных технологических комплексов, являющихся основой передовой нефтепереработки, а именно: на Ново-Бакинском НПЗ строительство и ввод в эксплуатацию установки ЭЛОУ-АВТ-6, каталитического риформинга и каталитического крекинга, производство электродного кокса; на Бакинском НПЗ строительство и ввод в эксплуатацию высокопроизводительных ЭЛОУ-АВТ-6 и установок по улучшению качества нефтяных масел.

Благодаря огромному авторитету Гейдара Алиева, настойчивости, повседневному контролю и помощи, ответственности за выполнение ввода объектов в намеченные сроки, модернизация нефтеперерабатывающей отрасли стала претворяться в жизнь. Для того, чтобы представить масштабы проведенной работы в этом направлении, проследим этапы строительства и ввода объектов по заводам.

Знаменательным событием в республике стал ввод в эксплуатацию установки ЭЛОУ-АВТ-6 на Ново-Бакинском НПЗ (ныне "Азербейнеджен"). Самая современная по тому времени высокопроизводительная комбинированная атмосферно-вакуумная установка с блоками подготовки нефти и вторичной перегонки бензина мощностью 6 млн. тонн сырой нефти в год, оборудование для которой было поставлено из Германии фирмой "GRIMMA". Установка предназначалась для переработки смеси нефтей и получения широкой гаммы высококачественных нефтепродуктов. Ввод этого комплекса позволил ликвидировать 6 морально и физически изношенные установки, увеличить выход светлых

нефти, значительно снизить затраты на единицу получаемой продукции. Расходы на строительство комплекса окупались почти за 2 года эксплуатации.

В 1979 году на этом же заводе вводится в строй современная установка каталитического риформинга по западной технологии, что позволило выпускать высокооктановое неэтилированное автомобильное, пользующееся высоким спросом на мировом рынке.

В 1981 году также при непосредственном участии Гейдара Алиева на Бакинском НПЗ (ныне ПО "Азербейнеджен") был введен второй аналогичный комплекс ЭЛОУ-АВТ-6 мощностью по переработке нефти 6 млн. тонн в год. Как вспоминает сам Гейддар Алиев на встрече с работниками объединения "Азербейнеджен", в те годы он не раз посещал строительство комплекса, интересовался ходом работ на этом объекте.

Пуск ЭЛОУ-АВТ-6 в эксплуатацию выдался в большой трудовой праздник. Гейддар Алиев награждал высокими государственными наградами наиболее отличившихся строителей, монтажников, нефтепереработчиков.

В этот же период по программе коренной реконструкции на нефтеперерабатывающих предприятиях строится и сдается в эксплуатацию установки по улучшению качества топлива и масел. На эти цели за счет настойчивости и инициативы Гейдара Алиева было выделено и освоено почти 500 млн. рублей. Перед учеными и специалистами была поставлена задача осуществления реконструкции на основе создания и внедрения современных высокопроизводительных комплексов по прогрессивной технологии, комбинирования установок, широкого применения автоматизированных систем управления производственными процессами и заводов в целом.

ni artırmaq, məhsul vahidində sərf olunan xərcləri azaltmaq mümkün oldu. Kompleks öz xərclərini 2 ilə çəkdi.

1979-cu ildə həmin zavodda qərb texnologiyası üzrə müasir katalitik reforminq qurğusu da quraşdırıldı. Qurğu dünya bazarında yüksək tələbat olan yüksək oktanlı etiləşdirilmiş avtomobil benzini buraxmağa imkan verdi.

1981-ci ildə yenə də bilavasitə Heydər Əliyevin iştirakı ilə Bakı NEZ-də "Azərneftyağ" zavodunu ikinci analozi ELOU-AVT-6 kompleksi işə salındı. Qurğu ildə 5 milyon ton neft emalı üçün nəzərdə tutulmuşdu Heydər Əliyev "Azərneftyağ" birliyinin işçiləri ilə görüşündə xatırladığı kimi həmin illərdə o, kompleksə bir neçə dəfə baş çəkmiş, obyektə işlərin gedişi ilə maraqlanmışdı. ELOU-AVT-6 qurğusunun işə salınması böyük təntənəyə çevrilmişdi. Heydər Əliyev qurğunun tikintisində fərqlənən inşaatçıları, quraşdırıcıları, fəhlələri yüksək dövlət mükafatları ilə mükafatlandırdı.

Həmin dövrdə əsaslı rekonstruksiya proqramına əsasən neft emalı müəssisələrində yatacaq və yağların keyfiyyətini daha da yaxşılaşdıran qurğular inşa edilib istismara verildi. Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və nadkarlığı sayəsində bu işlər üçün 500 milyon manat ayrılmalı və sərf edilmişdi.

O, alimləri və müəssisələrin qarşısında sərt qoymuşdu ki, rekonstruksiya müasir, yüksək istehsal gücündə olan, müterəqqi texnologiyaya kombine edilmiş qurğular, istehsalı av-

V соответствии с намеренной программой современной модернизации нефтеперерабатывающей и нефтехимической промышленности республики в 1980-1990 гг. были построены и пущены в эксплуатацию такие современные и высокопроизводительные комплексы, как установка замедленного коксования с целью производства электродного кокса из отходящего тяжелого остатка, комбинированная установка каталитического крекинга с блоком гидроочистки сырья для увеличения глубины переработки нефти и другие.

Правительство республики при непосредственном участии Гейдара Алиева разработало и представило на рассмотрение союзного руководства программу развития и других отраслей промышленности республики. Утверждаемая в высших инстанциях СССР, она определяла направления динамического и всестороннего развития промышленного производства в Азербайджане, намечала конкретные меры по коренному совершенствованию структуры промышленности, развития экономики республики.

Мы знаем, что главную базу нефтепереработки и сегодня составляют эксплуатируемые установки первичной переработки нефти ЗЛОУ-АВТ-6, каталитического крекинга, реформинга и другие, которые в короткий срок, в 1976-1981 гг. были построены при непосредственном участии руководителя республики Гейдара Алиева.

tomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi ilə idarə edən zavod və səxlləri yaradılması nəzərdə tutulmaqla həyata keçirilsin.

Respublikanın neft emalı və neft kimya sənayesinin əsaslı modernizasiya proqramına uyğun olaraq 1980-1990-cı illərdə ayrılmış ağır qalıqdan elektrod koksu istehsalı üçün, istehsal gücü böyük olan müasir kompleks və xammalı su ilə təmizləmə bloku olan kombine edilmiş katalitik kreking qurğusu tikilib istismara verilmişdi.

Respublika hökuməti Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə İltifaq rəhbərliyinə Azərbaycanın digər sənaye sahələrinin də inkişafı nəzərdə tutulan proqram hazırlayıb baxılmağa təqdim etmişdi. SSRİ-nin yüksək instansiyalarında təsdiq olunmuş proqram Azərbaycanda sənaye istehsalının dinamik və hərtərəfli inkişafını müəyyənliyirdi, sənaye strukturunun əsaslı təkmilləşdirilməsinin konkret tədbirlərini müəyyənliyirdi.

Malumdur ki, bu gün də neft emalı sənayesinin əsası 1976-1981-ci illərdə çox qısa müddətdə, bilavasitə respublikanın rəhbəri Heydər Əliyevin iştirakı ilə tikilib istifadəyə verilmiş, indi də istismarda olan ELOU-AVT-6 ilkin neft emalı qurğusu, katalitik kreking, katalitik reforminq və s. qurğulardır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakı neft emalı müəssisələrinin yenidən əsaslı qurulması sayəsində həmin dövrdə tətbiq edilən texnoloji proseslər neftin əsas emalını, neft məhsullarının yüksək keyfiyyətini, onların geniş çeşidini təmin edir ki, onlar da növbəti respublikanın daxili tələbatını ödəyir, hətta xeyli miqdarda xarici bazarlara da çıxarılır.

1980-ci illərin axırlarında Azərbaycanın neft emalı və neft-kimya sənayesinə kapital qoyuluşu demək olar ki, tamamilə dayandırıldı. Bundan başqa, SSRİ-nin dağılması, keçmiş iqtisadi əlaqələrin pozulması, müstəqil qazandıqdan sonra respublikamızın iqtisadi blokadaya alınması ölkəmizin neft emalı və

Благодаря коренной реконструкции бакинских нефтеперерабатывающих предприятий, проведенной по инициативе Гейдара Алиева, внедренные за этот период технологические процессы позволили обеспечить глубокую переработку нефти современное качество нефтепродуктов, их широкий ассортимент. Производимые продукты не только удовлетворяли потребности республики в основных нефтепродуктах, но и в значительных количествах экспортировались на внешний рынок.

В конце 80-х годов капиталоинтензивная нефтеперерабатывающая и нефтехимическая промышленность Азербайджана была почти приостановлена. Кроме того, разрыв СССР, разрыв старых экономических связей, блокада нашей республики оказали отрицательное влияние на работу нефтеперерабатывающих и нефтехимических предприятий нашей страны; одна производственная мощность была приостановлена, другие - снизили свою производительность.

Однако сегодня начинается второе изорждение нефтехимического комплекса нашей республики. После выбора народом Гейдара Алиева Президентом нашей суверенной республики, привлечение огромных зарубежных инвестиций в развитие отрасли, подписание "Контракта века" и других последующих контрактов на разработку новых перспективных месторождений, Азербайджан снова превращается в одну из крупнейших нефтедобывающих регионов мира. С увеличением добычи нефти в республике будет возрастать и роль нефтеперерабатывающей и нефтехимической промышленности в экономике республики, решение поставленной Президентом задачи: "Азербайджан должен стать одной из передовых стран мира".

Став Президентом Азербайджанской Республики, Гейдər Алиев уже с первых

neft-kimyə sənayesinə öz mənlı təsirini göstərdi. bəzi istehsal müəssisələri dayandırıldı, digərləri isə fəaliyyətinə çox aşağı məhsuldarlıqla davam etdirdi.

Lakin bu gün respublikamızın neft-kimyə kompleksi ikinci yüksəliş illərini, intibah, dirçəliş dövrünü yaşayır.

Xalq tərəfindən Heydər Əliyevin müstəqil respublikamızın prezidenti seçilməsi, müxtəlif istehsal sahələrinə külli miqdarda xarici investisiyaların qoyulması, "Əsrin müqaviləsi"nin və digər müqavilələrin bağlanması nəticəsində Azərbaycan yenidən dünyanın ən zəngin neft regionlarından birinə çevrilir. Çıxarılan neftin artması ilə əlaqədar respublika iqtisadiyyatında neft emalı və neft-kimyə sənayesinin rolu artacaq, prezidentin "Azərbaycan dünyanın qabaqcıl ölkələrindən biri olmalıdır" qərarı uğurla həyata keçəcək.

1993-cü ildən - Azərbaycan respublikasının prezidenti olduğu ilk günlərdən Heydər Əliyev neft emalı sənayesindəki vəziyyətə yenidən xüsusi diqqət yetirməyə başladı. O,

дней уделял большое внимание положению дел в нефтеперерабатывающей промышленности. Он посещает комплекс ЭЛОУ-АВТ-6 - первого коренной реконструкции отрасли.

Мне, как участнику этой встречи, особенно запомнились слова, сказанные Гейдаром Алиевым об установке ЭЛОУ-АВТ-6: "Я помню, как мы радовались, когда строилась, возводилась эта установка. Потому что строительство такой установки в то время было новаторским шагом для Азербайджана. Сдача в эксплуатацию этой установки происходила в торжественной обстановке. И я очень рад, что установка работает и сегодня, и что мне снова удалось приехать сюда".

Безусловно, внимание Президента как нельзя лучше мобилизует тружеников "Азербайджан" работать хорошо, отдавать все силы и умение на повышение экономических показателей завода. Далее он непосредственно следит за ходом

первого в строительстве и ввода в эксплуатацию двух уже более современных атмосферно-вакуумных установок мощностью по 2 млн тонн нефти в год на "Азербайджан", закупленных по передовой технологии в США и Южной Корее.

Затем он берет под свой личный контроль финансирование и строительство комплекса по производству высококачественных дорожных битумов, закупленного у фирмы "Pörner" США.

Пуск этой установки в марте 2001 года произошел при личном участии Президента в торжественной обстановке и, как высказывались многие участники митинга, придало труженикам уверенность в будущее завода и республики в целом.

Этот комплекс, как отметил Гейдар Алиев, позволит обеспечить высококачественным дорожным битумом строительство и реконструкцию транскавказской автомагистрали Баку-Поти, предусмотренной по линии ТРАСЕКА и грандиозной международной программы "Шелковый путь".

В 2001 году пущен в эксплуатацию комплекс очистки дизельного и реактивного топлива с получением из них отходов цен-

работ и принимает конкретные меры для ускорения строительства и ввода в эксплуатацию двух уже более современных атмосферно-вакуумных установок мощностью по 2 млн тонн нефти в год на "Азербайджан", закупленных по передовой технологии в США и Южной Корее.

Затем он берет под свой личный контроль финансирование и строительство комплекса по производству высококачественных дорожных битумов, закупленного у фирмы "Pörner" США.

Пуск этой установки в марте 2001 года произошел при личном участии Президента в торжественной обстановке и, как высказывались многие участники митинга, придало труженикам уверенность в будущее завода и республики в целом.

Этот комплекс, как отметил Гейдар Алиев, позволит обеспечить высококачественным дорожным битумом строительство и реконструкцию транскавказской автомагистрали Баку-Поти, предусмотренной по линии ТРАСЕКА и грандиозной международной программы "Шелковый путь".

В 2001 году пущен в эксплуатацию комплекс очистки дизельного и реактивного топлива с получением из них отходов цен-

работ и принимает конкретные меры для ускорения строительства и ввода в эксплуатацию двух уже более современных атмосферно-вакуумных установок мощностью по 2 млн тонн нефти в год на "Азербайджан", закупленных по передовой технологии в США и Южной Корее.

Затем он берет под свой личный контроль финансирование и строительство комплекса по производству высококачественных дорожных битумов, закупленного у фирмы "Pörner" США.

Пуск этой установки в марте 2001 года произошел при личном участии Президента в торжественной обстановке и, как высказывались многие участники митинга, придало труженикам уверенность в будущее завода и республики в целом.

ABŞ-in "Merikem" firmasının texnologiyası əsasında işləyir.

Hazırda respublikanın neft emalı kompleksini iki istehsal müəssisəsi - "Azərneftyanacaq" və "Azərneftyağ" zavodlarını özündə birləşdirir.

Prezident H.Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanı həyata keçirilən iqtisadi reformalar neft-qaz istismarının artırılması ilə yanaşı, respublikanın neft emalı edən komplekslərinin də müasirləşməsinə təaləməsinə nəzərdə tutur. Azərbaycan ailəninin xənci firmaları birgə işləyib hazırladığı və həyata keçirilməsi 2010-cu ilədək nəzərdə tutulan konsepsiyaya yuxarıda adları çəkilən zavodların modernizasiyası, emal olunan neftin optimal həcmi, dəqiq tələbatı ödəyən əsas neft məhsullarının istehsalı, hazırkı bazarı neft məhsullarının satışını təşkil etməklə zavodları müasirləşdirmək üçün onların maliyyələşdirilməsi daxildir.

Səhənin təchizat vasitələrinin texniki baxımdan tamamilə yeniləşdirilməsi ilə yanaşı, respublikada tikinti sənayesinin inkişafı üçün tədbirlər həyata keçiriləcək, inşaat və quraşdırma təşkilatları tikinti materiallarının istehsalını genişləndirəcək.

Respublika sənayesinin inkişafına prezident diqqətinin bir xüsusiyyəti də qeyd etmək istərdim. İki dəfə 70-ci illərdə onun

noğo produktu - neftənovox kislot no texnologiya firması "Merikem" ŞŞA.

V nastoyashcheye vremya neftepererabatyvayushiy kompleks respubliky vlyuchayet v sebye dva krupnykh proizvodstvennykh obyektov: "Azerneftekhadzhar" i "Azernefteyag".

Ekonomicheskiye preobrazovaniya, osushchestvlyayemye v Azerbaydzhaney v nastoyashcheye vremya pod rukovodstvom Heydara Aliyeva naryadu s krupnomashtabnoy zadachey podnyema neftegazodobychi, predusmatrivayut takzhe modernizatsiyu neftepererabatyvayushchego kompleksa respubliky. Konceptsiya razvitiya etogo kompleksa do 2010 goda, razrabotannaya azerbaydzhaniskimi spetsialistami pri uchastii vedushchey zarubezhnoy firm, vlyuchayet v sebye modernizatsiyu vyshcheykazannykh zavodov, opredeleniye optimalnykh obmyemov pererabotki neftyi, proizvodstva osnovnykh nefteproduktov dlya udovletvoreniya potrebnostey vnutrennego rynka, prodazhi ikh na vneshnem rynke s uchetoм polucheniya finansovykh sredstv dlya modernizatsii neftepererabatyvayushchey zavodov.

Naryadu s zadachey tekhnicheskogo perevorozheniya otprasy, budut osushchestvleny i mery po razvitiyu v respubliky bazy stroitelnoy indyustrii, rasshirniyu stroitelnykh i montajnykh organizatsiy, proizvodstvu stroitelnykh materialov.

Sleduyet otmetit' eshe odnu osobennost' podhoda Heydara Aliyeva k razvitiyu promyshlennosti respubliky. Tak, vpervyye v 70-e gody po ego ukazaniyu v programe korrennoy rekonstruktsii neftepererabatyvayushchey i neftekhimicheskoy otprasy predusmatrivalsya kompleksnyy podkhod k resheniyu ekologicheskikh problem kak po okhrane vozdukhnoy, tak i vodnoy basseyna. Esli okhrana vozduxa byla svyazana s vnesheniym sovremennyykh protsessov i gertimizatsiyey primenyaemogo ob-

ğosteriği ilə neft emalı və neft-kimyə sahələrinin əsaslı yenidən qurulması proqramında həm havanın, həm də su hövzələrinin ekoloji problemlərinin kompleks həlli nəzərdə tutulurdu. Əgər atmosferin mühafizəsi müasir proseslər və istifadə olunan avadanlıqda hermetikliyin tətbiqi ilə təmin olunmuşdusa, Xəzər dənizinin mühafizəsi məqsədi ilə isə neft emalı müəssisələrinin tullantı sularının təmizlənmək üçün bioloji təmizləyici qurğular kompleksli istismara verilməsi.

"Azərneftyanacaq" zavodundakı təntənələr zamanı Heydər Əliyev bunu xatırlayaraq demişdi:

"25 il bundan əvvəl proqram təsdiq olunduqdan sonra yüksək səviyyəli yığıncaqlardan birində mən böyük nitqə çıxış etdim. Orada dedim ki, bizim bu proqramı həyata keçirməyimiz nəticəsində "Qara şəhər" tamamilə təmizlənməli, bütün his, dudu, zərərli maddələr yoxa çıxacaq və burada ağaclar, güllər əkiləcək, yaşayış evləri tikiləcək.

İnanın, mən o qədər şad və xoşbəxtəm ki, 25 ildən sonra görülmüş işlərin bəhrəsini görürəm... "Qara şəhər"dən əsar-ələmət qalmayıb, burada gözəl yaşayış binaları tikilib, ağaclar, güllər əkilib..."

Yaranmasına görə Bakı nefti ilə sıx əlaqədə olan kimya sənayesinin inkişafına da ölkə başçısı bu cür yanaşmanı tələb etdi. Respublikada kimya kompleksinin əsası - EP-300 istehsalatı məhz Azərbaycan neftinin yüngül fraksiyaları sayəsində mümkün olmuşdu. Və məlumdur ki, Bakı nefti bir sıra şəhərlərin yaranmasına, o cümlədən Sumqayıt, Salyan, Neftçala şəhərlərinin inkişafına səbəb olmuşdu.

Bu gün də Xəzər dənizində neft, qaz istismarı zamanı ekologiyanın qorunması məsələlərinin, Xəzərin təmizliyinin, dənizin bioloji ehtiyatlarının qorunmasına böyük diqqət yetilir.

рудовать, то для охраны Каспийского моря был введен в эксплуатацию комплекс сооружений биологической очистки сточных вод нефтепереработки.

Во время сам Heydar Aliyev вспоминает о речи на торжествах в ПО "Azernefteyag".

"... 25 лет назад, после утверждения программы, я выступил с большой речью на одном из собраний высокого уровня. Я там сказал, что мы осуществим эту программу, в результате чего "Черный город" совершенно очистится, вся копоть, сажа и вредные вещества исчезнут и здесь посадят деревья, цветы и будут построены жилые дома.

Поверьте, я так рад и так счастлив, что спустя 25 лет я вижу плоды произведенной работы... нет никаких следов "Черного города"... здесь построены прекрасные жилые дома, посажены деревья и цветы..."

Такого же подхода он требовал и к развитию химической промышленности республики, которая также обязана своим становлением бакинскому неftи. Так, основа химического комплекса республики - производство этилена и пропилена ЭП-300 своим появлением обязана близкому фракциям азербайджанских нефтей.

Известно, что бакинская нефть дала толчок к созданию и становлению городов, в том числе таких, как Sumqayıt, Salyan, Neftçala и т.д.

Bu istiqamətdə xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq, sənayenin normativ bazasının yaradılması, ekoloji texnologiya və əvadanlığın tətbiqi respublikanın sənayesinin müxtəlif sahələrində beynəlxalq tələblərə uyğun bir şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verir.

Bütün bunlar xalqımızın texniki, intellektual dünyagörüşünün və cəmiyyətimizin sosial fəayətının neft sənayesi ilə görünən və görünməyən tələrlə bağlı olduğunu sübut edir.

Prezident Heydər Əliyev fenomeni onun Azərbaycan neftinin dünya siyasətindəki çoxəsrlik tarixini dərindən öyrənərək, neftin Azərbaycanın inkişafında necə vacib rol oynadığını və oynayacağını başa düşərək, müstəqil Azərbaycanın iqtisadi inkişafı və sosial tərəqqisində əsl lokomotiv çevrilmiş neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsindən və respublikanın neft yataqlarının maksimum səmərəli işlənməsindən ibarətdir.

Heydər Əliyevin dünyanın aparıcı dövlətlərinin başçıları və xarici işgüzar dairələrin nümayəndələri ilə görüşləri, apardıqları danışıqlar Azərbaycanın neft iqtisadiyyatının inkişafı xəttinin düzgünlüyünə onları inandırmaq bacarığı müasir sənayə potensialına, iqtisadi inkişafatə malik respublikanın dünyanın müxtəlif ölkələri birliyinə inteqrasiyasında çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Respublikanın kimya sənayesinin də inkişafı neft strategiyasının müvafiqyyətlə həyata keçirilməsi ilə bağlıdır.

И сегодня в работах, проводимых по добыче нефти и газа в Каспийском море, огромное внимание уделяется вопросам экологии, сохранению чистоты Каспия и биологических ресурсов моря.

Сотрудничество с зарубежными компаниями в этом направлении позволило перенять современный международный опыт как в создании нормативной базы, так и внедрении экологических технологий и оборудования в другие отрасли промышленности республики.

Все это свидетельствует об исторической роли бакинской нефти, связанной видимыми и невидимыми нитями с технической, интеллектуальной, мировоззренческой и социальной значимостью жизни нашего общества, нашего народа.

Феномен Президента Гейдара Алиева заключается в том, что он, всесторонне изучив многовековую историю азербайджанской нефти в мировой политике и глубоко осознав ее важную роль в развитии Азербайджана, разработал и претворил в жизнь нефтяную стратегию, ставшую настоящим локомотивом экономического развития и социального прогресса независимой Азербайджанской Республики.

Встречи и переговоры Президента Гейдара Алиева с главами ведущих государств мира, представителями зарубежных деловых кругов, его удивительная способность убеждать в верности избранного курса неубедительно экономическое развитие Азербайджана имеют судьбоносное значение для азербайджанского народа, интеграции республики в прогрессивное мировое сообщество как экономического развитого государства, имеющего современный промышленный потенциал.

С успешным претворением в жизнь нефтяной стратегии связано развитие и химической промышленности республики.

SON SÖZ

Bu əsəri tamamlıyaraq demək istədim ki, respublikanın kimya sənayesi bu gün yeni yüksəlmiş dövrünə keçir. Öytd etmək lazımdır ki, "Əsrin müqaviləsi"ni bağlandıqdan sonra kimya sənayesi üçün xarici firmaların əməkdaşlıq və birgə proqramların işlənilib hazırlanması üçün geniş imkanlar yarandı.

Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrində olduğu kimi, keçid dövründə Heydər Əliyevin gözlərilə ili struktur dəyişikliyi aparılır, muassisələr səhmdar cəmiyyətlə çevrilir ki, onları da bir hissəsi özəlləşdiriləcək. Bu, müstəqil Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar münasibətlərinə keçidi üçün çox vacibdir.

Təsədüf deyil ki, Heydər Əliyev 1999-cu ilin martında Sumqayıtda olarkən demişdi: "Bu gün bizim sənayemiz, iqtisadiyyatımız bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında qurulmalıdır. Bizim vətənlimiz sənayə müəssisələrini müasir tələblərə, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırmaq, onlara yeni həyat verməkdir".

Bu sözlər Heydər Əliyevin respublikanın kimya sənayesinin inkişafına diqqət və qayğısının təzahürüdür.

Onu da demək lazımdır ki, respublikanın prezidenti, çox hörmətli Heydər Əliyevin fəstəqlidyi "Azərbaycanın 2002-ci il dövlət büdcəsi haqqında" adı formalaşdırılan Etilen-poliolenin zavodunun fəayliyyatının yaxşılaşdırılması və gücləndirilməsi haqqında xüsusi bənd öz əksini tapmışdır. Hazırda müəssisənin əhəngdar işi təmin olunur, onun xammal təchizatı qaydaya düşüb, indi istehsal olunan məhsulun realizasiyası məsələsi kəskin

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Bзаключение хотелось бы сказать, что химическая промышленность республики сегодня переживает новый подъем.

Необходимо отметить, что после подписания "Контракта века" для химической промышленности появились большие возможности сотрудничества с индустриями и разработки совместных программ. Как и в других отраслях экономики Азербайджана в переходный период по указанию Гейдара Алиева проводятся структурные изменения, предприятия химической промышленности преобразуются в акционерные общества, часть которых будет приватизирована. Это очень важно для перехода экономики суверенного Азербайджана на рыночные отношения.

Не случайно, что во время визита в Sumqayıt в марте 1999 г. Гейдәр Алиев сказал: "Сегодня наша промышленность, экономика должны строиться на основе принципа рыночной экономики. Именно поэтому, созданные в прошлом в Sumqayıt промышленные объекты, сегодня не работают с прежней мощностью. Наша задача - приспособить промышленные предприятия к современным требованиям, принципам рыночной экономики и дать им новую жизнь". Эти слова являются одним из проявлений поддержки Гейдара Алиевым развития химической индустрии республики.

Хотелось бы еще добавить, что после того как в Указе о формировании Госбюджета Азербайджана на 2002 год, подписанном Президентом республики мнџдунаціоналным Гейдара Алиевым, нашлн свое отражение специальный

dayandır. İş ondadır ki, son illərdə bir sıra MDB ölkələrində kimya müəssisələrinin işi bərpa olunub, kimyavi məhsulların istehsalı sürətlənib. Bununla əlaqədar MDB məkanında yaranmış rəqabət nəzərə alınaraq, kimya məhsullarının satışı məsələsi kimya sənayemizin çox mühüm, həyati və cəlb məsələsi olmalıdır.

Avropanın qərb və şimal-qərb ölkələrinə, o cümlədən Skandinaviya ölkələri bazarlarına geniş pəncərə məhz Baltıqyanı ölkələrdən açılır. Digər tərəfdən bu ölkələr islahatlar aparmaqda, dünya bazarlarına məhsul çıxarmaqda böyük təcrübəyə malikdir.

Əldə olunmuş müqaviləyə görə yaxın dövrdə Latviyada BM-lər (Birgə Müəssisələr) yaradılacaq, onlar ilk növbədə bizim respublikanın müəssisələri tərəfindən istehsal olunmuş məhsulların satışını tənzimləyəcəkdir. Artıq ilk belə bir BM - "Azball" birgə müəssisəsi öz fəaliyyətinə başlamışdır.

Baltıqyanı ölkələrdə polietilen məmulatları, mütləqəşdirilmiş izopropil spirtinə (yeri gəlmişkən deyim ki, bu qiymətli kimyavi məhsul dünyada ən yüksək keyfiyyətinə görə 4 beynəlxalq mükafata, o cümlədən Parisdə Beynəlxalq "Arka Avropa" qızıl mükafatına layiq görüldü), avtomobillər üçün tormoz mayesi, antifriz və s.-ə böyük tələbat vardır. Lap yaxın vaxtlarda "Azball" Azərbaycan-Latviya birgə müəssisəsinin sexlərində respublikamızda alınan kimyavi xammal və yarımfabrikatlar əsasında polietilen örtüklər, paketlər və digər xalq tələbatı mallarının istehsalı nəzərdə tutulur. Birgə müəssisədə yeni kimyavi məmulatların istehsalı üçün müasir texnologiyaların quraşdırılması da nəzərdə tutulub.

Bütün bunlar bizim perspektiv gələcək üçün nəzərdə tutduğumuz planların yalnız başlanğıcıdır.

XX əsrin sonuncu çərçivəsində Azərbaycanın kimya sənayesinin inkişaf tarixi və onun perspektivləri haqqında fikirlərimi yekunlaşdıraraq inamla deyə bilərəm ki, bu tarix Heydər Əliyevin adı ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır.

пункт о дальнейшем улучшении и усилении деятельности завода "Этилен-полиэтилен" и стала обеспечиваться ритмичность его работы, нормализовалось его снабжение сырьем, более остро встал вопрос о реализации производимой продукции. Дело в том, что за последние годы химические предприятия ряда стран СНГ возобновили и усилили работу по выпуску химических продуктов. Поэтому вопрос реализации химической продукции республики на сегодня является злободневным и крайне актуальным. А широкие возможности на рынках западных и северо-западных стран Европы, в том числе и Скандинавии, открываются именно с прибалтийских республик. С другой стороны, эти страны имеют сравнительно больший опыт по проведению экономических реформ и выставлению товаров на мировой рынок.

По достигнутому соглашению в Латвии будут созданы СП, которые в первую очередь займутся регулировкой реализации химических продуктов, выпущенных предприятиями нашей республики.

В прибалтийских странах имеется большой спрос на полиэтиленовые изделия, абсолютурованный изопропиловый спирт (кстати, этот ценный химический продукт за самое высокое качество в мире удостоен Международной золотой премии "Арха Европы"), тормозную жидкость и антифриз для автомобилей и т.д. В очень скором времени намечается выпуск в цехах "Azball" полиэтиленовых покрытий, пакетов и других товаров народного потребления на основе химических сырья и полуфабрикатов, получаемых в Азербайджане. Предусмотрено также установить на новом СП современное технологическое оборудование для производства и переработки новых химических изделий.

И все это - только лишь начало предусмотренных нами больших планов на будущее.

Подытоживая вышеизложенное об истории развития промышленной химии Азербайджана последней четверти XX века и ее перспективах, можно с уверенностью сказать, что она неразрывно связана с именем Гейдара Алиева.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	5
Müəllifdən	14
Azərbaycanda kimya kompleksinin yaranması və inkişafı	23
Azərbaycanın kimya sənayesi XX əsrin 60-cı illərində	33
Heydər Əliyevin kimya sənayesinin yenidən əsaslı qurulması və inkişafında rolu	43
Kimya sahələrinin yenidən əsaslı qurulmasının sosial istiqamətləri	59
Azərbaycan alimlərinin kimya sənayesinin inkişafına töhfəsi	65
Heydər Əliyev və Sumqayıtın sənaye kimyasının yeni inkişaf mərhələsi	93
Kimya sənayesinin əsaslı surətdə yenidən qurulması konsepsiyasının yeni mərhələləri	99
Heydər Əliyevin neft strategiyası - Azərbaycanın sənaye və iqtisadi tərəqqisinin əsasıdır	119
Son söz	141

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие	5
От автора	14
Становление и формирование химического комплекса Азербайджана	23
Химическая промышленность Азербайджана в 60-х годах XX века	33
Этап коренной реконструкции химической промышленности и роль Гейдара Алиева в ее развитии	43
Социальные аспекты коренной модернизации химической отрасли	59
Вклад азербайджанских ученых в развитие химической науки и промышленности	65
Гейдар Алиев и новый этап развития промышленной химии Сумгайыта	93
Концепция нового этапа ускоренной реконструкции химической промышленности	99
Нефтяная стратегия Гейдара Алиева - основа промышленного и экономического прогресса Азербайджана	119
Заключение	141

Akademik
T.N.Şahıtaxtınskının
rəhbərliyi altında

Под общей редакцией
академика
Т.Н. Шахтаханского

Redaktor
Kimya elmləri doktoru
U.O.Osmanov

Редактор
Доктор химических наук
У.О.Османов

Xüsusi redaktorlar
Texniki elmlər doktoru Ə Babayev
İ.Kəngərli

Специальные редакторы
Доктор технических наук А.Бабаяев
И.Кенгерли

Tərcümə edəni
Ü.Hüseynova

Перевод
У.Гусейнова

Nəşriyyat redaktorları
T.Dadaşova
S.Ağababayeva

Издательские редакторы
Т.Дадашева
С.Агабабаева

Bədii tərtibat
Z.Əliyev

Художественное оформление
З.Алиев

Kompüter işləri
İ.Əliyev
N.Rzaquliyev

Компьютерные работы
И.Алиев
Н.Рзакулиев

49(2A)
S 16

